

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 65

1962

HÄFTE 4

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 5:-

kommer att under år 1962 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap – »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse –, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HÅKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, S. BOLIN, J. ROSÉN, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av professor em. E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt docent HANS MEIJER och fil. lic. KRISTER WAHLBÄCK, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset för 1963 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 27 95 65), samt 30 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund okt. 1962.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

STRÖMBERG, TORE, Uppgifter för den allmänna rättsläran	271
THOMASSON, CARL-GUSTAF, Gustaf Steffen. En säregen gestalt i svensk lärdomshistoria	279

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Val i Indien. Av KRISTER WAHLBÄCK	308
Referendum. Av KRISTER WAHLBÄCK	309
Nya statliga utredningar. Av KRISTER WAHLBÄCK	310
Israels statsliv. Av THORD BYLUND	312

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Nils Elvander, Harald Hjärne och konservatismen. Anm. av GERT HORNWALL	333
Björn Ahlander, Maktspelet i USA. Partier och institutioner i amerikanskt statsliv. Anm. av OLLE NYMAN	345
Lars Furhoff, Kommunal skendemokrati? Anm. av LENNÅRT BODSTRÖM	348

UPPGIFTER FÖR DEN ALLMÄNNA RÄTTSLÄRAN

Av Professor TORE STRÖMBERG, Lund

Den väsentliga anledningen till att juridiska fakulteter finnas och äro verksamma med stöd av samhället — i vårt land såväl som annorstädes — är att de förse samhället med vissa slag av kvalificerad intellektuell arbetskraft, särskilt inom rättsskipning och offentlig förvaltning. Utbildningen vid fakulteterna får naturligtvis i hög grad sin prägel av de sysslor som de studerande komma att ägna sig åt i framtiden. Undervisningens och självstudiernas mål är i synnerhet att ge de studerande kunskaper om den gällande rätten i det egna landet. Den rättsvetenskapliga forskningen har en motsvarande inriktning. Huvudföremålet för den vetenskapliga forskning som bedrivs vid våra juridiska fakulteter är sålunda den svenska rättsordningen, även om andra viktiga ämnen av juridisk karaktär eller av betydelse för juridiken odlas vid sidan av studiet av gällande svensk rätt.

Som forskningsobjekt utgör den gällande rätten ett av den mänskliga tanken under århundraden skapat — och ständigt omskapat — system, som bildar ett organiskt helt och som i viss mening är isolerat från den naturliga verkligheten. Den uppfattningen finnes också företrädd, att *rättsvetenskapen* har att arbeta med detta slutna system utan att bekymra sig om vad systemet såsom helhet är och vad som kan vara grunden för dess antagna giltighet.

Även om rättsvetenskapen ofta har begränsat sitt synfält på detta sätt, särskilt under tidigare skeden av sin utveckling, har detta emellertid inte kunnat hindra, att rättsordningen har tilldragit sig vetenskapens uppmärksamhet även ur andra och vidare synvinklar. Sedan gammalt riktar den praktiska filosofien sina genomträngande blickar på de rättsliga företeelserna. Inom den praktiska filosofien har utvecklats en särskild forskningsgren med namnet *rättsfilosofi*. Denna vetenskap betraktar rättsordningen ur kunskapsteoretiska,

Installationsföreläsning den 17 mars 1962 med anledning av tillträdet av det nyinrättade professorsämbetet i allmän rättslära vid Lunds universitet.

logiska och etiska synpunkter. Medan juristen står inne i sitt system och laborerar med dess enskilda beståndsdelar på nära håll, står rättsfilosofen utanför systemet och ser detsamma i det perspektiv som avståndet skänker.

Trots sina skilda utgångspunkter ha den traditionella rättsvetenskapen och rättsfilosofien ett gemensamt drag, nämligen att de främst befatta sig med den sida av juridiken som kan betecknas som *den normativa*. Båda vetenskaperna intressera sig mest för rättsordningen i abstrakt mening, för det normsystem som brukar kallas för gällande rätt.

Ännu för ett par hundra år sedan betraktade vetenskapen »rätten» — eller snarare det som man menade vara den verkliga »rätten» — som normer med axiomatisk giltighet, som normer med den immanenta egenskapen att böra efterlevas enligt naturens ordning, enligt Guds vilja eller enligt förnuftets och rättvisans krav. I senare tid har det vetenskapliga rättsbegreppet mångenstädes förskjutits. Det är numera vanligt, att »rätten» identifieras med en social ordning, som är skapad av människorna i praktiska syften. Som en naturlig följd av denna förvandlade syn på »rätten» har det spörsmålet uppstått, på vad sätt och i vilken mån rätten — den positiva rätten — verkligen motsvarar sitt syfte att tillfredsställa mänskliga önskemål. Hur ter sig verkligheten i jämförelse med det idealtillstånd som rättsnormerna avbilda? Denna frågeställning drar in rättsordningen i den sociologiska forskningens intressesfär. Rättsnormerna vinna beaktande inte bara som abstrakt idéinnehåll utan som en gestaltande faktor bland många andra i samhällslivet. Sålunda har inom sociologien uppkommit en forskningsgren med namnet *rättssociologi*.

Rättsvetenskapen, rättsfilosofien och rättssociologien belysa alltså rättsordningen var på sitt sätt. Det är under dessa förhållanden inte orimligt att undra, vilket utrymme som kan finnas över för det ämne som bär det föga upplysande namnet *allmän rättslära*. Finnes det något specifikt bakom denna beteckning? Eller är den allmänna rättsläran ett konstruerat gränsämne, som har sitt egentliga ändamål i att vara en kommunikationsled mellan juridik, rättsfilosofi och rättssociologi? Och vilka äro de uppgifter som ha sin rätta plats i den allmänna rättsläran?

Det måste medges, att man inte kan ge något på en gång allmängiltigt och någorlunda bestämt svar på dessa frågor. Utomlands har inte sällan satts ett likhetstecken mellan allmän rättslära och rätts-

filosofi, men detta säger inte mycket, eftersom termen rättsfilosofi har använts och alltjämt användes i skiftande betydelse. I vårt land är emellertid innebörden av ämnet allmän rättslära på väg att stadga sig. Vanligen uppfattas ämnet så, att det innehåller såväl rättsvetenskapliga element som filosofiska och sociologiska. I stället för allmän rättslära kan man ofta säga rättssteori, som är en mera pregnant benämning, men den är inte helt synonym med termen allmän rättslära.

Den rättslära som gör anspråk på att vara allmän ägnar sig självfallet åt vetenskapliga spörsmål av generell räckvidd och lämnar de speciella åt juridikens skilda arbetsfält, civilrätt, straffrätt, processrätt o. s. v. I rättsvetenskapen finnas också i rikt mått sådana problem av principiell natur som angå hela juridiken eller stora delar av den. På den allmänna rättsläran ankommer det vidare att förklara, utveckla och eventuellt även revidera den juridiska systematiken. I detta sammanhang kan det också begäras av den allmänna rättsläran, att den skall skapa den överblick över rättsordningen som eftersträvades med det gamla examensämnet juridisk encyklopedi.

Om man ger dessa roller — och inga andra — åt allmän rättslära, blir den en disciplin, som är sidoordnad med de särskilda juridiska disciplinerna. Den blir resultatet av en arbetsfördelning inom rättsvetenskapen själv. Sammanslagna bilda allmän rättslära och de särskilda juridiska facken en större enhet, ett slags självförsörjande ekonomiskt block. Denna bild har väl också en gång ganska väl svarat mot de verkliga förhållandena.

Tidigare rådde nämligen i stort sett harmoni mellan den allmänna rättsläran och de juridiska specialiteterna. De rörde sig alla i en gemensam tankevärld. Från denna tankevärld ha vi fått den juridiska dogmatik som bildar stommen i den gällande rätten av i dag och som man måste vara förtrogen med, om man vill vara jurist. Den grundläggande rättsåskådningen hade sina rötter i den idealistiska filosofien, som härskade under 1800-talet och särskilt dess första hälft. Juridiken påverkades under detta århundrade inte på något avgörande sätt av de motsatta filosofiska strömningar som förekommo.

Under 1900-talet ha relationerna mellan allmän rättslära och juridik undergått en stark förvandling. Den gamla harmonien har blivit störd av talrika spänningar.

Härmed är inte sagt, att kriser inom rättsvetenskapen skulle vara

något säreget för vår tid. Tvivel på rättsvetenskapens mening eller på riktigheten av dess val av mål eller medel ha sedan lång tid periodvis grott inom de rättslärdes egna led. Exempelvis utgavs i Tyskland i mitten av 1800-talet en skrift med titeln »Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft». Jurisprudensen sökte efter det allmängiltiga och bestående; men vad tjänade det till, menade författaren, när lagstiftaren kunde ändra på allt? »Tre berättigande ord av lagstiftaren och hela bibliotek förvandlas till makulatur.»¹ Citatet antyder, hur jurisprudensen fattade sin uppgift för hundra år sedan. Medborgarna voro då inte lyckliggjorda med den mängd av lagar och författningar som finnes i dessa dagar, och därför föll det sig naturligt för de rättslärderna att själva skapa de normer som syntes behöfliga. Att komplettera den positiva rätten var en fråga om kunskap och logik: det måste vara möjligt för det mänskliga intellektet att konstruera den fullständiga rättsordningen eller snarare att upptäcka den. I denna optimistiska anda förfärdigades av den tyska doktrinen ett imponerande regelsystem, grundat på den romerska rättens källor. Systemet fördes ut i det praktiska livet av domstolarna, och det var inte att undra över, att det ofta kom i konflikt med livets egna krav. Bristen på anpassningsförmåga hos den s. k. begreppsjuridiken blev senare orsak till en revolutionär rörelse inom tysk juridik, den frirättsliga skolan, som framträdde i början av 1900-talet. Denna skola revolterade mot begreppsjuridiken och hävdade domarens rätt att lägga rättskänslan och rättvisan till grund för sina beslut. Emellertid får frirättskolan närmast betecknas som en rättspolitisk strömning. Dess angrepp på den härskande juridiken lågo väsentligen på ett praktiskt plan.

Inom anglosachsisk rättsvetenskap uppstod ungefär samtidigt en oppositionell rörelse, kallad den amerikanska realismen. Denna uppvisar flera varianter och innebär allmänt sett en illusionsfritt kritisk inställning till den traditionsbundna anglosachsiska rättsläran, Common Law-systemet. Det är inte sant, att domstolarnas domar äro en tillämpning av en gällande rätt, säga realisterna. Det som kallas för rättsregler är något så diffust och obestämt att det kan användas för snart sagt vilka syften som helst. De juridiska resonemangen äro falska rationaliseringar, som dölja en kross psykologisk verklighet. Man använder prejudikat som rättskälla i stor omfattning. Men, säger en av de mera kända realisterna, det kan

¹ J. H. von Kirchmann, »Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft», 3. Aufl., Berlin 1848, s. 19.

finnas ända upp till 64 olika sätt att dra konklusioner ur ett prejudikat.² Detta är en hård dom över prejudikaträtten. Ändå har den amerikanska realismen inte presterat något användbart alternativ till de vanliga sätten att resonera i Common Law-juridiken, och dess angrepp träffa inte dessa tänkesätt i deras kärna.

Den spänning mellan rättsteori och juridik som har gjort och gör sig märkbar särskilt i Sverige är i stället alstrad av modern filosofi, av nya idéer hos kunskapsteorien, värdefilosofien och logiken, idéer som ha haft ett starkt inflytande på rättsfilosofien. Naturligtvis är nutidens rättsfilosofi minst sagt något enhetligt. Som andra sidor av modernt kulturliv är den en förvirrande blandning av gammalt och nytt. Varje tänkbar åskådning har sina anhängare, alltifrån de åskådningar som bara äro reflexer av andligt välbefinnande och till dem som äro mödosamt hoptimrade under ständig provning av hållfastheten i varje detalj. Det säger sig självt, att endast åskådningar av det senare slaget äro ägnade att föra den allmänna rättsläran framåt.

I vårt land har den allmänna rättsläran fått sina kraftigaste impulser från Uppsalaskolans realistiska och antisubjektivistiska filosofi, som särskilt riktar sig mot kantianismen. Redan grundaren av denna skola, Axel Hägerström, tillämpade sin allmänna filosofiska åskådning på rättsfilosofien och påvisade dess uppseendeväckande konsekvenser för juridiken. I rättsvetenskapen är det framför allt två namn, som förbindas med Uppsalaskolan, Vilhelm Lundstedt och Karl Olivecrona.

Uppsalaskolans invändningar mot rättsvetenskapen och närmast dess s. k. positivistiska former ligga på ett annat plan än frirättskolans uppror mot begreppsjuridiken och den amerikanska realismens livserfarna genomskådande av Common Law-tänkandet. Betecknande är den titel under vilken Lundstedt gav ut en del av sina polemiska arbeten på tyska: »Die Unwissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft».³ Här är det inte längre tal om något så oskyldigt som »Wertlosigkeit» utan om något värre: »Unwissenschaftlichkeit». Vidare är det inte så mycket fråga om att rättsvetenskapens läror skulle vara osanna i vanlig mening, som t. ex. den gamla kemiens teori om förbränningens natur. Polemiken går ut på något annat, nämligen att rättsvetenskapen i stor omfattning ger sig ett oriktigt sken av att framställa påståenden om faktiska förhållanden, medan

² Karl N. Llewellyn, »The Leeways of Precedent», s. 77—91.

³ Uppsala 1932—36.

den i själva verket uttalar satsen av icke-vetenskaplig karaktär. Det göres också gällande, att rättsvetenskapen rör sig med många begrepp som om de avsåge realiteter, medan det inte finns några realiteter, som korrespondera mot dessa begrepp. Med andra ord: det vanliga juridiska tänkandet är fullt av metafysik.

När hägerströmianismen nu nämnes utan att dess innebörd förklaras närmare, sker det i avsikten att betona dess återverkningar på den allmänna rättslärans målsättningar. I samma mån som Uppsalaskolans teser ha accepterats eller åtminstone tagits under allvarligt övervägande ha de tvingat fram en omprövning av de grundläggande betingelserna för juridiken som vetenskap. Som varje strömkantring i vetenskaperna har Uppsalaskolan stött på motstånd, och den icke ovälkomna följden har blivit ett långt och livligt meningsutbyte av stor betydelse för rättsvetenskapens fortskridande förnyelse. Rättsteorien har sporrats till nya ansatser, till en fortsatt analys av de juridiska begreppen och av deras förhållande till verkligheten, till en fördjupad undersökning av de juridiska satsernas innebörd och praktiska funktion, till en omvärdering av juridikens möjligheter som sanningssökande vetenskap och till en översyn av dess arbetsmetoder även utanför det rent vetenskapliga området. Härigenom har den allmänna rättsläran i hög grad vidgat sin intressesfär.

Mot bakgrunden av dessa reflexioner över den allmänna rättslärans gamla och nya funktioner kan man lättare ange dess förhållande till rättsfilosofien. Allmän rättslära är inte rättsfilosofi, men den hämtar sin kraft och sin inspiration ur denna filosofi. *En av dess viktigaste funktioner måste vara att göra rättsfilosofien fruktbar för juridiken.* För att detta mål skall kunna nås fordras två ting: 1) Den allmänna rättsläran måste utgå från klara rättsfilosofiska premisser. 2) Den måste arbeta med konkret juridiskt material. Genom dessa metoder får den sitt existensberättigande som ett särskilt fack, formellt skilt från rättsfilosofien och med huvudsaklig karaktär av rättsvetenskap.

Ämnets nära anknytning till rättsfilosofien kan möjligen framkalla frågan, huruvida eller i vad mån ämnet har någon större betydelse för den juridiska undervisningen eller för det praktiska rättslivet, t. ex. för domstolarna. Härpå kan till att börja med svaras, att inställningen till allmän rättslära hos de studerande och hos yrkesutövande jurister är påfallande positiv, nästan förväntansfull. Juridiken är en svårtillgänglig vetenskap, en esoterisk vetenskap.

Vid mötet med den juridiska tankevärlden och dess specifika uppenbarelseformer ställes den unge studenten inför stora svårigheter, som det tar lång tid att övervinna. En viss tröst är det, att dessa vanskligheter ha varit ännu större förut än de nu äro. En påminnelse om detta får man i Herbert Tingstens memoarbok »Mitt liv», som här citeras med uteslutning av några personnamn: »Vid ankomsten till Uppsala sökte jag upp studentkamrater som redan börjat läsa juridik: ... Jag fick ett ruskigt intryck av vad som förestod genom deras beskrivningar; de böcker man skulle börja med var så svåra att, som någon av dem sade, 'det är bäst att lära sig hela smörjan utantill'. Då jag fick dessa första juridiska böcker under ögonen blev min uppfattning densamma. Nordlings inledning till civilrätten och Merkl's Juristische Enzyklopädie var det orimligt att sätta i händerna på nybörjare. Vad som utmärkte dessa och många andra av studieplanen anvisade skrifter var en förening av komplikation och systematik som kunde avskräcka även mera tränade läsare än nyblivna studenter.»⁴ Detta var 1914. Svårigheterna ha som sagt minskats, men de äro alltjämt betydande. Därför finnas hos många studenter starka önskemål om särskild handledning i något som med ett svårtolkat uttryck kallas juridisk metod. Hur skall man bära sig åt för att kunna förstå och använda juridiken? Utan tvivel kan mycket uträttas för att jämna vägen för de studerande. Det gäller att visa de studerande (med en retuschering av ett bevingat ord om historiens uppgift) »wie es eigentlich ist», och detta är en uppgift som ligger närmast till för den allmänna rättsläran.

Även bland domstolsjurister och andra praktiker kan ett ökat intresse för rättsteori spåras. Dessa fackmän stöta ofta på något som kallas metodproblem. Detta inträffar, när lagtexter, lagförarbeten och prejudikat lämna juristen i sticket eller blott hjälpa honom ett stycke på väg fram till ett beslut. Det är gammal tradition, att den s. k. doktrinen skall ge anvisningar för domarens eller tjänstemannens handlande för tänkbara fall av sådant slag. Hur detta generellt sett skall gå till är ett spörsmål som tar upp stort utrymme i den fortlöpande lärda debatten. Svaren bli ofta orakelmässiga eller åtminstone föga vägledande i konkreta fall. Det är begripligt, om specialisten på något visst område förtroendefullt överlåter till den allmänna rättslärans företrädare att besvara detta s. k. metodspörsmål. En och annan jurist menar t. o. m., att det är just detta som en professor i allmän rättslära allra mest skall ägna sig åt. Förfat-

⁴ Herbert Tingsten, »Mitt liv, Ungdomsåren», 3. uppl., Stockholm 1961, s. 130.

taren till dessa rader delar inte denna uppfattning. Det finnes hos en del jurister en dunkel föreställning om att den rättsteoretiska grundforskningen skall kunna helt skingra den rådande oklarheten om hur lagar och prejudikat skola tolkas och hur den gällande rätten i övrigt skall brukas, när domaren eller förvaltningsmannen inte står inför ett klart direktiv, som de rättsliga konventionerna tvinga honom att böja sig för. Författarens övertygelse är, att denna föreställning har sin grund i önsketänkande, att den är en dröm av samma slag som vissa uppfinnares dröm om perpetuum mobile. Utan tvivel kan en starkare relativ enighet nås om lösningen av rättens tillämpningsproblem, men i praktiken får man alltid räkna med en högst betydande grupp av rättsliga situationer, där meningarna om den praktiska lösningen komma att bli delade.

När domaren eller tjänstemannen skall tillämpa rätten, står han mycket ofta i en valsituation. Visserligen karakteriseras situationen av ett strängt objektivitetskrav, men den är ändå en valsituation, även om alternativen bruka vara få och noga bestämda. Det ligger ofta så till, att domaren måste ta det onda med det goda, hur han än väljer, och att det är omöjligt att ur den gällande rätten få fram en användbar måttstock för den avvägning som måste föregå hans beslut, om detta inte skall bli alltför slumpartat. Ur vetenskaplig synpunkt är domaren då i ett olösligt dilemma. Man kan komma att tänka på d'Artagnans reflexion, när han skulle duellera med Atos: »... han befarade, att af denna duell skulle uppkomma samma obehag, som alltid inträffar vid en strid, då en ung, kraftfull man kämpar med en sårad och utmattad motståndare: besegrad, fördubblar han sin motståndares triumf; segrare, anklagas han för oridderlighet och lättköpt hjeltemod.»⁵

Att känslomässiga faktorer ingå i de juridiska valsituationerna, betyder emellertid inte alls, att dessa situationer ligga helt utanför vetenskapens maktsfär. Det är en vetenskaplig uppgift att analysera situationernas beskaffenhet, att skilja ut de teoretiska momenten från de rent praktiska. Detta kan vara ytterligt svårt, men det är inte fördenskull mindre viktigt. Rättsteorien kan bidra till att förstärka det kunskapsmässiga underlaget för den viljeakt som domaren eller tjänstemannen måste utföra vid sin tillämpning av gällande rätt. Överhuvudtaget kan den öka juristens förståelse för innebörden av de problem som han ställes inför, och därmed kan den också främja deras lyckliga lösning.

⁵ Alexander Dumas den äldre, »De tre musketörerna» (1844).

GUSTAF STEFFEN

EN SÄREGEN GESTALT I SVENSK LÄRDOMSHISTORIA

Av Skriftställare CARL-GUSTAF THOMASSON, Stockholm

Gustaf F. (redrik) Steffen (1864—1929) torde inte stå högt i kurs numera, i varje fall inte i sitt hemland, där man givetvis känner honom bäst. Detta bekräftades av några kvalificerade tidningsrecensioner efter framläggandet av bibliotekarie Åke Lilliestams doktorsavhandling om honom på hösten 1960 i Göteborg,¹ där Steffen var den förste innehavaren vid dåvarande högskolan av August Röhss' professur i nationalekonomi och sociologi (tillförordnad 1902—1903, ordinarie professor 1903—1929).² På många håll uppskattad och hedrad av sin samtid och till och med betecknad som en banbrytare inom sitt specialområde, sociologien, är det nu nästan uteslutande i utländska uppslagsverk man finner återklanger av samtidens höga uppskattning. Längst i det avseendet går Becker-Barnes' tvåbandiga »Social Thought from Lore to Science», där Steffen fått mest utrymme bland de till ett trettiotal uppgående svenskarna och på litet oklara grunder karakteriseras som »the Swedish Hobhouse». Detta kan ha inspirerat Lilliestam till att i ett helt kapitel dra upp en jämförelse mellan Steffen, engelsmannen Leonard T. Hobhouse och amerikanen Lester F. Ward, vilka dock inbördes synes ha föga mer gemensamt än utvecklingsoptimismen.³

Värdet av dylika jämförelser eller sammanställningar kan ofta te sig illusoriskt, om inte en tillräckligt fast gemensam grund finnes. Lilliestam understryker själv en liknande tankegång och ger även material till den anförda invändningen genom att redan i inledningen till det ifrågakvarande kapitlet visa, att de tre forskarna hade

¹ Åke Lilliestam: »Gustaf Steffen. Samhällsteoretiker och idépolitiker.» Akad. avh. Göteborg 1960, 298 s. + 3 pl. (Akademiförlaget-Gumperts, ser. Scandinavian University Books. Kr. 30:—).

² Rec. av Kurt Samuelsson (fakultetsopp.) i S:t 9. 10, Herbert Tingsten i DN 11. 10, Johan Åkerman i SDS 6. 11, Ivar Anderson i SvD 24. 11, Olle Gellerman i GHT 30. 11, Gunnar Gerdner i UNT 20. 12 1960.

³ Howard Becker—Harry Elmer Barnes, a. a. II (1952), s. 947 f.; Lilliestam, a. a. s. 173—191.

mycket liten kännedom om varandra, om över huvud någon.⁴ Dessutom är det att för Steffens del gå över ån efter vatten, då han i sitt eget land hade två samtida kolleger, Pontus Fahlbeck och Rudolf Kjellén, med vilka han som forskare hade mycket gemensamt och där en komparativ undersökning säkerligen skulle ha mycket av intresse att bjuda. Både Fahlbeck och Kjellén har egna avsnitt i egenskap av sociologer hos Becker-Barnes.⁵ Som forskartyper uppvisar trion Fahlbeck-Kjellén-Steffen främst fyra gemensamma drag. 1. Ambitionen att nå ut över de givna gränserna genom att sammanfatta stoff från skilda ämnesområden. 2. Den reservationslösa, småningom till pangermanism övergående attraktionen till och affiniteten med Tyskland, hos Steffen med en stark tillsats av anglofobi och senare en tyskaktivism, som i viss motsättning till den som kom till uttryck i programskriften »Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning» (1915) mindre betonade »Österns barbari» och kravet på Finlands frigörelse än att Tyskland och det tyska folket representerade en dittills okänd överlägsenhet i andligt såväl som i materiellt avseende. 3. Deras lanserande av var sin ny »vetenskap», Fahlbeck av statistiken, Kjellén av geopolitiken och Steffen av sociologien. 4. Deras bemödanden att även i praktisk politik, bl. a. som riksdagsmän, verka för sina idéers realiserande.

I detta sammanhang kan också påpekas, att Steffen företedde likheter med och påverkades av sociologer och samhällsfilosofer som det ligger betydligt närmare till hands att dra fram än Hobhouse och Ward. Lilliestam nämner till exempel på ett par ställen i sin avhandling den amerikanske sociologen Franklin H. Giddings (1855—1931), professor vid Columbia University i New York, utan att dock närmare ta ställning till hans sociologi.⁶ Fråga är emellertid om man över huvud kan finna någon sociolog, som visar flera och större överensstämmelser med Steffen än just Giddings, i varje fall innan Steffen 1909 gjorde bekantskap med Henri Bergsons filosofi.

Även ett sociologiskt namnlexikon som Wilhelm Bernsdorfs »Internationales Soziologen Lexikon» (1959) har en mycket uppskattande och relativt utförlig artikel om Steffen. Mot slutet av artikeln synes dock något missförstånd ha uppstått om Steffens inställning till begreppen induktion och deduktion som sociologiska hjälpmedel: tonvikten för Steffen låg givetvis på deduktionen, inte på induk-

⁴ Lilliestam, a. a. s. 173 o. not 1 ib.

⁵ A. a. s. 948 ff.

⁶ Lilliestam, a. a. s. 131, 138.

tionen, som författaren, lexikonets medutgivare Horst Knospe, av någon outgrundlig anledning hävdar.

I fråga om den svenska fackopinionens syn på Steffen kan slutligen tilläggas, att Steffens namn, i likhet med andra svenskers, inte ens antydes i en brett upplagd artikel — Gunnar Boalts namn finns dock i litteraturförteckningen — över uppslagsordet sociologi i andra upplagan av Svensk Uppslagsbok (1953). Artikelns författare är en ämnesrepresentant i Lund, Bertil Pfannenstill. Detta förtigande av Steffen är i varje fall ur formella synpunkter oriktigt, eftersom Steffen introducerat både begreppet och undervisningsämnet sociologi i Sverige, det förra, som Lilliestam upplyser om, första gången i skrift år 1896 i Sveriges författarförenings årspublication »Vintergatan» med uppsatsen »Några tankar om sociologien», det senare därigenom att han främst med Karl Warburgs hjälp lyckades förmå August Röhss att gå med på ett tillägg av sociologien till professurens huvudämne, nationalekonomi. En annan sak är att tiden helt gått förbi Steffens syn på och förkunnelse i ord och skrift av det nya ämnet. Häri ligger väl *en* av förklaringarna till den långvariga stagnationen på detta ämnesområde i vårt land. Först sent blev sociologi över huvud ett undervisningsämne vid våra universitet och egna professorer fick det ännu senare: i Uppsala 1947, i Stockholm 1954, i Lund 1959 och i Göteborg 1960. För Göteborgs del kvarstod den vid Steffens tillträde till professuren bestämde benämningen »nationalekonomi och sociologi» under större delen av efterträdarens, Gustaf Åkermans tid. Men 1952 följde benämningen »August Röhss' professur i nationalekonomi», varvid man samtidigt tycks ha erinrat sig de två andra professorer vid Göteborgs högskola, numera universitet, som samme donator skänkt medel till — i ämnena statskunskap, respektive geografi —, vadan även dessa båda professorers ämnesområden numera associerats med den generöse givarens namn. Men först 1960 fick som sagt Göteborgs universitet en fristående professur i sociologi.

Det måste ha krävt ett avundsvårt mått av energi, precision och förmåga av begränsning, för att som Åke Lilliestam med sådan framgång ta itu med ett livsöde som Gustaf F. Steffens. Hans många skrifter och hela tankevärld tog allt underligare vägar — till vad han själv trodde vara banbrytande upptäckter men i verkligheten var partiskt snedvridna, av dunkla föreställningar inspirerade rancuner (»Krig och kultur», 1914—1917) eller groteska, svårfattbara fantasterier (»Världsåldrarna», 1918—1920). Formellt sett var hans

stil ofta tung och meningarna långa, men värst var hans nästan monomana bollande med definitioner och distinktioner i det oändliga, tills han själv, som Lilliestam nyktert konstaterar, gick vilse i sina egna begreppslabyrinter. Men han hade sina supporters medan han levde och ingalunda de sämsta. »Världsåldrarna» höjdes nära nog till skyarna av flera recensenter och han fick beröm av en man som Oscar Montelius, för att nu endast nämna ett exempel. — Mycket annat och mera uppbyggligt fanns förvisso också i Steffens händelserika och omväxlande liv. Bl. a. avslöjade han, säkerligen till mångas förvåning, en respektingivande praktisk duglighet under sin korta riksdagsmannabana (1911—1916), som kunde ha slutat på ett helt annat sätt än den gjorde, om inte den aktivistiska incidenten kommit emellan.

Att biografiera en sådan man måste som sagt kräva mycken stramhet i pennföringen och det har Lilliestam visat sig äga, i vissa avseenden kanske i alltför hög grad. Hans bok når ej upp till trehundra sidor och det måste nog sägas vara i knappaste laget. Men denna spartanska metod har också sina förtjänster. Kort och koncist lägger författaren fram vad han funnit utan alla ovidkommande kommentarer. Det enda avvikande inslaget finner man i bokens slutord (»Sammanfattning», s. 274), där Lilliestam låtit den finländske författaren och skalden Gunnar Björling komma till orda. Björlings omdöme om Steffen — taget från hans skrift »Där jag vet att Du», 1938 — är i stort sett positivt men förefaller okritiskt och dunkelt.

Lilliestams avhandling har en stimulerande upptakt: på ett skarp-sinnigt och fångslande sätt avslöjar han att Steffen inte var son till den kände chefen för kungliga biblioteket 1865—1890 Gustaf Edv. Klemming, som ryktet alltid utpekade, utan till en av allt att döma ovanligt tarvlig individ, en tulltjänsteman vid namn Ludvig Stenhård.⁷ Hans namn var ominöst även i den meningen, att han aldrig tog den minsta notis om sonen. Denne var född utom äktenskap och modern var judinna, Maria von Reis hette hon, och bördig från ett mycket barnrikt köpmanshem i Göteborg. Klemming hade kommit i förbindelse med henne bland annat tack vare sitt intresse för spiritismen, hon uppträdde nämligen som spiritistiskt medium, och för att hjälpa henne och hennes brådmogne och kunskapstörstande son

⁷ Ett fint stöd för sin utredning av faderskapet har Lilliestam haft i Steffens doktorsavh. i Rostock 1902 (tr. i Stuttgart 1901, se nedan), där Steffen i ett »Vita» efter texten uppger sig vara »Sohn eines Zollbeamten». Lilliestam, a. a. s. 14.

anställde han henne 1878 som garderobiär i den nyuppförda biblioteksbyggnaden i Humlegården och lät senare sonen bo hos sig i sin våning där. Klemming blev som en far för Steffen till sin död 1893 (modern dog redan 1881). Varifrån namnet Steffen tagits — Harald Wieselgren och August Strindberg kallade honom länge Steffens — vet man inte; Gustaf Steffen är sålunda inte befryndad med en annan känd Steffen, den ungefär jämnåriga litteraturhistorikern och pedagogen Richard Steffen (1862—1948).

Sedan Steffen med sin beskyddare Klemmings och troligen också Strindbergs hjälp tagit studentexamen 1883⁸ begav han sig redan på hösten samma år utomlands, till Tyskland, för att studera kemi och mineralogi. Han uppehöll sig först 1883—1885 i Aachen, där han hade en kusin (Moje von Reis) som kunde bistå honom och där han åhörde föreläsningar och deltog i laborationer under ett flertal professorer vid stadens tekniska högskola. Hans främste mecenat var emellertid försäkringsdirektören Otto Samson, hans syssling, för övrigt en känd figur i Strindbergs ungdomshistoria. I Berlin 1885—1887 koncentrerade han sig på mineralogien och blev snabbt assistent hos en professor på ett laboratorium vid bergsakademien. Samtidigt började hans intresse för de samhällliga frågorna göra sig alltmer påmint — det hade väckts i Aachen av de inblickar han där fick i industriproletariatets levnadsvillkor — och eftersom han dessutom behövde förtjäna pengar till sitt uppehälle beslöt han pröva sin lycka som tidningsskribent. Den förste som uppmuntrade honom var Lars Hiertas måg, histologen och antropologen professor Gustaf Retzius, som förvärvat och för några år (1884—1887) övertagit ledningen som »redaktionsdirektör» av det av svärfadern grundade Aftonbladet.⁹ Steffen skötte emellertid sina mineralogiska och kemiska studier väl och var ännu 1889, två år efter flyttningen till London, anställd som assistent vid The Royal Agricultural Society där.¹⁰ Från och med 1890 synes han dock helt ha övergått till bröd-

⁸ Strindberg var e. o. amanuens på KB dec. 1874—aug. 1882 och stod alltid på mycket god fot med Klemming. I sitt första brev till Steffen, dat. Grez 3. 2 1886, skriver Strindberg efter ett självdeklarande utbrott: »Tack för att Ni tog upp bekantskapen. Jag minns Er då Ni läste Herodot! Ni har gått långt om den läraren sedan.» (Strindbergs brev, utg. av Torsten Eklund, V, 1956, s. 269 f.). — Stavn. i citat har moderniserats men inte boktitlar, tidskr.- o. tidn.-rubriker.

⁹ Gustaf Retzius, »Biografiska anteckningar och minnen», II, 1948, s. 84 ff. R. uppger (s. 84) att det var Harald Wieselgren som lanserade titulaturen.

¹⁰ Enl. Steffens egen uppgift t. uppsl.verket »Vem är det?», se t. ex. årg. 1925 (tr. 1924). Denna anställning nämnes inte av Lilliestam men har sitt intresse då den visar, att S. av helt naturliga skäl länge tvekade att helt överge den bana han urspr. slagit in på.

skrivandet som korrespondent till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, där han länge stod högt hos de båda redaktörerna Sven (S. A.) och Henrik Hedlund. Han skrev även korrespondenser till andra skandinaviska tidningar, främst Verdens Gang i Christiania och Nya Pressen i Helsingfors, och började snart skriva också tidskriftsuppsatser. Efter överflyttningen till London på sommaren 1887 — som motiv angav han, den nyfrälste marxisten, dels ett direkt hot i Berlin som följd av Bismarcks då ännu i kraft varande socialistlag (1878—1890), av Strindberg kallad »lilla belägringstillståndet», dels Englands framstående ställning på det nationalekonomiska området — gifte han sig med sin forna privatelev, den jämnåriga Oscara von Sydow (1864—1954), dotter till före detta sjöofficeren, dåmera hamnkaptenen i Stockholm Fingal von Sydow och Blanche Stephens. Fadern var svåger med den 1886 bortgångne A. O. Wallenberg och modern syster till mångmiljonären Joseph Stephens på Huseby i Småland. Någon nämnvärd betydelse för familjen Gustaf Steffens ekonomi synes inte dessa släktförbindelser ha haft.

I Berlin hade Steffen snabbt blivit marxist med hull och hår. Marx dog i London 1883, men Bebel träffade Steffen redan i Berlin (1886), Engels däremot först efter flyttningen till London 1887. Där kom han även i förbindelse med Karl Kautsky.

Det stora evenemanget under Steffens berlintid var hans studieresa i Frankrike samman med Strindberg augusti—september 1886. Det blev hans enda fältsociologiska erfarenhet, om man inte dit vill räkna hans insamlade av visst material för de senare många skrifterna om det engelska lönsystemet. Strindberg har gett en sakligt hållen men självfallet inte objektiv skildring av färden — ett vetenskapligt referat skulle bli »torrt som snus och osammanhängande», skrev han till Steffen redan före resan i ett brev 13. 8 1886 — i andra avdelningen av boken »Bland franska bönder», vilken sistnämnda för säkerhets skull har underrubriken »Subjektiva rese-skildringar». Det förtjänar framhållas, därför att det sällan göres, att denna reseskildring, som antytts, endast utgör en del, låt vara den centrala delen, i boken »Bland franska bönder», där den fått den suggestivt tidsmålande rubriken »Autopsier och interviewer». Steffen kallas »resekamraten» och »resebiträdet» på ett par ställen, i övrigt inkluderas han i ordet »vi». Strindberg var mer än vanligt uppriven vid denna tid, led dessutom av en nervös magåkomma och hade av allt att döma på förhand fattat aversion mot Steffen. Det hela slutade med en krasch, sedan Strindberg naturligtvis utan an-

ledning beskyllt Steffen för stöld. Den 22-årige Steffens självkänsla var emellertid redan nu stötande, även för mindre känsliga personer än Strindberg. Han uppförde sig dock i sak alltid mycket nobelt mot Strindberg, både före och efter resan.

Strindberg däremot har gett en raljant för att inte säga perfid skildring av deras mellanhavande under året 1886 i berättelsen »Hjernornas kamp», ingående i de äldre »Vivisektioner» som finns i samlingen »Prosabitar från 1880-talet». Steffen kallas där »Schilf». Berättelsen är en äkta strindbergsk »övermålning» mellan dikt och verklighet och bland det roligaste han någonsin skrivit. Hela denna historia har också redan tidigare ingående kommenterats.¹¹

En annan intressant sak under Steffens berlintid var hans bekantskap med den nästan jämnåriga österrikaren Hermann Bahr, vars utveckling blev mera mångfasetterad än till och med Steffens. Steffen fick 1886 ut i svensk översättning en liten pigg och slagfärdig plaidoyer av Bahr för Marx'-Engels' socialism, som han gav överrubriken »Individualism och socialism». Originalen var kvickt redan i sin huvudrubrik, »Die Einsichtslosigkeit des Herrn Schäffle» — den var nämligen en ripost mot den tysk-österrikiske nationalekonomen och sociologen Albert Schäffles (1831—1903) skrift året innan, »Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie» (1885). Att Lilliestam inte har denne Schäffles namn med — annat än i Bahrs nämnda rubrik¹² — förvånar och kan knappast motiveras med att Steffen utslutit polemiken mot Schäffle i sin översättning. Schäffle var en så betydande forskare både som nationalekonom och sociolog — Ernst Thörnberg har skrivit en utmärkt artikel om honom i Nordisk Familjeboks andra upplaga (1916) — att han inte bort förbigås. Dessutom nämner Steffen honom och understryker hans betydelse i flera av sina sociologiska skrifter.¹³

Steffen hade när han kom till London 1887 redan gjort bekantskap med den första form av revisionism mot marxismen som han skulle stöta på, nämligen den s. k. katedersocialismen eller historiska skolan sådan den representerades av de sedermera berömda fors-

¹¹ Staffan Björck, »Strindberg till Steffen. En brevsvit citerad» (i Sv. Litt.-tidskr. 1946, s. 65—72); Hans Lindström, »Hjernornas kamp. Psykologiska idéer och motiv i Strindbergs åttiotalsdiktning» (akad. avh. Upps. 1952, s. 165—170); Lilliestam, a. a. s. 23—29.

¹² Lilliestam, a. a. s. 21, not 2.

¹³ Se t. ex. Steffens »Sociologien. Dess föremål och problem» (1907), s. 70; densamme, »Sociologi. En allmän samhällslära» (1910—1911), s. 592 f. I den förstn. skriften omnämnes Schäffles året förut postumt, genom hans gamle medarbetare Karl Bücher utg. »Abriss der Soziologie» (1906).

karna Gustav von Schmoller och Adolph Wagner.¹⁴ I London kom han först i kontakt med idealistiska anarkister-kooperatörer som Kropotkin och Stepnjak och brevväxlade med likatänkande landsmän som Gustaf Henriksson Holmberg och Johan Lindström Saxon. Snart nog var han emellertid även i förbindelse med fabianerna, makarna Sidney och Beatrice Webb, Bernard Shaw och andra. Den numera liksom Steffen själv i sitt hemland ganska glömde Graham Wallas, som han hade mycket gemensamt med i fråga om åsikter och annat, synes vara den som stod honom närmast i Fabian Society. Hans bästa vän både som forskare och människa under den tioåriga englandsvistelsen har dock troligen varit den nästan för mångsidige men geniale matematikern, gränsnytteteoretikern och University-Extension-entusiasterna Philip H. Wicksteed (1844—1927).

Steffen kom tidigt till den uppfattningen, att åsiktsbyten alltid kan försvaras. Han ansåg dem rent av som en oundviklig konsekvens av utvecklingen. Hans egen originalitet räckte emellertid inte till för att skänka bestående värde åt hans växlande teorier och åskådningar och han saknade sin illustre reskamrat Strindbergs resurser när det gällde att ge liv och färg åt till och med de bisarraste tankelekar. I Strindbergs många brev till Steffen före deras resa 1886 tycker man sig ibland mellan raderna ana ett förtäckt tvivel hos Strindberg på sin unge »väns» läggning åt det samhällsfilosofiska hållet. Strindbergs brev till Steffen 19. 5 1886 förefaller sålunda som en avis au lecteur:

»... Har Ni verkligen misstänkt mig för att vilja spela en politisk roll? Jag kunde ju ha blivit riksdagsman vid [Giftas-]processen, men avstod. — Jag trodde ibland jag var filosof! Men upptäcker min oredda och räddar mig åter in på skönlitteraturen, där man lyckligtvis ännu får prata skit. I Bebels frälsningsarmé vill jag ej ingå. Hans dogmatik skall Ni akta er för. Om han vore bonde, d. v. s. med bara sunt förstånd, som ren underklass, vore han bättre; nu är han redan medelklass med kulturspyror och konfessioner plockade ur överklassböcker. Det där om kvinnan är skamligt och dumt! ...»¹⁵

Steffen hade antagligen skrutit litet om sin bekantskap med Bebel, som till följd av sin berömda och mycket spridda bok från 1880-

¹⁴ Ett längre brev fr. 1903, ett kort o. ett visitkort fr. Schmoller t. Steffen är bevarade (GÜB). På visitkortet, fr. något av de sista åren före 1:a världskriget — Schmoller adlades 1908 — står: »Prof. Dr. Gustav von Schmoller. Wirklicher Geheimer Rat. Mitglied der Akademie der Wissenschaften und des Herrenhauses.» Han bodde på Kurfürstendamm i Berlin.

¹⁵ Strindbergs brev, a. a. V, s. 327 f.

talets början, »Die Frau und der Sozialismus» — översatt till svenska första gången 1885 —, råkat i onåd hos den svenske »kvinnohataren».

Steffen var medvetet eklektiker. Med sin gåpåaranda, sin oro och känslighet var han därtill förutbestämd för ett rörligt och växlande levnadssätt. Han trivdes aldrig någonstans, möjligen med undantag för tiden i Florens, och han hade nästan alltid anpassningssvårigheter. I London stannade han som sagt i hela tio år och blev också en sällsynt monoman englandshatare. I Göteborg (efter 1902) trivdes han lika litet som annorstädes och försökte på alla sätt komma därifrån men lyckades inte få någon annan professur, varken hemma eller utomlands. Efter åren i Aachen 1883—1885, i Berlin 1885—1887, i London 1887—1897, i Florens (tidvis också i München och Rostock) 1897—1902 och i Göteborg som sagt efter sistnämnda år fick han nöja sig med riksdagssejourerna under vårmånaderna i Stockholm 1911—1916 och resor, bland annat till Florens 1903 och till London 1907 och 1908. Ytterst få dåtida svenska akademiker torde ändå ha kunnat uppvisa en så innehållsrik domicilförteckning som Steffen. Hade inte första världskriget kommit emellan, hade han nog till sist lyckats få en professur i sitt andliga hemland, Tyskland.¹⁶

Vill man endast för överblickens skull göra ett försök att på ett ungefär ange det mest framträdande under Steffens olika åsiktsperioder, kan man kanske sammanfatta det så här: 1. Marxistisk intellektualist (1885—1890). 2. Viljefilosof och estetisk psykolog (1893—1908). 3. Bergsonist (1909—1914). 4. Universalist (1914—1929). Lilliestam anför ett kort men upplysande uttalande av Steffen själv om hur denne såg på den stora kursändringen omkring 1890. Det är taget ur Steffens självbiografiska »Journal» (Göteborgs Universitetsbibliotek): »Min världsuppfattning blev 1890—94 så småningom mer psykologisk-etisk-estetisk, från att ha varit trängt 'materialistisk' (enligt den naiva Büchnerska materialismens teorier).»¹⁷ Ludwig Büchner var den hundra procentige materialisten-ateisten,

¹⁶ Till de två professurerna i Tyskland, som Steffen eftersträvat men inte fick, i Berlin 1914 och Köln 1918, o. som omnämnas av Lilliestam, a. a. s. 232 f., 262, kan läggas ännu en som gällde Rostock. Förslagsställare var prof. R. Ehrenberg därst. (se nedan). Han betonade dock det vanskliga i att tillträda en professur i Tyskland under dåv. förh. men framhöll å andra sidan att Tyskland ju för S. länge varit »die Heimat Ihres Geistes». Professuren diskut. mell. E. o. S. på sommaren 1919. Emellertid sattes den bara på extra stat, vilket föranledde E. i ett senare brev s. å. förmoda, att S. ej längre reflekterade på den, lika litet som på någon professur över huvud i Tyskland under dåv. förh. (brev fr. E. t. S. 14. 2 o. 11. 10 1919, GUB).

¹⁷ Lilliestam, a. a. s. 53.

vars mest kända arbete »Kraft und Stoff» (1855) översattes till svenska 1869 och då föranledde Pontus Wikner att utge en hel bok emot det och Hans Forssell att skriva en ytterst temperamentsfull och kritisk anmälan.¹⁸

Steffen skrev ibland positivt både om den induktiva metoden och om intellektets roll även för en »självvetenskap» som sociologien, till och med sedan han efter 1909 tämligen oförbehållsamt införlivat Bergsons antiintellektualistiska filosofi med sin samhällssyn. Induktionen prisade han ännu så sent som i två skrifter om marxismen 1914 (de finns i Lilliestams litteraturförteckning). Det var ord utan innebörd och de visade, att han själv knappast var medveten om alla motsägelser han gjorde sig skyldig till, särskilt i sina senare skrifter. På ett beundransvärt kort och precist sätt redogör Lilliestam för hans utveckling i stort på s. 149—152; de tre namn som framför andra påverkade honom fram till första världskriget var Nietzsche från 1893, Wilhelm Wundt från 1900 och Bergson från 1909. Sociologien blev härunder som sagt en »självvetenskap» för Steffen, en de andliga kvaliteternas disciplin, som bara kunde nås av den immateriella intuitionen, medan de kvantitativt mätande naturvetenskaperna var hänvisade till den mera jordbundna intelligensen. Till detta kom så för Steffen växelspelet människorna emellan som samhällslivets grundval — i motsats till exempelvis Durkheim och Schäffle, som utgick från helheten, samhällsorganismen — och vidare den från preraphaeliterna övertagna esteticismen, som de tillämpade både på samhällsvetenskaperna och på livsåskådningsfrågorna. I det sammanhanget saknar man hos Lilliestam ett namn vid sidan av John Ruskins och William Morris', nämligen Walter Crane (1845—1915), för den stora allmänheten mest känd som barnboksillustratör. I sina minnen från 1907, »An Artist's Reminiscences», har han ett utförligt och välskrivet kapitel under den talande rubriken »Art and Socialism». Steffen har åtskilligt om honom i sina reportageböcker från England, varom mera nedan. — Längre fram, framför allt i »Världsåldrarna», blandade Steffen oförfärat och kompiloriskt samman mekanistiska och vitalistiska element.

Men så långt i sin »filosofi» hann alltså inte Steffen under sin vistelse i England till 1897. Betydelsefullast i hans utveckling 1887—1897 var förutom frigörelsen från marxismen hans växande intresse

¹⁸ Pontus Wikner, »Undersökningar angående den materialistiska livsåskådningen. Med särskildt afseende på D:r L. Büchners 'Kraft och materia'» (1870, 335 s.); Hans Forssell, rec. i Sv. Lit.-Tidskr. 1869.

för sociologien och som en konsekvens därav även för nationalekonomien, varvid hans främsta läromästare var fabianerna och den nämnde, ursprungligen unitariske predikanten Philip H. Wicksteed. Genom honom och hans verksamhet i University-Extension-rörelsen sattes Steffen i tillfälle att hålla föredrag i University Hall i London samt att skriva tidskriftsuppsatser.¹⁹ Detta gav så småningom upphov till Steffens oerhört ambitiösa men förfelade skrifter om det engelska lönsystemets historia från 1250 till 1900.²⁰ Ett kort avsnitt som sedermera ingick i den stora tyska upplagan godkändes av professor Richard Ehrenberg som doktorsavhandling i Rostock 1902.²¹ Lilliestam redovisar samtliga dessa arbeten mycket omsorgsfullt (hans litteraturförteckning lider dock av felet att de många skrifterna under Steffens namn upptas i bokstavs- i stället för i sedvanlig kronologisk ordning).

I stort sett anses alltså detta jättearbete om den engelske lönarbetarens eller lönsystemets historia i England som förfelat, trots alla prydligt återgivna diagram och andra eventuella förtjänster. Det skulle föra alldeles för långt att ingå på en närmare analys, som för övrigt inte ens den samtida expertisen gjorde. Det har alltid sagts att man inte känner till en enda recension av arbetet i dess slutliga skick, den trebandiga tyska upplagan alltså, men en sådan finns i alla fall, låt vara att den bara anmäler första bandet av denna upplaga, vilket emellertid är mycket omfattande. Wicksteed har veterligen inte skrivit något alls om »lönsystemet», trots att han som nämnts verkligen uppskattade Steffen — de växlade smickrande dedikationer med varandra i förord och annorstädes i sina skrifter.²²

¹⁹ Det folkbildningsarbete som blivit känt i England under benämningen *University Extension* baserades främst på föreläsningar av sakkunniga akademiker o. a., som, enl. Steffens egna ord i »Lönarbetaren och samhället» (1900, s. 253), »för ett eller ett par år leva tillsammans i något av storstädernas kulturellt mest försummade arbetarkvarter (»University Settlements»).

²⁰ Steffen erhöll från 1890 ekonomiskt understöd från Lorénska fonden för detta arbete o. den sv. uppl:s 2 delar utkom 1895 o. 1899 som nr 11, resp. 16 i stiftelsens skriftserie (Lilliestam, a. a. s. 55f.). Alldeles oavsett mera direkta inflytelser undrar man, vilket Lilliestam inte gör, om inte Steffen fått åtm. uppslaget till hela denna ämneskrets fr. Engels' klassiska skrift »Die Lage der arbeitenden Klasse in England» (1845, 4:e uppl. 1913). Redan nu använder han sig av den ekonomiskt-sociologiska »periodisering», som fullt utvecklade framträder i »Världsåldrarna» (a. a. I, 1918, s. 194 o. 3, 1920, »Förord» s. XI).

²¹ Avh. (tr. 1901) bär titeln »Ueber die Kaufkraft der Löhne der erwachsener männlicher Arbeiter in England während des Durchbruches des Fabrikssystems (1760—1830)». Den upptar c:a 50 s.

²² Ingen engelsman mer än Wicksteed har veterl. omnämnt Steffen mera utförligt i tryck. I Beatrice Webbs postuma minnen »Our partnership» (1948), omfattande åren 1892—1911, förekommer han t. ex. inte.

Steffens korrespondent Knut Wicksell drog sig också undan liksom den annars så tjänstvillige Ehrenberg.

Men en anmälan, om blott en delanmälan, finns alltså. Det var Ehrenberg som fäste Steffens uppmärksamhet på den, i ett brev 1.4 1902 (Göteborgs Universitetsbibliotek). Publikationen där den infördes var *Annals of the American Academy of Political and Social Science* i Philadelphia, och recensent var den då trettiofåårige Ernest L. Bogart, som under större delen av sin tjänstetid, 1909—1938, var professor i nationalekonomi vid University of Illinois i Urbana. Hans recension eller recensioner behandlar i två årgångar av tidskriften (1901, s. 521 f. och 1902, s. 295 f.) första, respektive andra och tredje delen av första bandet av Steffens »Studien zur Geschichte der englischen Lohnarbeiter mit besonderer Berücksichtigung der Veränderungen ihrer Lebenshaltungen» (I: 1—3, 1901, II, 1904, III, 1905). Bogart hade bland annat studerat i Berlin och Halle och var väl inne i både det ena och det andra. I sin recension av första delen av band I anmärker han främst på den överflödande detaljrikedomen, varav det mesta var av notkaraktär, och slutar rätt elakt: »Perhaps the future portions of the work may prove more interesting, but. . . the advance volume of Mr. Steffen's book would hardly induce perusal of the remainder.»

Andra delen av Bogarts anmälan är något mera uppskattande — den gällde alltså delarna två och tre av första bandet — men slutar med följande grausame Salbe, som knappast mildras av överslätningen i sista meningen:

»Characterized by true German diligence and perhaps diffuseness, the book bears also a not less Teutonic polemical stamp. In dealing with complicated economic phenomena it is difficult to secure continuity of thought and narrative; and in endeavoring to meet this difficulty, the author has fallen into the error of being too schematic. But in spite of these defects, the work is undoubtedly a careful and valuable study of the history of the English laborer.»

Betänkligt för Steffen var, att just denna passus citerades av Ehrenberg, under vars ledning han om några månader skulle presentera sin avhandling i Rostock (21.8 1902). Men Ehrenberg var en snäll man. Han sände kritiken utan kommentarer och frågade endast, om Steffen läst recensionen i dess helhet.

Wicksteed var främst matematiker och gränsnytteteoretiker, som sådan även känd för Wicksell, som värderade hans skarpsinne. Man har en bestämd känsla av, när man läser brevväxlingen mellan Steffen och Wicksell, att de många gånger talade eller rättare skrev

över varandras huvuden när det gällde fackproblem. Steffen har troligen inte begripit så värst mycket av de oftast rent matematiskt utformade problemställningarna hos Wicksell och Wicksteed. Steffen och Wicksell hade ett för dem båda synnerligen angeläget gemensamt intresse och det var att få var sin professur; när det lyckats först för Wicksell (1901) och sedan för Steffen (1902/1903) synas de i mycket ha förlorat intresset för varandra, även om deras brevväxling fortsatte. Med Wicksteed förhöll det sig åtminstone formellt annorlunda. Han låtsade aldrig om vad han naturligtvis förstod, att Steffen, som sagt, hade mycket små förutsättningar att tränga in i hans mera teoretiska arbeten. Han tackar till och med en gång Steffen för den »uppmuntran» han gett honom i sitt sökande.²³

Det är emellertid mycket intressant att följa speciellt Steffens och Wicksells brevväxling, i vilken även deras fruar, Anna Bugge-Wicksell och Oscara von Sydow-Steffen, ibland tog del. Tonen dem emellan är genomgående fin och hänsynsfull, ibland till och med överslätande. Wicksell anstränger sig från början liksom Wicksteed att försöka få Steffen att förstå åtminstone huvudtankarna i den nya värdeteorien, gränsnytte- eller marginalläran, men har i stort sett mycket liten framgång. Wicksell upprepar emellertid tåligt sina argument men Steffen håller på sitt, envist i överkant enligt sin vana. En triumf för Steffen är när han lyckas förmå den jäktade Wicksell att i en klump recensera hans svenska »lönsystem», det vill säga de båda banden från 1895 och 1899 i Lorénska stiftelsens skriftserie jämte »Lönarbetaren och samhället» från 1900. Det skedde visserligen inte i någon facktidskrift men i alla fall i Steffens »egen» tidning Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning och recensionen var införd 20. 6 1900. Wicksell är ganska kortfattad enligt den tidens måttstock men i gengäld koncis och utomordentligt klar. Han är uppskattande och älskvärd mot Steffen, vilket redan den inledande meningen visar: »Vid sidan av sin välbekanta, långt utom Sveriges gränser uppburna verksamhet som publicistisk skriftställare och essayist, har Gustaf Steffen under senare år allt mer känt sig dragen till en rent vetenskaplig produktion inom det område, nationalekonomien och sociologien, där även hans populariserande författarskap företrädesvis har rört sig.» . . . Wicksell talar i fortsättningen

²³ 32 skrivelser t. Wicksell fr. Steffen 1892—1922 (LUB), 20 st. fr. W. t. S. 1891—1917 (GUB); 19 skrivelser fr. Philip H. Wicksteed t. S. 1892—1924 o. 57 st. fr. Richard Ehrenberg t. S. 1900—1920 (GUB).

om Steffens »järnflit» och om hans stora produktivitet, vilket inte var någon överdrift. Men reservationerna är lika bestämda, om än vänligt formulerade, och Wicksell varnar Steffen, liksom i breven, för vidlyftighet och mångordighet. Ganska typiskt är att det som enligt Wicksell var det bästa i dessa tre arbeten — att de engelska lönarbetarnas levnadsstandard ingalunda, som många även bland nationalekonomerna föreställde sig, visade en jämn och kontinuerlig uppgång utan tvärtom företedde branta växlingar ända in på det då nya seklet — detta riktiga konstaterande var inte Steffens upptäckt, även om han i någon mån förstärkt dokumentationen, utan det hade enligt Wicksell redan klarlagts av en engelsk nationalekonom vid namn Thorold Rogers! Så får Steffen påskrivet för sin högst privata uttolkning av den moderna värdeteorien och som alltid för sina angrepp på Malthus, enkannerligen i den form som var Wicksells skötebarn, nymalthusianismen. När Steffen några månader tidigare — i ett brev 19. 3 1900 — ville visa Wicksell en älskvärdhet meddelade han, att han i den väntade stora tyska upplagan om de engelska lönarbetarnas historia strukit sina ursprungliga utfall mot Malthus. Han skulle emellertid snart ändra mening igen. Nu var han dock mycket glad över Wicksells recension och tackar honom varmt i ett brev 30. 6 1900.

När bara någon vecka återstod till det uppmärksammade avgörande som gjorde Wicksell till professor i Lund får han från Steffen ett brev, som säkerligen förbluffade, för att inte säga förstummade honom. Bland de bevarade breven från Steffen till Wicksell finns inte något där Steffen är ens tillnärmelsevis så kritisk, så arrogant mot Wicksells hela vetenskapliga författarskap. Sakligt sett verkar angreppet föga övertygande med sina allmänna talesätt utan konkret bevisföring. Om motivet eller motiven till detta försök till frontalattack är lönlöst att spekulera. Steffen skriver bland annat i detta brev 18. 10 1901:

»... Jag ser nu efter moget övervägande, att jag ej kan offentligt yttra mig om dina senaste arbeten, utan att taga ställning till din i mina ögon *alldeles* för mycket ohistoriska forskningsmetod och ingalunda i alla stycken lyckliga utveckling av det moderna (Jevons, Walras, Böhm-Bawerk) uppslaget i värdeteorien. Ej heller synes mig din utveckling av Malthus' (ju inom vissa, *historiska* gränser obestridligt värdefulla) uppslag uti befolkningsspörsmålet vara, vad man av en nutida samhällsforskare kan vänta. Det finns för litet sociologisk (d. v. s. *allmän*-samhällsvetenskaplig) bredd i din argu-

mentering — som ej *materiellt* förbättras genom en skarp matematisk form . . .»

Därefter fortsätter Steffen med att i mera positiva vändningar uttrycka den meningen, att bästa forum för eventuella debatter dem emellan i framtiden vore »Davidsons och Fahlbecks tidskrifter». »Med 'journalism' är det här ej hjälpt», slutar han detta avsnitt i brevet.

Steffen framhöll ofta att han betraktade sitt tidvis mycket omfattande tidningsskriveri uteslutande som en förvärvskälla, som dessutom stod i vägen för hans huvuduppgift, vetenskaplig forskning.

Det citerade brevet hindrade inte att Steffen och Wicksell gratulerade varandra till sina professorsutnämningar och inte heller, som nämnts, att de fortsatte skriva till varandra. Men mellanrummen mellan breven blev längre och längre. Vad speciellt Wicksell angår finns en lucka på hela fem år i de bevarade breven från honom till Steffen, från 15. 9 1901 eller någon månad innan Wicksell fick det nämnda arroganta brevet från Steffen, till 12. 10 1906. Men av Steffens brev framgår, att de även under denna tid växlat några meddelanden, vilka dock troligen genomgående varit av mindre intresse, om man får döma av de relativt få brev som för denna period bevarats från Steffen till Wicksell. Den stimulans som deras ibland mycket utdragna brevdiskussioner av olika ämnesproblem skänkte i förening med det hägrande framtidsmålet att nå en professur fanns som sagt inte längre. Därmed tycks själva grunden för deras brevkontakt ha undanryckts.

De tio åren i England uppger sig Steffen huvudsakligen ha försörjt sig och sin familj på korrespondenserna till Handelstidningen i Göteborg och inkomsterna av ett par reportageböcker därifrån, som lär ha gått ganska bra i handeln (Bonniers »tog» som regel mera lättsålda arbeten som dessa, medan Gebers fick påta sig de tyngre sakerna). Reportageböckerna innehåller mycket läsvärt även ur rent teoretiska synpunkter, framför allt om preraphaeliterna. Lilliestam tar lite för lätt på dessa böcker, som han inte redovisar riktigt tillfredsställande. De är till antalet fem stycken, men i de tre sista återkommer material som redan finns i de två första: »Från det moderna England» (1893, om London), »Brittiska ströftåg» (1895, om nästan hela England jämte utflykter till Skottland och Irland), »England som världsmakt och kulturstat» (1898), »Ur Englands samhällslif och kultur» (1909, ett ganska torftigt sammandrag av innehållet i de tre föregående) och den kanske bästa, »England och demokra-

tismen» (1909). »Demokratismen» blev småningom ett nyckel- och honnørsord för Steffens samhällsuppfattning, sådan han framlade den i en mängd uppsatser i framför allt den socialdemokratiska tidskriften Tiden. Vad det innebar skall beröras i samband med hans verksamhet som aktiv politiker.

De nämnda böckerna från England var naturligtvis i stor utsträckning ett resultat av en axplockning och uppsnygning ur hans många tidnings- och andra artiklar. Vad som drar ner deras värde och även läsbarhet är det undan för undan stegrade hat, som de ådagalägger mot det land och folk där han vistats nästan oavbrutet i ett helt decennium (han besökte hemlandet kortare tider 1890 och 1896). Detta hat förklarar hans senare lika patologiska förhållande av Tyskland och är i och för sig av föga intresse.

Flyttningen till Italien 1897 motiverades naturligtvis av denna anglöfobi men även av de i förhållande till Italien höga levnadskostnaderna i England, enligt vad han själv uppgav. Ett ytterligare motiv till flyttningen för preraphaeliternas beundrare var det tjusande perspektivet att få slå sig ner i Italien och därtill i Florens, Botticellis och Uffiziernas stad. Han fick troligen också där, om man får döma av hans brev till olika korrespondenter, för första gången känna något av verklig lycka och harmoni med livet. Men samtidigt drev hans nyväckta forskarambition på honom och förmådde honom att överanstränga sig med arbete för att vinna meritering till en professur i nationalekonomi, som han nu helst ville ha i hemlandet — vid sidan därav nödgades han dessutom åtminstone tidvis att sköta det krävande brödskrivandet till tidningarna. I fråga om meriteringen var som redan antytts Wicksell hans främste förtrogne. Han och hans fru hjälpte Steffen framför allt med formsaker och dylikt.

Efter korta sejourer under åren kring sekelskiftet i München, där Steffen bland annat åhörde föreläsningar av katedersocialisten Lujo Brentano, som man tycker skulle ha passat hans smak precis men som han talar nedsättande om i ett brev till Wicksell (30. 6 1900) — han gillade inte heller Georg von Mayr —, och hos sin uppoffrande hjälpare och pådrivare Ehrenberg i Rostock, står Steffen klar att återvända till Sverige och den förut berörda professuren i Göteborg. Det var nu en sak som han länge mycket skickligt förberett hos dem som makten hade; framför allt hos de förut nämnda båda Hedlundarna och Karl Warburg. Henrik Hedlund preparerade även professorer vid högskolan som Ludvig Stavenow och Vitalis Nor-

ström. Steffens svenska tid tog därmed äntligen, efter nitton års nästan oavbruten utlandsvistelse, sin början. Den skulle, i mycket emot hans önskan, räcka livet ut.

Ett intressant mellanspel i Steffens liv representerade tre artiklar han skrev för det omorganiserade Svenska Dagbladet och som publicerades 2. 5, 4. 5 och 8. 5 1897. Där framlägger han veterligen för första gången den sociala estetik och revolterande kulturidealism, som han utformat under inflytande av preraphaeliterna och de nya intrycken i Florens. Artiklarna passade tidens smak liksom tidningens och blev mycket uppskattade. Steffen blev faktiskt något av en programskrivare för den nya kulturliberala, sedermera moderata och konservativa tidningen, ett nog så pikant faktum med tanke på artikelförfattarens person. Hans sociala esteticism och alltmer markerade elitteori kom klart till uttryck liksom kritiken mot det rådande partiväsendet. Artiklarna har kommenterats av Staffan Björck, Ragnar Andersson, Ivar Anderson och Åke Lilliestam.²⁴ Den sistnämnde kan, stödd dels på ett brev från Steffen till Henrik Hedlund 2. 7 1897, dels på en dagboksnotis av Steffen, visa att Steffen som tack erbjöds att bli inrikesredaktör i Svenska Dagbladet »mot förmånlig lön»! Han avböjde dock anbudet av hänsyn till sina spirande vetenskapliga intressen.²⁵

Den fackkollega som vid sidan av Wicksteed satte Steffen högst och visade honom en lika oföränderlig som rörande tillgivenhet genom alla år var den ofta nämnde professor Richard Ehrenberg (1857—1921) i Rostock. Styrkan i deras ömsesidiga sympati visas bäst därav att de på sitt gemensamma fackområde hyste diametralt motsatta åsikter i nästan allting. Enda undantag utgjorde Steffens tack vare hans elitteori höga uppskattning av företagsledaren, som just Ehrenberg ägnat en god del av sin ungdom åt att studera och som också resulterat i en rad av samtiden högt uppskattade skrifter, alltifrån den om finansdynastien Fugger på 14- och 1500-talen till ett arbete om herrarna Siemens i modern tid. Ehrenberg var liksom Steffen av en ytterst energisk läggning, han grundade bl. a. ett »arkiv» i Rostock, som slutligen kallades »Archiv für exakte Wirtschaftsforschung» (1909). För den forne ekonomihistorikern blev

²⁴ Staffan Björck, »Heidenstam och sekelskiftets Sverige» (1946), s. 213; Ragnar Andersson, »Svenska Dagbladet och det politiska livet 1897—1918» (Skrifter utg. av Statsvet. Fören. i Uppsala, XXXII, 1952, s. 37, 42 ff., 159 f.); Ivar Anderson, »Svenska Dagbladets historia», I, 1884—1940 (1960), s. 74; Lilliestam, a. a. s. 78—82.

²⁵ Lilliestam, ib. s. 82 o. not 3.

omsider den historiska metoden en styggelse, den var otillräcklig — det gav för övrigt också Steffen uttryck åt ett par gånger — och borde ersättas av strängt exakta eller induktiva forskningsprinciper enligt det arbetssätt som praktiserades av naturvetenskapsmännen. Det var ju precis raka motsatsen till den utvecklingsgång Steffen genomgick, och Ehrenberg kunde inte starkt nog varna sin vän för hans villfarelser. Liksom denne hade han mycket höga tankar om sina egna »upptäckter», men torde, måhända orättvist, vara lika glömd av en eftervärld som Steffen.

Om Steffens syn på sociologien som den dominerande samhällsvetenskapen skrev Ehrenberg i ett brev 8. 3 1902:

»... Die reine soziologische Auffassung des wirtschaftlichen Lebens ist eine ganz bedenkliche Einseitigkeit, die überdies mit Notwendigkeit zur Unklarheit führt, ja zu einer neuen Metaphysik, die weit schlimmer ist als die Metaphysik der klassischen englischen Nationalökonomie ...»

Det var ju ord och inga visor, därtill ett lika klart som träffande uttalande. Slutorden anspelar på preraphaeliternas under inflytande av främst Carlyle våldsamma kritik mot i första hand Ricardo och James Mill, till vilken kritik Steffen helt anslutit sig. Steffen polemiserade långt senare mot just den syn som Ehrenberg ger uttryck åt i citatet och åt hans »naturvetenskapliga» metod men utan att nämna hans namn. Det skedde i Steffens skrift »Sociologien. En allmän samhällslära» (1910—1911). Det ifrågavarande partiet avtrycktes av tidskriften Tiden 1911 under rubriken »Sociologiens ställning till naturvetenskaperna».²⁶ Nästan obegripligt synes vara, att Steffen i sin installationsföreläsning i Göteborg 1903, kallad »Om företagarens nationalekonomiska funktioner», inte har ett ord till övers för sin forne lärares och hjälparens betydande insatser på detta område.²⁷

I ett brev 29. 12 1910²⁸ beklagar Ehrenberg ett längre uppehåll i deras kontakter, vilket han med sitt brev ville bryta. Han ber om ursäkt för sin i allo negativa inställning till Steffens många skrifter om det engelska lönsystemet — kanske orsaken till avbrottet i förbindelserna dem emellan — och fortsätter sedan på följande karaktéristiska sätt:

»... aber Ihnen habe ich insofern Unrecht getan, als ich trotz

²⁶ Ib. s. 82—86.

²⁷ S:s install.föreläs. publ. i Ekon. Tidskr. 1903, s. 241—257.

²⁸ Lilliestam, a. a. s. 87, not 5. L. sammanfattar kort åsiktsdifferensen mell. E. o. S. o. daterar brevet felaktigt till 25. 12 1910.

unserer Freundschaft Ihr Werk über die Geschichte der englischen Lohnarbeiter als Beispiel für die Unzulänglichkeit der bisherigen wissenschaftlichen Mittel benutzt habe. Das tut mir leid; denn von allem Anderen abgesehen ist es, mit dem bisherigen Mass gemessen, eine grosse Leistung, und Ihre Schuld ist es nicht, dass jetzt sich der Masstab ändert. Ihr neues Werk [möglichen Steffens skrift »Lebensbedingungen moderner Kultur. Sozialphilosophische, soziologische und sozialpolitische Studien«. Jena 1909] habe ich noch nicht studiert, werde es aber sicher tun, sobald ich kann . . .»

Ehrenbergs sista bevarade brev till Steffen, daterat 12. 8 1920, är gripande. Det är skrivet med blyerts med darrande och osäker hand, sedan han »på grund av långvarig undernäring» förlamats i ena sidan. Hjärnan fungerade emellertid perfekt som vanligt och han säger sig hålla på med ett arbete om social dynamik, ett ämne var till tidsläget gav honom ett »härligt» material, tillägger han ironiskt. Den forne aktivisten Steffen får också en pik: »Danken Sie Ihren Geschick, das Sie vor Verflechtung mit dem unsrigen bewahrte.» Hans ärende var att be Steffen om råd hur han bäst skulle kunna placera sin äldsta dotter, sedan hon inom kort tagit studenten, »im befreundeten neutralen Ausland».

När Steffen verkat några år i Göteborg gav han ut en liten skrift — bland många andra! — som ganska klart återger hans dåvarande syn på det nyintroducerade ämnet sociologi.²⁹ Han delar upp det i följande fyra huvudavdelningar: 1. Socialpsykologien. »Dess föremål är den enskildes själsliv, betraktat som en källa för allt socialt liv.» 2. »Läran om det sociala livets omgivning», innefattande naturkrafternas inverkan och människans förmåga att genom tekniken tillgodogöra sig dessa. 3. »Den sociala formläran eller vetenskapen om sätten för social påverkan och växelverkan samt om det sociala livets förlopp.» Denna avdelning inneslöt enligt Steffen »sociologiens centrala del». 4. »Vetenskapen om förhållandet mellan kultur och samhällsliv.»

Denna definitionssamling skulle sedan ytterligare utökas, framför allt genom Bergsons inflytande. Steffen var emellertid ingalunda ensam på sin tid om detta »förallmänligande» av sociologien, men han tog som redan nämnts material från olika håll, som han tämligen oförmedlat införlivade med sin speciella sociologi. Inom den till företrädesvis sociologien-psykologien begränsade auktorskretsen

²⁹ Gustaf F. Steffen, »Sociologien. Dess föremål och problem» (Ljus' populärvet. studieledare, utg. av Norrländska studenters folkbildningsförbund, 1907).

kan man därvidlag under denna tid före hans kännedom om Bergson peka på forskare som, förutom Wundt, den nämnde Giddings, vidare på Georg Simmel, Gabriel de Tarde och James M. Baldwin. Några år senare, i sin »Sociologi. En allmän samhällslära», nämner han även namnen Paul Barth och Ernst Mach.

Hjalmar Branting, som träffat Steffen under hans besök i Sverige 1890, fick snart upp ögonen för hans många skrifter och artiklar, sedan Steffen återvänt till hemlandet som professor, och sedan Branting 1908 startat tidskriften *Tiden* blev Steffen en av de flitigaste medarbetarna där. Detta medarbetarskap blev för Steffens del en för honom typisk blandning av »vetenskap» och politik, det vill säga hans alltmer allomfattande sociologi jämte livsåskådnings- och aktuella politiska frågor. Men han skrev också i till exempel *Social Tidskrift*. Där recenserade Ernst Wigforss i decemberhäftet 1910 Steffens nyss nämnda sociologiska arbete, som dock då ännu inte var fullbordat. Wigforss visar sig trots en viss allmän uppskattning ha en mycket framsynt, det vill säga kritisk syn på Steffens nu särskilt av Bergson influerade uppfattning.³⁰ Steffen hade då invalts i Första kammaren i september, genom Brantings ingripande. Samtidigt invaldes fackföreningsmannen Ernst Blomberg, och de båda blev de två första socialdemokraterna i Första kammaren. Blomberg, som tidigare varit ledamot av Andra kammaren, avled dock redan 24. 3 1911.

Steffens bekännelse till socialdemokratien i *Tiden* 1910 är ett kuriöst aktstycke. Dess största förtjänst är att det är ärligt, det är minst av allt anlagt på att behaga. Lika kuriöst är att Branting kunde bli så förtjust i denna programförklaring, att han betecknade den som »det märkligaste revisionistiska dokument som skrivits i Norden». Dess innebörd är för en nutida läsare framför allt ominös, då det klart pekar hän mot en då ännu avlägsen framtids diktaturideologier, främst i vad det gäller ledarprincipen men även i fråga om annat. Det enda renlärigt socialdemokratiska i uppsatsen är Steffens från Lloyd Georges berömda budget 1909 upptagna paroll »kamp mot fattigdomen». Steffen hade dock redan under berlintiden, visat intresse för tanken på normalarbetsdag och minimilön. När dessa frågor omsider togs upp i riksdagen, fick Steffens insatser inte det mottagande ens inom det egna partiet, som han säkerligen väntat sig.

³⁰ *Social Tidskr.* 1910, s. 582—585.

Steffen hänvisar i sin deklARATION dels till ett häfte i sin samling »Sociala studier» (häfte 6, 1908), dels till den sista och bästa av reportageböckerna från England, den förut nämnda »England och demokratismen» (1909), som innehåller hans intryck från besöken 1907 och 1908 (boken har även en »renässansepilog», givetvis bygande på hans vistelser i Florens). Ett par citat ur deklARATIONEN i Tiden säger mera än en kommentar:

»... Genom Marx' terminologi samt värdeteori och mervärdeteori uppmuntras sammanblandningen av begreppen kapitalägare och privatkapitalistisk företagsledare samt överskattningen av den utförande kroppslarbetarens värdeskapande förmåga uti produktionsprocessen. Och härigenom får socialdemokratien en falsk uppfattning av hela den ekonomiska och sociala demokratismens problem.

Man förbiser nämligen nästan fullständigt det stora ledareproblemet och blundar över huvud för det solklara faktum, att de olika individerna äro allt igenom olika och ofta extremt avvikande från varandra uti förmågan av värdefulla insatser i samhällslivet ...»³¹

Längre fram i deklARATIONEN följer inledningsvis en definition på Steffens senaste älsklingsterm, demokratismen:

»Demokratism betyder, att var och en uppskattas av samhället i enlighet med sitt verkliga personliga värde för samhället och att de ledande och organiserande förmågorna få all den frihet att leda och organisera, som är förenlig med det helas högsta väl. All artificiell nivellering eller likställning av medborgarna är odemokratisk, emedan den minskar eller dödar livskraften inom nationen tagen som ett helt. Men verksamhetsfrihet betyder i ett demokratiskt samhälle verksamhetsansvar. Den som samhället ger frihet att verka enligt sin egen ingivelse, bär inför samhället ansvar för, att han använder denna frihet på det mest samhällsnyttiga sättet. Och i detta avseende uppvisar den närvarande samhällsordningen oerhörda brister ...»³²

Efter att ha läst manuskriptet till denna uppsats skrev Branting till Steffen: »Efter *min* uppfattning finns nu icke det ringaste hinder att efter en sådan trosbekännelse skriva in Dig i partiet.»³³ Kursiveringen av ordet *min* tyder dock på en viss osäkerhet hos partichefen. Att denna hans reservation var välgrundad skulle han snart få erfara. Det dröjde inte länge förrän en från opposition satte in mot Steffens politiska ideologi, främst givetvis från partiets vänsterflygel (Zeth Höglund, Fredrik Ström, Kata Dalström, Carl Lindhagen). Men Branting stod på sig när det gällde Steffen. Partiet hade

³¹ Tiden 1910, s. 241.

³² Ib.

³³ Lilliestam, a. a. s. 209.

ännu inget överflöd på skolade krafter. Steffen var inte heller den som lät rubba sig av kritik; nästa år, 1911, fortsatte han med sina långdragna utläggningar av programfrågorna i Tiden, till att börja med i fyra uppsatser.³⁴

Steffens riksdagsmannabana började 1911 under de bästa auspicer. Den nämnda vänsterfalangen inom partiet var ännu tämligen maktlös. På högerflygeln var troligen Erik Palmstierna den som förstod Steffen bäst, kanske till följd av vissa likheter dem emellan. Palmstierna lovordar i en av sina memoarböcker Steffens »starka intellektuella läggning», som blev »ett ordnande och logiskt formande element i arbetet», något som väl behövdes inom det socialdemokratiska partiet, skriver han.³⁵

Det var den s. k. aktivistiska rörelsen efter krigsutbrottet 1914 som skulle bli Steffens politiska öde. Lilliestam utreder detta ämne monstergillt.³⁶ Liksom tidigare författare på området intresserar sig Lilliestam mycket för tysken Albert Südekum (1871—1944), som spelade en viktig roll för de ledande aktivisterna bland socialdemokraterna, Steffen, Otto Järte och Yngve Larsson. Südekum, i grund och botten en nobel natur och en lidelsefull patriot trots en viss yvighet i tal och uppträdande, besökte Sverige två gånger under kriget, i augusti 1914 och i mars 1917. Hans besök var ingalunda så oskyldiga som han försökte framställa dem. Han hade en stark ställning i sitt hemland, var en ansedd tidningsman och socialdemokratisk ledamot av den tyska riksdagen, var gift med en rik judinna och bodde i ett förnämt kvarter i Berlin. Efter kriget var han en tid preussisk finansminister (1918—1920). Hans främsta meriter låg sakligt sett på kommunalrättens område, där han var en verklig expert. I tidskriften *Det Nya Sverige* skrev han 1917 en uppsats om »De tyska kommunerna och 'hungerkriget'»; den handlar dock mera om livsmedelsblockaden mot Tyskland än om kommunalrättsliga problem.³⁷ Han hade sedan några år före kriget förbindelser med

³⁴ Ib. s. 129 ff., 295 ff., 327 ff., 358 ff.

³⁵ Erik Palmstierna, »Ett brytningsskede» (1951), s. 205; Lilliestam, a. a. s. 226, not 2.

³⁶ Lilliestam, a. a. s. 232—248; densamme, »Gustaf Siösteens dagboksanteckningar 1915 rörande den svenska aktivismen», *Hist. Tidskr.* 1959, h. 3; Ib. 1962, h. 1, s. 118 f. Om Steffens, Adrian Molins, Otto Järtes och Gösta Mittag-Lefflers manipulationer i Berlin 1915 för att dra in Sverige i första världskriget på Tysklands sida se även W. M. Carlgren, »Neutralität oder Allianz. Deutschlands Beziehungen zu Schweden in den Anfangsjahren des ersten Weltkrieges» (1962).

³⁷ *Det Nya Sverige* 1917, s. 237—246. S:s förnamn uppges där som Alfred i st. f. Albert.

Steffen och Järte — även den sistnämnde hade studerat national-ekonomi för Schmoller, Wagner, Brentano, Sombart med flera och var till sin läggning minst lika självsäker som Steffen, dessutom ett skarpare huvud och mindre benägen för abstrakta utsvävningar. Ehuru ännu endast kommunalman i likhet med den tredje kände aktivisten, Yngve Larsson, stod han liksom Steffen högt i gunst hos Branting, tills kriget och snart därefter den aktivistiska propagandan skilde honom från partiet. Branting gick dock ännu så sent som på hösten 1917 mycket långt i sina koncessioner visavi Järte för att återföra honom till partiet. Järte hade emellertid då under påverkan av Eli Heckscher och Gustav Cassel börjat finna andra vägar och tackade nej till ett återinträde.³⁸ Han ansågs nog för övrigt redan tidigt som en värdefullare kraft än Steffen. Den sistnämnde retade dessutom sitt forna parti alldeles särskilt genom att kvarstå som vilde i riksdagen 1916, trots att trion Järte-Larsson-Steffen i oktober 1915 utslutits ur partiet. Järte avgick däremot omedelbart som socialdemokratisk ledamot av Stockholms stadsfullmäktige.³⁹

I sammanhang med aktivismen 1915 och senare kan det förtjäna nämnas ett fjärde namn, som väckte den största uppmärksamheten av alla aktivister och som för Branting och det socialdemokratiska partiet betydde oändligt mycket mera än Järte och Steffen. Det var Adolf Christiernson (1875—1958), tidningsmannen, kooperatören och riksdagsmannen från Helsingborg. Hans roll före och under den aktivistiska perioden har utretts av Ragnar Edenman i hans doktorsavhandling »Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903—1920» (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom Axel Bruswitz, XXIII, 1946). Christiernson blev ledamot av Andra kammaren redan 1906, uppmärksammades snabbt men konverterade redan före 1914 i försvarsfrågan — försvarsvänligheten var även för Järte det djupast liggande motivet för den aktivistiska attityden — och blev undan för undan en allt besvärligare frifräsare för partiledningen. Branting och flera av de äldre inom partiet — med de kända namnen Herman Lindqvist, Viktor Larsson och Nils Persson i spetsen — försökte emellertid med nästan övermänskligt tålamod »rädda» Christiernson åt partiet, men slutligen nödgades man utsluta honom, i mars 1917. Då hade redan utslutningen av trion Järte-Larsson-Steffen i oktober 1915 konfirmerats av partikongres-

³⁸ Ivar Anderson, a. a. s. 309.

³⁹ Otto Järte (1881—1961) var inte, som Lilliestam skriver, a. a. s. 234, »några år yngre än Steffen» utan nära 17 år yngre — f. ö. årsbarn med Yngve Larsson.

sen, i februari 1917. Till råga på detta obegränsade överseende med kättaren upplyser Edenman, att det i första hand varken var Christiernsons försvarsvänlighet eller »aktivism» som ledde till uteslutningen utan hans vid i synnerhet två tillfällen ytterst illojala uppträdande — det ena under ett hemligt riksdagssammanträde 19. 2 och det andra genom ett tal han höll på Norrlands nation i Uppsala 1. 3 1917.⁴⁰ — Adolf Christiernsons anslutning till »tyskaktivismen» berörde kanske inte Steffen direkt, men den var så betydelsefull i dåvarande läge, speciellt för det socialdemokratiska partiet, att den väl försvarat en plats i Lilliestams ingående och som sagt alldeles utmärkta framställning av den s. k. aktivismen i Sverige under första världskriget.

Steffen hade inte medverkat i aktivistboken »Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning», vilket Järte och Larsson hade,⁴¹ men de två första delarna av hans »Krig och kultur» hade utkommit före oktober 1915. De innehöll ofantligt mycket mera obalanserade och utmanande uttalanden än den nämnda programskriften, men främst var man inom partiet, som Lilliestam påpekar, trött på Steffens evinnerliga docerande och över huvud orubbliga tro på sina egna meningars allenaberättigande. Så blev han snabbt en död man i praktisk politik. Men han uppträdde in i det sista i riksdagen som om ingenting hänt, och han visade en beundransvärd energi och reda i vad han företog sig. Detta gäller inte minst hans uppsendeväckande interpellation i ålandsfrågan, 8. 5 1916.

Lilliestam relaterar Steffens upptagande av den gamla tvistefrågan om ålandsöarnas befästade helt kort, man kan nog säga alldeles för kort.⁴² Han borde ha citerat de källor han anför, Hugo Hamiltons »Dagböcker 1911—1916» (1955) och Ivar Andersons »Arvid Lindman och hans tid» (1956). Där finns nämligen uttalanden som ypperligt porträtterar Steffen under hans sista år i riksdagen. Hugo Hamilton — som debuterade 1916 som talman i Första kammaren — kände sig »generad» över den viktiga roll han som talman tilldelats

⁴⁰ Edenman, a. a. s. 146 ff. Edenman synes, i motsats t. Lilliestam, a. a. s. 247, inte ha observerat att beslutet el. »resolutionen» om uteslutningen av Järte-Larsson-Steffen i okt. 1915 endast var provisorisk, en suspendering alltså, detta i varje fall formellt sett. Först partikongressen i febr. 1917 bekräftade uteslutningen, gjorde den definitiv. Sedan följde Christiernsons uteslutning som en sak för sig vid partistyrelsens sammanträde 11—12. 3 1917.

⁴¹ Pikant nog polemiserade Yngve Larssons sväger Tor Berg — L. o. B. är gifta med dottrar t. Karl Otto Bonnier — mot den aktivistiska programskriften i en broschyr med samma rubr. som denna o. underrubr. »En granskning» (1916).

⁴² A. a. s. 245 f.

i partiernas sammansvärjning mot den isolerade vilden Steffen, vars interpellation skulle infrysas eller förekommas i sak genom en på förhand mellan partiledningarna uppgjord plan. Steffen avslöjade emellertid inför Hamilton att han mycket finurligt kommit samman-svärjningen på spåren, något som emellertid hjälpte honom föga i sak. Hans interpellation besvarades av utrikesministern, Knut Wallenberg, först ett par dar senare (19.5 1916), sedan den illistiga planen iscensatts i riksdagen och undanröjt de förmenta riskerna med interpellationen. Själva svaret på denna var alldeles färglöst och intetsägande. Men Hugo Hamilton konstaterar i sin dagbok, att Steffen i sin replik till utrikesministern »visade sig otroligt väl under-rättad om [de ryska] befästmingsarbetena på Åland». Harald Hjärne måste också ha tyckt att undertryckandet av Steffen gått för långt eftersom han, trots att både högerledaren Trygger och andra försökte förmå honom att tiga, begärde ordet sedan Steffen och Wallenberg talat till punkt. Hjärne tackade Steffen för att denne genom sin interpellation »rensat den kvava partiluftten» och skingrat »osunda dimmor».⁴³

Den kände sverigevännen Lucien Maury (1872—1953) insinuerade senare i sin bok »Le nationalisme suédois et la guerre 1914—1918» (1918), att Steffen fått det material om Åland som Hugo Hamilton så imponerats av direkt från Tyskland.⁴⁴ Det är inte alls otroligt, då Steffen i likhet med Järte sedan gammalt hade mycket goda förbindelser i Tyskland, som de för övrigt besökt samman under kriget, på sommaren 1915. Maurys digra bok är inte direkt osaklig men bär givetvis en i sammanhanget oundviklig stämpel av propagandaskrift. Eftersom vänsterkretsarna i Sverige i regel stod på ententens sida under kriget är det emellertid lätt att förstå Maurys sympati för dem. Maury har en både lång och svidande uppgörelse med Steffen, som knappast är missvisande i något avseende mer än i fråga om ett par oväsentliga data. Han uppehåller sig länge vid Steffens då nyligen fullbordade fyrbandiga verk »Krig och kultur», som naturligtvis var ett tacksamt ämne för en motoffensiv.⁴⁵ Fredrik Böök svarade Maury med essän »Den svenska nationalismen och M. Lucien Maury» (i *Essayer och kritiker 1917—1918*, tr. 1919), där Steffen försvaras i förbigående liksom Rudolf Kjellén. Böök är emel-

⁴³ Hugo Hamilton, »Dagböcker 1911—1916» (1955), s. 342 ff.; Ivar Anderson, »Arvid Lindman och hans tid» (1956), s. 219 f.

⁴⁴ A. a. s. 204—206. Maurys bok översattes till svenska s. å. den utkom av romanisten, sedermera prof. Karl Michaëlsson (1890—1961).

⁴⁵ Ib. s. 349—352.

lertid minst lika subjektiv som Maury; det är högermannen och tysklandsbeundraren som för pennan med känd aplomb.

Även Ernst Wigforss hade dragit sitt strå till stacken sedan första delen av »Krig och kultur» utkommit 1914. I ett kvickt, ganska utförligt mellanstick i Tiden 1915 avslöjar han en amerikansk äventyrare vid namn Homer Lea (1875—1914), som Steffen i »Krig och kultur» gjort ett stort nummer av: den »teutoniske» Lea skildras av Steffen på grundval av Leas bok »The Day of the Saxon» (1912) som en lysande representant för det bästa hos den anglosaxiska rasen.⁴⁶ Wigforss rubricerade sitt inlägg »Professor Steffens anglosaxiske Bernhardi» efter den tyske generalen och maktfilosofen med detta namn, vars skrift »Deutschland und der nächste Krieg» (1912) säkerligen påverkat Steffens »Krig och kultur». Wigforss lämnade dessutom i förbigående den överraskande upplysningen, att Steffen 1915 alltjämt var styrelseledamot i något som Wigforss uppger heta Svenska Fredsförbundet (!). Även Maury relaterar på grundval av Wigforss' artikel i Tiden det sorglustiga kapitlet om »general» Homer Lea, i det nämnda avsnittet om Steffen.⁴⁷

Steffens arbete »Världsåldrarna» med underrubriken »Samhällets och kulturens allmänna utveckling» (3 bd, 1918—1920) kan nog, som redan inledningsvis antydde, betecknas som kulmen på en förfelad forskarbana. Arbetet överträffar allt Steffen dittills åstadkommit i fråga om spekulation och fantasteri, framför allt när det gäller arbetets idé och uppläggning. »Krig och kultur» är dock trots alla groteska överdrifter begripligt som ett propagandainlägg, som en tyskaktivists förhålligande av det andliga fosterlandets oförlikneliga storhet på alla områden, inklusive lovprisandet av kriget som sådant, småstaternas skyldighet att snällt foga sig efter »de stora», det vill säga främst Tyskland, och som ett uttryck för rent patologiska hatkänslor mot Storbritannien. »Världsåldrarna» däremot är ett dunkelt och överspönt uttryck för en vilsegången ambition, för

⁴⁶ Gustaf F. Steffen, »Krig och Kultur», I (1914), s. 6 ff., 15 ff., 22 f.

⁴⁷ Ernst Wigforss i Tiden 1915, s. 93—96. Maury, a. a. s. 349 f. Lilliestam berör inte Maurys, Bööks och Wigforss' här omnämnda inlägg om Steffen. — Mats Kihlberg diskuterar i »Aktivismens huvudorgan Svensk Lösen» (Skrifter utg. av Statsvet. Fören. i Uppsala gen. C. A. Hessler, XLI, 1961, s. 65 ff.) bl. a. Bergsons betydelse för vissa medarbetare i Svensk Lösen (1916—1918). Till dessa hörde dock tydl. inte Steffen, som endast skymtar i förbigående. Däremot medarbetade han i den av Adrian Molin 1906—1907 startade tidskr. Det Nya Sverige (Nils Elvander, »Harald Hjärne o. konservatism», Skrifter utg. av Statsvet. Fören. i Uppsala gen. C. A. Hessler, XLII, 1961, s. 302, not 9).

en personligen på alla sätt aktningsvärd forskares vetenskapliga bankrutt.

Ytterst få ens bland de samtida mer eller mindre prominenta recensenterna förefaller ha läst »Världsåldrarna» i sin helhet — sammanlagt 1.423 sidor —, om de nu över huvud läst någon av de tre delarna mera ingående. Emellertid har den om sina läsare alltid nästan lustigt omtänksamme författaren gett ett facit eller en kommentar till verket, som gör det möjligt att åtminstone ana vad han menat. Det är en liten broschyr som utkom året efter verkets fullbordande och som har titeln »Världshistorien i ny belysning. De ledande synpunkterna i 'Världsåldrarna'» (1921). Tack vare den kan några av Steffens innersta avsikter med verket någorlunda antydas.

Typiskt för Steffen är till att börja med att han, som Lilliestam påpekar, valde rubriken »Världsåldrarna» därför att han tyckte att själva ordet klingade så skönt. »Världsåldrarna» är enligt sin författare ingenting mindre än ett försök till en sammanfattning av hela mänsklighetens historia, sedd i ett universellt perspektiv, och huvudmålet är att klarlägga människans själsliga utveckling genom tiderna. Steffen nöjde sig nu inte med mindre, han ville vara universalist, han ville gripa om hela den verklighet som människan hade någon kännedom om.

Steffens världsåldrar har emellertid ingenting med konventionell eller teknisk historisk periodindelning att göra utan är att uppfatta som resultatet av den faktiska utvecklingen, som folkens utvecklingsåldrar eller som »absoluta mänsklighetshistoriska realiteter», för att använda Steffens eget karakteristiska språk.⁴⁸ Han ville sålunda inte godta några konstruerade periodsystem som de gängse historiska och arkeologiska utan uppställer vad han kallar socio-giska och kulturella skeden, som skulle gälla generellt för alla länder och folk. Endast så beskaffade perioder kan, hävdar han, ha någon djupare vetenskaplig innebörd.⁴⁹

Steffen indelar det för människan kända världsförloppet i sju »sociologiska» huvudskeden, nämligen hordsamhället, klansamhället, forntidens småkungadöme, dess storkungadöme, adelsstaten, nyaretidssamhället och nutidssamhället. Hans intresse fördelas emellertid ingalunda jämnt på dessa huvudperioder: »De långa äldre och av allmänheten [sic] föga kända perioderna ha fått lejonparten av utrymmet, under det att medeltid, nyare tid och nutid skildrats blott

⁴⁸ Gustaf Steffen, »Världsåldrarna», 3 (1920), s. 486.

⁴⁹ Densamme, »Världshistorien i ny belysning», s. 10.

genom några få kortfattade exemplifieringar samt i övrigt förutsatts som välkända av en var.» (!)⁵⁰ I sex tabeller över utvecklingen i Egypten, Grekland, Rom, Kina, Japan och Sverige åskådliggör han så sin sjuperiodsindelning eller »sociologiska periodisering», som givetvis redan i och för sig är krånglig att applicera på länder med vitt skilda förutsättningar. För Sveriges del innefattar den för hans betraktelsesätt viktiga tidigaste perioden, alltså hordsamhällets tid eller urtiden, den äldre stenåldern till och med den yngre stenålderns »jordgravsperiod», närmare bestämt perioden 11.000—4.000 före Kristus. Steffen betraktade som en stor finess och som något epokgörande den kronologi han inom de olika perioderna begagnade sig av. De sammanföll nämligen inte för de skilda folken; för Egyptens del förlägger han vad som motsvarar den konventionella perioden medeltiden till åren 2625—1580 före Kristus, medan samma period i Sverige omfattar den mera gängse tidrymden 1250—1521 efter Kristus (han utgick från årtalet 1250 också i sina arbeten om det engelska lönsystemet). Och så vidare.⁵¹

Sina forskningsresultat som historieteoretiker påstod sig Steffen ha nått på empirisk väg, vilket han enligt Lilliestam definierade som »förutsättningslösa iakttagelser av historiska realiteter».⁵² I själva verket torde hela denna mer eller mindre godtyckligt uppkonstruerade historiefilosofi vara utan fotfäste, »en oerhörd, deduktiv våldförsel på historien» enligt Lilliestams sammanfattning.⁵³ Steffens tidigare av främst Nietzsche, Wundt och Bergson påverkade immateriella sociologi uppblandas i »Världsåldrarna» med diverse gods från den av honom annars så degraderade materiella världen. Hans beroende av i första hand tyskarna Karl Lamprechts och Kurt Breysigs historiskt-sociologiska uppslag är uppenbart, även om de kritiseras på en och annan punkt. Konstruktionen är alltså inte ens originell — den lika litet som majoriteten av Steffens övriga idéer. Verket understryker ytterligare Steffens tidigt märkbara, troligen omedvetna utvecklingsgång i riktning mot de diktaturideologier, vilkas fulla utveckling först en framtid skulle få bevittna. Redan ordbildningar som »Nyeuropa» och »folkpersonlighet» i »Världsåldrarna» talar sitt tydliga språk för en eftervärld.⁵⁴

⁵⁰ Ib. s. 12 f.

⁵¹ Ib. s. 15 ff.

⁵² Lilliestam, a. a. s. 170 f.

⁵³ Ib. s. 172.

⁵⁴ Betr. »Världsåldrarna» hänvisas i övrigt t. Lilliestams avh., särsk. s. 165—172, som på ett förträffligt sätt kommenterar Steffens tankegång i verket.

Inledningsvis framhölls det översvallande mottagande som mötte »Världsåldrarna», inte minst från fackmännens sida. Endast ett namn skall ytterligare nämnas, nämligen Steffens åsiktsfrände Hjalmar Haralds, som i sin recension av »Världsåldrarna» i det dåvarande Göteborgs Dagblad jämförde Steffen med Viktor Rydberg: »Rydbergsk är kombinationen av äktsvensk idealism med sociologisk empiri — av skaldens fantasi och stilflykt med en polyhistorisk lärdom.»⁵⁵ Och en ung, alltför ung recensent, som här inte skall namnges, tilldelar Steffen den plats i svensk lärdomshistoria, som denne säkerligen själv eftersträvat: »Steffen inträder [som författare till »Världsåldrarna»] som en länk i den stolta kedjan av svenska vetenskapsbyggare, som förenar Rudbeck och Ihre med Montelius.»⁵⁶ Ett kritiskt inträngande i Steffens verk och arbetsmetoder för emellertid till en rakt motsatt uppfattning. Åke Lilliestam har med oöverträffad sakkunskap visat detta i sin avhandling, även om han inte alltid helt dragit ut konsekvenserna av sina resonemang och sin argumentation. Ur vetenskaplig synpunkt torde det bli svårt att påvisa något värdefullt och för framtiden bestående i Gustaf Steffens väldiga produktion.

⁵⁵ Steffen träffade Viktor Rydberg hos Sven (S. A.) Hedlund under sitt sverigesbesök 1890. Se härom Lilliestams utredn., a. a. s. 67 f.

⁵⁶ Bih. med pressklipp efter texten t. den cit. broschyren 1921 om »Världsåldrarna». Se även pressklipp efter texten i »Världsåldrarna», delarna 2 o. 3.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Val i Indien. Det tredje allmänna valet till det *indiska* federala parlamentets underhus, *Lok Sabha*, ägde rum den 16—25 februari 1962 i alla delstater med undantag av Kashmir, vars sex parlamentsledamöter väljs indirekt av delstatsförsamlingen. Sedan 1957 års val hade väljarkåren ökat med 23 milj. till 216 milj., varav 53,7 % deltog mot 64,6 % föregående val. I konkurrensen om de 494 enmansvalkretsarna deltog denna gång 1.979 kandidater mot 1.598 vid 1957 års val; ökningen berodde främst på aktiviteten hos ett par av de som högerinriktade betecknade partierna, *Jan Sangh* och det nybildade *Swatantra*. I tre valkretsar omvaldes parlamentsledamöter tillhörande kongresspartiet utan motkandidater. Dessa liksom de fem valkretsar, där röstningen av klimatskäl skulle förrättas först längre fram under året, har ej inräknats i nedanstående sammanställning av partiernas mandat, röster (i milj.) och procentuella väljarandelar för 1962 resp. (inom parentes) 1957 års val.

Kongresspartiet	356 (371)	51,2 milj.	(57,6)	45,1 %	(47,5)
Kommunisterna	29 (29)	11,4 »	(10,8)	10,0 %	(8,9)
<i>Swatantra</i> (»frihetspart.»)	18 (—)	7,3 »	(—)	6,5 %	(—)
<i>Jan Sangh</i> (»folkpart.»)	14 (4)	7,3 »	(7,1)	6,4 %	(5,8)
<i>Praja-</i> (»folk»-)socialist.	12 (19)	7,8 »	(12,5)	6,9 %	(10,5)
DMK (Madras)	7 (2)	2,3 »	(1,2)	2,0 %	(1,0)
Socialisterna	6 (7)	2,7 »	(2,8)	2,3 %	(2,4)
Övr. part. och ober.	47 (62)	22,2 »	(28,5)	20,8 %	(23,9)

Av valsiffrorna från de skilda delstaterna framgår, att valresultaten för kongresspartiet i stor utsträckning avspeglade de inre förhållandena inom partiet; dess förluster var störst där inre splittring rått, medan framgångar kunde noteras i några delstater där en fast ledning hållit partiet samlat. Med undantag av *Praja*-socialisterna, vilkas tillbakagång var ganska jämnt fördelad över hela landet, varierade tendensen i valet avsevärt i olika delar av landet; kommunisternas vinster hemfördes främst i ett par av södra delstaterna, medan högerpartiernas framgångar vanns i några delstater i norr där godsägare och tidigare furstliga regenter bevarat sitt inflytande över landsbygdsbefolkningen. Ett par rent regionala partier i Madras och Punjab gjorde betydande vinster. Utgången i två av de häftigast omstridda valkretsarna kan sägas illustrera variationerna i valvinden. I North Bombay avslutades kampen mellan försvarsminister Krishna Menon, kongresspartiet, och *Praja*-socialisternas förre partiledare, också stödd av de båda stora högerpartierna, efter en kampanj, som dominerats av beskyllningar mot Menon för kryptokommunism, med en klar seger för Menon, som fick nära 300.000 röster mot opponentens 153.000. En ännu kraftigare majoritet — den största i valet — hemförde emellertid *Swatantras* kandidat i Rajasthan,

hustrun till förutvarande maharajan av Jaipur, av vars tio motkandidater ingen lyckades uppnå ens den väljarandel som efter brittiskt mönster krävs för att inte förlora kandideringsdepositionen. De övriga två mandat partiet vann i Rajasthan innehas f. ö. av hennes styvson och svärson.

Småpartiernas regionala inriktning är efter detta val snarast än mer markerad än tidigare. Av kommunisternas 29 mandat har 22 vunnits i 3 av Indiens 15 delstater (Andhra, Kerala och Väst-Bengalen), och det största oppositionspartiet på högerflygeln, *Swatantra*, har fått 7 av sina 16 mandat från en enda delstat (Bihar). Den enda stat där kongresspartiets dominans brutits är Kerala, av vars 18 mandat partiet trots en kartell med *Praja-socialisterna* endast vann 6, medan kommunisterna erövrade lika många och därtill med sitt stöd fick 4 oberoende kandidater invalda.

Samtidigt med valen till det federala parlamentet nyvaldes också delstatsförsamlingarna i alla delstater utom två (Kerala och Orissa), varvid genomgående samma tendens visade sig som vid parlamentsvalen. Av de största partierna vann kongresspartiet 1.771 av de 2.924 mandaten mot 1.960 vid 1957 års val, kommunisterna 153 (133), *Swatantra* 166 och *Praja-socialisterna* 149 (175). Av särskilt intresse på längre sikt synes framför allt vara utvecklingen i tre av delstaterna: Kerala, vars kongressparti, som ovan antytts, förefaller ha en svag ställning inför de delstatsval som skall äga rum senast 1965, Andhra, av vars 300 mandat kommunisterna vann 51 (+ 16) och kongresspartiet 177 (— 38), samt Väst-Bengalen, där kommunisterna ökade från 17,5 % till 25 % av rösterna.

Krister Wahlbäck

Referendum. Vid en folkomröstning i Schweiz den 1 april 1962, där 54,8 % av de röstberättigade deltog, avvisades med 537.387 röster mot 286.858 (65,2 % mot 34,8 %) ett initiativ till grundlagsändring som skulle förbjuda tillverkning eller anskaffning utifrån av atomvapen för den schweiziska försvarsmakten. Resultaten varierade kraftigt i de olika delarna av landet. I de fransktalande kantonerna Genève, Vaud och Neuchâtel fick förbudsförslaget majoriteter på minst 60 %, och även i den italienska Tessin vann förslaget majoritet (52,7 %). Med undantag av staden Basel, där 53 % avvisade initiativet, erhöll emellertid nejrösterna minst 62 % i alla övriga kantoner; klarast blev utslaget i Obwalden och Nidwalden med 93,8 resp. 95,3 % mot förslaget.

Bakgrunden till omröstningen var en instruktion från förbundsrådet till försvarsdepartementet den 11 juli 1958 att undersöka de frågor som sammanhänger med införande av atomvapen och den aktion från en antikärnvapenkommitté som detta utlöste. I april 1959 kunde kommittén redovisa 72.000 underskrifter på en begäran att folkomröstning om grundlagsförbud mot atomvapen skulle äga rum; författningens krav på 50.000 petitionärer för ett grundlagsinitiativ hade alltså uppfyllts med bred marginal. På hösten 1961 behandlades initiativet i förbunds församlingen, varvid från förbundsrådets sida uttalades, att anskaffande av atomvapen ej för närvarande vore aktuellt men att man icke borde binda sig för framtiden. Båda kamrarna rekommenderade också att initiativet skulle förkastas: ständerrådet enhäl-

ligt och nationalrådet med 38 röster mot 12 (nio socialdemokrater och tre kommunister). Under omröstningskampanjen var kommunisterna det enda av de större partierna som stödde förslaget. Socialdemokraterna hade redan i juli 1959 framlagt ett eget initiativ till grundlagsändring om att väljarkårens uttryckliga medgivande skulle fordras innan stridsmakten utrustades med atomvapen. Detta förslag kunde dock enligt grundlagen icke underställas folket förrän omröstning ägt rum om det tidigare väckta initiativet.

Krister Wahlbäck

Nya statliga utredningar. Två statliga utredningar, som kan väntas resultera i förslag av statsvetenskapligt intresse, tillsattes under februari och mars 1962: en om landstingens organisation och verksamhetsform och en om den administrativa rättsskipningens omfattning och organisation. I båda fallen gjorde föredragande departementschefen uttalanden i direktiven som förtjänar att uppmärksammas både för de anvisningar de ger om utredningsarbetets inriktning och för de synpunkter på länge omdiskuterade frågor som där kommer till uttryck.

I direktiven för *landstingsutredningen* den 9 februari återger och värderar inrikesministern den kritik som riktats mot landstingens verksamhetsformer:

»Vad man framför allt funnit otillfredsställande har varit de praktiska svårigheterna för landstingsmännen att på några få dagar före det lagtima landstingsmötet sätta sig in i den mångfald ärenden — ofta flera hundra — i vilka landstinget skall fatta beslut under den vecka mötet i allmänhet varar. Från denna synpunkt har det ansetts önskvärt att landstingsmännen får tillfälle att mera kontinuerligt än nu följa förvaltningen på de skilda verksamhetsområdena. Man har framhållit att t. ex. flera möten årligen — ett på våren och ett på hösten eller ett varje kvartal — skulle öppna sådan möjlighet och därigenom förtaga intrycket att landstingets avgöranden i realiteten fattas av det fåtal landstingsmän, som genom ledamotskap av förvaltningsutskottet är tillräckligt insatta i ärendena. Till stöd för sådana uttalanden har vidare åberopats formerna för den beredning som sker under landstingsmötena av särskilt tillsatta utskott. För denna beredning disponeras endast kort tid, eftersom ärendena skall hinna avgöras under landstingsmötet. På grund härav saknar också utskottsledamöterna ofta möjlighet att tränga in i ärendena, särskilt då fråga är om fastställande av den alltmer invecklade utgifts- och inkomststaten. Man har menat att det folkvalda beslutande organet, landstinget, på detta sätt fått allt mindre möjligheter att träffa de reella avgörandena.

För egen del anser jag denna kritik vara i vissa avseenden befogad, särskilt som landstingens verksamhet i fortsättningen blir än mer omfattande än hittills. I första hand måste man enligt min mening se till att landstingets beslut i landstingskommunernas angelägenheter inte sjunker ner till en ren formalitet. Det är här givetvis av stor betydelse att landstingsmännen får tillfälle att mer fortlöpande än nu behandla och debattera uppkommande frågor. Så kan t. ex. flera landstingsmöten hållas varje år, något som redan prövats inom en del landstingskommuner. Lika angeläget synes det emellertid vara att landstingets särskilda utskott för beredning får större möjligheter än f. n. att grundligt sätta sig in i och överväga ärendena. I sistnämnda hänseende skulle det kunna vara lämpligt, att de särskilda utskotten tillsattes å sådan tid att de före landstingsmötet kunde få informationer om de ärenden som skall upptagas vid mötet. Andra frågor som förtjänar att övervägas i detta sammanhang är, vilka möjligheter som finns att avlasta förvaltningsutskottet vissa uppgifter samt i vilken omfattning det skulle

kunna vara lämpligt att inom landstinget använda sig av heltidstjänstgörande förtroendemän, motsvarande exempelvis borgarråden i Stockholm. Landstingskansliernas organisation och verksamhet synes däremot böra lämnas oreglerade.»

I sina direktiv för den *administrativa rättsskipningsutredningen* den 2 mars betecknar inledningsvis justitieministern det som utmärkande drag i den svenska förvaltningsrättsskipningen att kontrollen i allt väsentligt omhänderhas av särskilda förvaltningsdomstolar i stället för av de allmänna domstolarna och att den är koncentrerad till vissa grupper av förvaltningsärenden men då innefattar såväl beslutens rättsenlighet som deras ändamålsenlighet. Därefter redogör han för de reformförslag som framförts och anger sin inställning till dem:

»Vad som i den offentliga debatten på senare tid framför allt tilldragit sig intresse inom det synnerligen vittomfattande ämnesområde, som det administrativa rättsskyddet utgör, är spörsmålet, hur den domstolsmässiga överprövningen av förvaltande myndigheters beslut bör vara beskaffad. Enighet har rått om att möjlighet till domstolskontroll bör föreligga i åtskilliga förvaltningsärenden. Däremot har meningarna varit delade i frågan hur vidsträckt denna kontroll bör vara och hur den i organisatoriskt hänseende bör vara uppbyggd. En meningsriktning har hävdats, att kontrollen å ena sidan bör utsträckas att i princip omfatta alla administrativa avgöranden och å andra sidan åtminstone på många områden begränsas till en prövning av avgörandets rättsenlighet. Företrädare för denna meningsriktning synes tillika ha hyst sympatier för tanken, att den sålunda beskaffade kontrollen bör anförtros de allmänna domstolarna. En annan meningsriktning har gjort gällande, att en så genomgripande omvandling av vårt rättssystem icke är påkallad av något verkligt behov. Anhängarna av denna ståndpunkt har även hävdats, att önskvärda förbättringar på ifrågakommande område i stället bör åstadkommas inom ramen för vårt nuvarande system med en av förvaltningsdomstolar utövad, i princip allsidig kontroll av vissa slags administrativa avgöranden. . . . Vid denna utredning möter till en början problemet om den administrativa jurisdiktionens räckvidd. Problemet har både en kvantitativ och en kvalitativ sida. I kvantitativt hänseende gäller problemet vilka grupper av förvaltningsärenden som bör hänföras till domstolsmässig kontroll. Det torde härvid vara klart, att det icke annat än i rena undantagsfall bör ifrågakomma att avlyfta den judiciella kontrollen i de förvaltningsärenden, där sådan kontroll nu är anordnad. Vid utredningen bör å andra sidan icke upptagas till övervägande att införa generell möjlighet till domstolsmässig överprövning av administrativa avgöranden. Vilka ärendegrupper, som bör vara hänfödda till den judiciella kontrollen, får avgöras genom en avvägning mellan den enskildes rättsskyddsbehov och det allmännas intresse av att de administrativa organen äger den rörelsefrihet, som fordras för att förvaltningen skall kunna fungera snabbt, effektivt och ändamålsenligt . . . I kvalitativt hänseende gäller problemet, huruvida den judiciella kontrollen i de därunder inbegripna ärendegrupperna bör begränsas till förvaltningsavgörandenas rättsenlighet eller — bortsett från s. k. kommunalbesvär — jämväl avse deras ändamålsenlighet. Såsom riksdagen vid ställningstagande till motionsledes framförda yrkanden rörande det administrativa rättsskyddet upprepade gånger understrukt, möter uppenbara svårigheter att beträffande förvaltningsavgöranden av statlig natur uppdraga en för rättstillämpningen praktikabel gränslinje mellan rättsfrågor och lämplighetsfrågor. Det måste också vara förenat med åtskilliga praktiska olägenheter att låta skilda sidoordnade myndigheter ur olika synpunkter överpröva ett och samma beslut. Med hänsyn härtill torde som ett riktmärke för utredningen böra uppställas, att den judiciella kontrollen över förvaltning av statlig natur i enlighet med den hos oss hävdvunna ordningen bör vara allsidig i de ärenden, där den skall förekomma.

Vad härefter angår den administrativa rättsskipningens organisation har riksdagen vid flerfaldiga tillfällen som sin uppfattning tillkännagivit, att några mera genomgripande principiella förändringar av rättsskyddssystemet icke bör över-

vågas utan att önskvärda reformer på det administrativa rättsskyddets område så långt möjligt bör åvägbringas inom det nuvarande systemets ram. I överensstämmelse härmed bör utredningen utgå ifrån att någon förskjutning av gränslinjen mellan de allmänna domstolarnas kompetensområde å ena, samt de administrativa myndigheternas och domstolarnas behörighetsområde, å andra sidan, icke skall åvägbringas.»

Justitieministern framhäver vidare överbelastningen av regeringsrätten och anger som mål för utredningen att göra rättens prejudikatsbildande funktion till dess dominerande uppgift. Den nödvändiga minskningen av dess arbetsvolym kan vinnas på olika vägar:

»En möjlighet är att helt avföra vissa målgrupper från regeringsrättens kompetensområde för slutlig prövning av annat organ på förvaltningsrättsskipningens område. I somliga fall kan det härvid förefalla lämpligt att i likhet med vad som nyligen skett beträffande nöjesskattmålen låta förvaltningsdomstol på lägre nivå fungera som slutinstans för målgruppen i fråga. En reform i sådan riktning kan exempelvis synas ligga nära till hands när det gäller mål, där den rättsliga prövningen typiskt sett är av relativt okomplicerad natur eller saken rör jämförelsevis bagatellartade ting. I andra fall kan det vara värt att närmare pröva tanken att förlägga den domstolsmässiga kontrollen i mål, som utskiftas från regeringsrättens kompetensområde, till judiciella organ utanför det ordinarie instanssystemet, t. ex. organ av den typ ungdomsfängelsenämnden, interneringsnämnden och den i brottsbalken föreslagna kriminalvårdsnämnden representerar. Utöver möjligheten att helt befria regeringsrätten från vissa grupper av mål står den utvägen till buds att i överensstämmelse med vad som skett beträffande vissa taxeringsmål göra rätten att få talan prövad av högsta förvaltningsdomstolen beroende av särskilda villkor. Härvid måste dock uppmärksammas, att regeringsrätten på åtskilliga områden fungerar som enda domstolsinstans. I den mån nämnda utväg finnes böra utnyttjas på sådant område, kan det med hänsyn härtill ifrågakomma att där tillskapa en domstolsinstans på lägre nivå. Detta kan ske antingen i den formen, att domstolsorgan, som nu i huvudsak fullgör uppgiften såsom mellaninstans under regeringsrätten, efter erforderlig utbyggnad tilldelas motsvarande uppgift på nya förvaltningsområden, eller på så sätt att nya domstolsorgan inrättas på mellaninstansplanet, eller att myndighet, som nu fullgör förvaltande uppgifter, vid handläggning av vissa grupper av ärenden organiseras i sådana former, att den kommer att intaga ställning av förvaltningsdomstol. Det sagda må vara tillräckligt för att ge en antydning om att en avlastning av regeringsrättens arbetsbörda kan över hela fältet aktualisera frågan, hur domstolsorganisationen på den administrativa rättsskipningens område bör vara beskaffad, och utredningen bör därför vara oförhindrad att granska detta spörsmål i hela dess vidd.»

Krister Wahlbäck

Israëls statsliv. Herbert Tingsten säger i förordet till sin bok »Det hotade Israel», 1957, att Israel hör till det stora positiva i vår tid. Det judiska folket, som under nära 2.000 år saknat en nationell hemvist — även om den andliga hemvisten under hela diasporatiden varit Palestina —, har av människor från jordens alla hörn lyckats skapa en nation. Landet har också, trots att det formellt har befunnit sig i krigstillstånd alltsedan den första dagen av sin existens,¹ kunnat utveckla ett ekonomiskt välstånd, som, såvida Sovjetunionen ej medräknas, är helt utan parallell på den afroasiatiska kontinenten.

¹ Några fredsavtal har ännu inte kommit till stånd med arabligans stater, fastän vapenstillestånd med dessa slöts på Rhodos redan under våren och försommaren 1949. Jfr Eytan, W.: »The First Ten Years», s. 27 ff.

Det är emellertid landets utrikespolitiska situation, som mest kommit att uppmärksammas i svensk press, och det mångskiftande politiska liv, som utspelas inom Israel, har kommit något i skymundan. Israel är den stat utanför kommunistblocket, där socialismen har nått längst, och den ekonomiska strukturen är ganska egenartad sedd ur västeuropeisk synvinkel. Den speciella form av syndikalism, som tillämpas med landsorganisationen som storföretagare, saknar helt motstycke.²

Politiken i Israel genomsyrar alla delar av samhällslivet. Litteratur — till bara för några år sedan även teater —, undervisning, sport — en uppdelning mellan höger och vänster har gjorts i fotbollsdivisionerna —, socialvård, bostadsbyggande, religion och t. o. m. begravningar har politiserats.³ Om det livliga politiska intresset vittnar även det höga valdeltagandet, ca 81 % både vid valen 1959 och 1961:

Den, som har representerat Israel utåt och för många personifierar Israels politik, är landets premiärminister, David Ben-Gurion, vars dynamiska personlighet har satt sin prägel på landets statsliv. Under de senaste åren har emellertid skarp kritik kommit att riktas mot Ben-Gurions i mångas tycke självsvåldiga maktutövning. Denna studie har också i viss mån fått karaktär av en skildring av Ben-Gurions uppgörelser med skilda »pressure-groups» såsom fackföreningsrörelsen, de ortodoxa religiösa kretsarna samt sionisterna.

Historisk bakgrund. Den moderna judiska bosättningen i Palestina kan dateras till 1880-talet, då den första alijahn — invandringen — tog sin början. En medveten kolonisation kom dock till stånd först sedan en organisation bildats med upprättandet av en judisk stat som mål. Anhängarna av denna tanke skapade namnet sionism för denna rörelse.

Förgrundsgestalten inom rörelsen är den österrikisk-judiske författaren och journalisten Theodor Herzl (1860—1904), vilken i grundandet av en judisk stat såg en utväg att rädda judendomen från de faror, som assimilering och antisemitism innebar. I sin bok »Den judiska staten» (1896) skisserade han sina planer, vilka gick ut på en kolonisation av Palestina under samarbete mellan judarna och de västerländska staterna. Han kunde emellertid även tänka sig andra kolonisationsområden, ifall Palestinaplanerna ej kunde förverkligas. Sålunda inleddes förhandlingar med den brittiska regeringen om upplåtelse av Uganda (nuvarande Kenya) i Brittiska Östafrika. Ugandaprojektet skrinlades dock snabbt.

Sionistkongresserna, av vilka den första sammanträdde i Basel 1897 under ledning av Herzl, blev det forum, från vilket sionisterna framlade sitt program. Kongressen i Basel innebar också upprättandet av Världssionistorganisationen. Denna kom redan från början att lida av inre splittring, vilket orsakat ett flertal schismer och delvis är en anledning till den rika partifloran i Israel.⁴

Ansträngningarna kröntes med en viss framgång i och med den s. k. Balfourdeklarationens utfärdande 1917. Den brittiske utrikesministern lord

² The World Today nr 5 1961, s. 217 ff.

³ Political Quarterly nr 2 1960, s. 175.

⁴ Bernstein, M. H.: »The Politics of Israel», s. 7 f.

Balfour förklarade i denna sin regerings beredvillighet att medverka till »upprättandet i Palestina av ett nationalhem för det judiska folket». Turkiets sammanbrott i det första världskriget möjliggjorde uppfyllandet av detta löfte, och en intensiv invandring tog sin början, sedan Storbritannien 1922 av NF anförtrots mandatet över Palestina.

Den engelska mandatregeringen skulle samarbeta med Jewish Agency for Palestine, en institution, som hade till uppgift att representera dels judarna i Palestina, dels det judiska folket i sin helhet. Jewish Agency kom efterhand att bilda något av en stat i staten. Dess funktioner spände över samhällslivets alla områden, och övergången till självständighet underlätades härigenom i hög grad. Många av dess organ fortsatte sålunda sin verksamhet såsom en integrerande del av staten Israels förvaltning.

Vid sidan av Jewish Agency fungerade Vaad Leumi, det judiska nationalrådet, vilket utsågs av Assefath Hanivharim, palestinajudarnas nationalförsamling. Gränserna mellan dessa organs befogenheter blev aldrig klart fixerade, men Jewish Agency kom efterhand att bli den dominerande institutionen. Den erfarenhet av förvaltning man genom denna inre självstyrelse erhöll blev till ovärderlig nytta vid organiserandet av den nya staten.⁵

Statskick. Israel har befunnit sig i den för en modern stat ganska unika situationen att under nästan hela sin existens såsom självständig statsbildning ha saknat grundlagar reglerande statsstyrelsen. En provisorisk s. k. liten författning utarbetades 1949 efter det första valet till Knesset, det israeliska parlamentet, och denna har efterhand fått en närmast permanent karaktär.

Invändningar mot en skriven konstitution har rests från flera olika håll. De ortodoxa kretsarna inom landet hävdar, att den mosaiska lagen med dess utvecklingar i Talmud — den samling av efterbibliska judiska skrifter, som tillsammans med Gamla testamentet utgör den ortodoxa judendomens rättesnöre — skall vara vägledande för statslivet, medan man från andra håll som skäl för ett uppskov med författningsfrågan andrar den snabba utveckling på alla områden, som Israel befinner sig i. En skriven författning skulle komma att verka hämmande på statslivet.⁶ Sättet för val av president, en- eller tvåkammersystem, samt domstolarnas ställning har också blivit föremål för diskussion.⁷

En serie konstitutionella lagar tillkom under åren 1948—53, bl. a. reglerande presidentens och statskontrollantens funktioner. En kompromiss i författningsfrågan kom till stånd den 13 juni 1950. Med 50 röster mot 38 och 13 nedlagda beslöt då Knesset, att författningen skulle skapas artikel för artikel. Varje artikel skulle utgöra en grundlag, och efterhand som de blev färdiga skulle de framläggas inför Knesset för godkännande. Dessa delförfattningar skulle slutligen revideras på grundval av gjorda erfarenheter och sammanfogas i en skriven konstitution.

I februari 1958 antogs en första grundlag. Denna reglerade Knessets sam-

⁵ Dunner, J.: »The Republic of Israel», s. 117.

⁶ Økonomi og Politik nr 4 1956, s. 325 f.

⁷ Tingsten, H.: »Det hotade Israel», s. 93.

mansättning och arbete. En jordfördelningslag, som erhöll grundlagskaraktär, fastställdes i juli 1960. Ytterligare grundlagar är under utarbetande.

a) *Knesset*. Som exempel på traditionens makt kan anföras den siffra, 120, som valdes för Knessets medlemsantal. 120 var nämligen antalet medlemmar i Stora rådet (Sanhedrin), judarnas självstyrelseorgan under hellelistisk och romersk tid.⁸

Knesset består av en enda kammare, som väljs efter proportionalistisk beräkning i allmänna val, där hela landet bildar en enda valkrets. En motion om inrättandet av ett överhus avlogs i februari 1958. Mandattidens längd var till en början ej fastställd, utan Knesset fattade självt beslut om upplösning och nyval, när sådana fanns behövliga. En särskild lag reglerande valen till Knesset godkändes 1955, varvid mandattiden begränsades till 4 år. Samtidigt fastställdes rösträttsåldern till 18 år och valbarhetsåldern till 21 år. Domare är inte valbara. Dessa bestämmelser bekräftades sedan i grundlagen av 1958. Då både hebreiska och arabiska är officiella språk i Israel, tolkas alla anföranden till det andra språket under förhandlingarna i Knesset, trots att de arabiska deputerandena utgör en fåtalig minoritet.

Knesset utsåg till en början en talman och två, senare fyra, vice talmän. Partiet Herut krävde emellertid efter valen till 3:e Knesset 1955 att såsom varande det näst största partiet få besätta en av talmansposterna. De övriga partierna ville ogärna tilldela Herut en sådan hedersbetygelse. Problemet löstes på så sätt, att presidiet utökades med fyra vice talmän, varvid en av dessa poster kom att tillfalla Herut.⁹ Antalet vice talmän har senare reducerats till fem. Till sin förste talman utsåg Knesset 1949 Yosef Sprinzak, vilken innehade posten intill sin död 1959. Nuvarande talman är Kadish Luz. Denna post har varit mer eller mindre reserverad för Mapai, det utan jämförelse största partiet.

Vid valen till den konstituerande nationalförsamlingen (sedermera 1:a Knesset) 1949 deltog 21 partier, och det proportionella valsystelet har därefter vidmakthållit uppsplittringen på ett stort antal partier. Alla partier redan representerade i Knesset samt varje parti, som kan uppvisa att det stöds av minst 750 personer, äger rätt att deltaga med kandidatlistor. Partier, vilka inte är representerade i Knesset, måste före valen deponera en summa av 5.000 israeliska pund, vilken anses förverkad, såvida de ej lyckas uppnå minst 1 % av de avlagda rösterna.¹⁰ Denna sistnämnda bestämmelse tillkom 1960 i avsikt att begränsa det stora antalet partier. Antalet deltagande partier sjönk också från 26 vid valen 1959 till 15 vid valen 1961.

De olägenheter, som den stora partisplittringen i Knesset inneburit, har gjort David Ben-Gurion — med ett kort avbrott 1953—55 Israels premiärminister alltsedan landets födelse — till en varm anhängare av en valreform. Det är härvid närmast det brittiska majoritetsvalsystelet, som hägrar för honom. Inför valen 1955 deklarerade Ben-Gurion sålunda, att en seger för Mapai skulle betraktas som en fullmakt att införa det engelska

⁸ Tingsten, a. a., s. 93 f.

⁹ Bernstein, a. a., s. 95.

¹⁰ Summan motsvarar 14.600 sv. kr. i dåvarande kurs.

systemet i Israel.¹¹ I och med Mapais nederlag sköts emellertid frågan på framtiden.

I början av 1958 avslag Knesset ett förslag om en valreform. Mapai stod bakom Ben-Gurions gamla förslag, medan Allmänna sionistpartiet hade ett eget förslag, vilket innebar en blandning av majoritetsval och proportionella val. De båda partierna kunde dock inte komma överens om någon kompromiss, varför båda förslagen föll.¹²

Mapai har därefter sökt vinna andra partier för en valreform. Det ortodoxa arbetarpartiet Poalei Agudat Israel inträdde i juli 1960 i regeringen. Dess ledare accepterade härvid tanken på en valreform i utbyte mot att en rad valkretsar inrättades i de ortodoxa områdena. En förutsättning för att en majoritet skulle uppnås i Knesset för denna reform var dock, att de allmänna sionisterna modifierade sin tidigare ståndpunkt. En uppgörelse med dessa kunde emellertid inte komma till stånd.¹³

De eventuella förhoppningar, som Ben-Gurion kunde ha hyst beträffande möjligheten att genomföra en valreform efter valen 1961, grusades i och med Mapais förlust av fem mandat. Hans förmodan, att väljarna skulle ha givit honom en klar majoritet, ifall en folkomröstning rörande en valreform ägt rum, synes heller inte äga någon större relevans.¹⁴

b) *Presidenten*. Knesset utser presidenten, vars roll huvudsakligen är av representativ natur. Ämbetsperioden är på fem år, och presidenten kan därefter återväljas. Skulle presidenten avlida eller avgå under denna tid, förrättas nyval inom 30 dagar. Presidenten kan avsättas genom »impeachment»-förfarande. För detta fordras $\frac{3}{4}$ majoritet i Knesset. Knesset har även möjlighet att inskränka ämbetstiden, ifall presidenten av hälsoskäl ej kan fullgöra sina ämbetsuppgifter.

Till Israels förste president valdes den 17 februari 1949 den framstående kemisten och sionistledaren, professor Chaim Weizmann. Efter Weizmanns död i november 1952 erbjöds Albert Einstein posten som president, men denne avböjde.¹⁵ Mapai-politikern och fackföreningsledaren Itzhak Ben-Zvi valdes i stället den 8 december 1952 till ny president, efter att först i tredje omröstningen ha erhållit absolut majoritet i Knesset. Ben-Zvi omvaldes den 28 oktober 1957 för en ny femårsperiod. Någon motkandidat hade inte ställt upp. Den nu 78-åriga Ben-Zvi, som är tystlåten och tillbakadragen, har inte spelat någon större roll inför offentligheten.

c) *Regeringen*. Efter konsultationer med partiledarna utser presidenten en medlem av Knesset till att bilda regering. Denna måste sedan godkännas av Knesset. Regeringen är i sin helhet ansvarig inför Knesset och »skall avgå om den upphör att erhålla Knessets stöd men fortsätta i sin ämbetsutövning till dess efterträdare blivit utsedd».¹⁶ Förutom på grund av erhållet misstroende votum avgår regeringen av tre anledningar: vid slutet av Knes-

¹¹ Tiden nr 7 1955: Israels dilemma.

¹² Neue Zürcher Zeitung ^{20/12} 1958.

¹³ Neue Zürcher Zeitung ^{29/7} 1960.

¹⁴ Economist ^{20/8} 1961.

¹⁵ S:t John, R.: »Ben-Gurion», s. 256.

¹⁶ Cit. ur texten till den provisoriska författningen av 1949, Dunner, J.: »The Republic of Israel», s. 257.

sets mandattid, genom ett beslut av regeringen själv, eller genom regeringschefens (premiärministerns) avgång.

Bestämmelser om antalet medlemmar i ministären saknas. Ben-Gurions nuvarande regering består av 16 ministrar samt 3 biträdande ministrar (se nedan s. 322). Förutom regeringschefen behöver inte någon av ministrarna vara medlem av Knesset, men detta har genom praxis blivit det vanliga.¹⁷

d) *Statskontrollanten*. Statskontrollanten utses av presidenten på förslag av allmänna utskottet (ang. Knessets utskott se nedan s. 322) för en femårsperiod. Han har till uppgift att kontrollera effektiviteten hos statsförvaltningen, föranstalta om undersökningar på grundval av klagomål, som rikts mot denna, ha översyn över handhavandet av anslag o. dyl.

Statskontrollanten är endast ansvarig inför Knesset, till vars finansutskott han avlämnar årliga rapporter. För att Knesset skall kunna avsätta denne fordras en majoritet på $\frac{2}{3}$ av de röstande. Statskontrollanten får inte deltaga aktivt i det politiska livet eller vara medlem av Knesset. Han får ej heller vara kommersiellt engagerad. Innehavaren av denna befattning åtnjuter en allmänt respekterad ställning och utövar ett stort inflytande på den offentliga administrationen.¹⁸ Till ny statskontrollant efter dr Siegfried Moses, som alltsedan 1949 innehaft posten, utsåg vid årsskiftet 1961—62 president Ben-Zvi på allmänna utskottets förslag dr Yitzhak Nebenzahl.

e) *Domstolsväsendet*. Israel övertog från Palestinamandatet dess domstolsväsende men har efterhand vidtagit vissa förändringar i detsamma. Sålunda inrättades redan 1948 en Högsta domstol. Denna består av en president och nio bisittare samt har sitt säte i Jerusalem. Direkt underställda denna är de tre distriktsdomstolarna i Jerusalem, Tel Aviv och Haifa. Under dessa sorterar slutligen 17 magistratsdomstolar, 4 municipaldomstolar samt ett antal ungdomsdomstolar i de viktigaste städerna.

Var och en av de tre stora religionerna i Israel — judendom, islam och kristendom — har egna domstolar, vilka dömer i mål av familjerättslig natur. Såsom högsta instans tjänstgör för de mosaiska trosbekännarnas vidkommande chefsrabbinatet, vilket består av två chefsrabbiner¹⁹ samt det rabbinska högsta rådet. Detta handhar uttolkningen av den judiska lagen och övervakar de rabbinska domstolarna. Dessa är åtta till antalet med tillsammans 64 domare (dayanim). I fråga om äktenskapsfrågor äger de religiösa domstolarna exklusiva befogenheter, och de äger även att besluta i andra frågor av familjerättslig karaktär, ifall parterna kommer överens om detta.

Politiska partier. Israels valsystem med dess helt genomförda proportionalism har medfört, att en brokig karta av partier uppstått. Ben-Gurions parti, Mapai (Mifleget Poalei Eretz Israel, Israels socialdemokratiska arbetarparti), har dock hela tiden varit det helt dominerande, även om det aldrig uppnått absolut majoritet i Knesset. I fråga om synen på ekonomiska

¹⁷ India Quarterly nr 1 1953, s. 85.

¹⁸ Bernstein, a. a., s. 267 f.

¹⁹ Av chefsrabbimerna tillhör den ene ashkenazi, den andre sefardim — de två huvudriktningarna inom judendomen.

och sociala frågor kan det sägas vara ett socialdemokratiskt parti i skandinavisk mening. Dess anknytning till den mäktiga landsorganisationen, Histadrut, har medfört, att ett förstatligande av ekonomin inte varit aktuellt, partiet har istället grundat sin ekonomiska politik på basis av tanken om expansion för såväl den privata som den allmänna sektorn.²⁰

Endast medlemmar av Histadrut kunde tidigare tillhöra Mapai. I mars 1960 upphävdes emellertid denna bestämmelse för att även ge medelklassen möjlighet att tillhöra partiet, vilket var ämnat att påskynda utvecklingen av Mapai från klassparti till »folkparti», en av Ben-Gurions önskedrömmar.²¹ En bidragande orsak till beslutet var den stora tillslutningen av medelklassväljare vid valen 1959.

Ben-Gurions ålder — han är född i Plonsk i ryska Polen år 1886 — har aktualiserat frågan om hans efterträdare som reell ledare för Mapai och därmed även för regeringen. De motsättningar, som härvid kommit till uttryck mellan å ena sidan Ben-Gurion och »ungturkarna», den yngre krets av Mapaipolitiker med bl. a. jordbruksministern och före arméchefen Moshe Dayan, undervisningsministern och före FN-ambassadören Abba Eban samt biträdande försvarsministern och partistrategen Shimon Peres som omger premiärministern, samt å andra sidan det äldre gardet inom partiet, har ytterligare förstärkts genom »Lavonaffären» (se nedan). Dayan, som nu helt övergått till politiken, är att betrakta som Ben-Gurions speciella protegé och trolige arvtogare.²²

Mapai grundades redan 1930 genom en sammanslagning av två grupper inom sioniströrelsen, varav den ena med marxistisk inriktning. De två grupperna smälte aldrig riktigt samman, och 1944 bröt sig vänstergruppen, nu kallad Achdut Ha'avoda, ut och bildade ett självständigt parti.

Genom en sammanslagning av detta parti och en mindre vänstersocialistisk grupp uppstod så 1948 Mapam (Miflegat Hapoalim Hameuchedet, Förenade arbetarpartiet). Partiet står på marxistisk grund och är utpräglat antireligiöst. Det var tidigare starkt Sovjetorienterat men har efter Slanskyprocessen 1952 — varvid en av partiets ledare var bland de anklagade — orienterat sig i neutralistisk riktning. Partiet räknar många anhängare i kibbutserna, den för Israel speciella formen av kollektivjordbruk. Bland programpunkterna märks krav om förstatligande av naturtillgångarna. Det intar även en mycket välvillig hållning till kooperationen.

Achdut Ha'avoda, som kom att bilda högerflygeln inom Mapam, bröt sig ut under intryck av Slanskyprocessen och läkarprocessen i Moskva och bildade 1954 ett självständigt parti. Partiet, som är vagt neutralistiskt och tillsammans med Mapam bekämpar Ben-Gurions strävan att knyta Israel till västmakterna, har kommit att intaga en mellanställning mellan Mapai och Mapam, och dess ledare, Yigal Alon, har ivrigt verkat för en sammanslagning av de tre demokratiska socialistpartierna.²³ Gentemot arabstaterna företräder partiet en aktivistisk politik och har bl. a. föreslagit, att Israel

²⁰ Arbetet ^{31/5} 1960.

²¹ Neue Zürcher Zeitung ^{9/4} 1960.

²² Kvällsposten ^{24/1} 1959.

²³ Dagstidningen Arbetaren ^{31/10} 1957; Kvällsposten ^{24/1} 1959.

skulle hindra andra nationer från att använda Suezkanalen, ifall inte diskrimineringen av det egna landets fartyg upphörde.²⁴

Uppdelningen på tre socialistpartier har länge varit en nagel i ögat på Ben-Gurion, men långvariga underhandlingar om en sammanslagning har inte lett till något resultat. Meningskiljaktigheter i fråga om lönepolitik och ekonomiska frågor över huvud har bidragit till att vidmakthålla splittringen.²⁵

Kommunisterna har haft svårt att vinna några större väljarskaror bland den judiska befolkningen och har i stället sökt utnyttja det latenta arabiska missnöjet. Partiet är antisionistiskt och har — utom under åren 1948 och 1949, då Sovjetunionen förde en projudisk politik — motsatt sig upprättandet av en judisk stat.²⁶ De judefientliga processerna i Prag och Moskva under början av 1950-talet ledde till, att det kommunistiska partiet av Histadrut brännmärktes såsom »fiende till det judiska folket och förrädare mot vår stat».²⁷ Samtidigt bannlystes kommunisterna från alla poster inom organisationen.

Kommunisterna har bedrivit ivrig agitation bland araberna, för vilka Nasser uppställts som den samlande symbolen. Partiets starkaste fäste har också varit Nasaret, huvudorten för Galiléens araber. Under de senaste årens tilltagande spänning mellan Sovjetunionen och Egypten har partiet tvingats att inta en rätt ambivalent hållning.²⁸

De religiösa partierna intar en nyckelposition i Knesset, och något eller några av dem har för det mesta varit medlem av de koalitionsministärer, som alltsedan staten Israels tillblivelse varit den normala formen av regeringsutövning. Med sina sammanlagt 18 mandat i nuvarande Knesset utgör de en betydande maktfaktor och överträffas endast av Mapai i storlek.

Genom att de orientaliska judarna, sedan den stora invandringen av europeiska judar efter det andra världskriget så småningom ebbade ut, kommit att utgöra majoriteten av immigranterna, har de religiösa partierna kunnat vidmakthålla och t. o. m. stärka sin ställning trots den sekulariseringskampanj, som förts av framför allt de socialistiska partierna.²⁹ De försök, som gjorts att slå samman de religiösa partierna till ett enda, har emellertid stött på patrull, då meningsmotsättningarna mellan de ultraortodoxa och de socialistiska grupperna inom dessa visat sig omöjliga att överbrygga.³⁰

Bland de religiösa partierna intar Nationella religiösa partiet tätplatsen i fråga om mandatantal i Knesset. Partiet uppstod 1956 vid en fusion av två varandra närstående grupper, Mizrachi och Hapoel Hamizrachi, av vilka den senare var att betrakta som den förstnämndas socialistiska flygel. Partiet har visat sig utomordentligt stabilt och har noterat en viss frammarsch. Det har deltagit i de flesta regeringskoalitionerna och har lyckats uppnå vissa eftergifter från Mapais sida i frågor av

²⁴ Tiden nr 7 1955: Israels dilemma; Arbetet ³¹/₅ 1960.

²⁵ Neue Zürcher Zeitung ⁹/₄ 1960.

²⁶ Christensson, H.: »Israel», s. 10.

²⁷ Cit. efter New York Times ¹⁰/₁ 1953.

²⁸ Arbetet ¹³/₃ 1958, New Outlook nr 3 1960, s. 23 ff.

²⁹ Økonomi og Politik nr 4 1956, s. 324; Bernstein, a. a., s. 70.

³⁰ Bernstein, a. a., s. 74 f.

intresse för de religiösa kretsarna inom landet. I gengäld har det stött Mapais ekonomiska politik.³¹

Till höger om Nationella religiösa partiet står de ortodoxa Agudat Israel och Poalei Agudat Israel, det förras arbetarflygel. Agudat Israel grundades 1912 i Polen och företrädde länge en antisionistisk linje — upprättandet av en judisk stat skulle innebära ett brott mot den religiöst messianska tanken.³² Partiet har stått i häftig opposition till de sekulariserade kretsar, vilka stått i spetsen för regeringsmakten, och har häftigt bekämpat svinavel, kvinnlig värnplikt m. fl. frågor, där Torahn, d. v. s. de fem Moseböckerna, ställer sig direkt avvisande.³³

De icke-religiösa borgerliga partierna har inte lyckats uppnå tillräcklig styrka för att kunna erbjuda ett konstruktivt alternativ till det regerande Mapai. Inför valen i augusti 1961 kom det Progressiva partiet, ett liberalt parti i västerländsk mening, samt det Allmänna sionistpartiet, ett liberal-konservativt parti med stark anknytning till den amerikanska judendomen, överens om att gå samman för att söka utnyttja det svaghetstillstånd, som Mapai råkat in i på grund av den uppseendeväckande Lavon-affären.³⁴

Det nya Liberala partiet skulle bli en samlingspunkt för alla dem, som önskade se ett slut på epoken Ben-Gurion inom israelisk politik. Presidenten för Världssionistorganisationen, dr Nahum Goldmann, som kommit i skarp motsättning till Ben-Gurion genom den sistnämndes kritik av organisationen, beslöt att bosätta sig i Israel och tog ledningen av det nya partiet. Goldmann har emellertid behållit sitt amerikanska medborgarskap, och nominell ledare för det nya partiet har i stället blivit den mångårige justitieministern Pinhas Rosen.³⁵

Förhoppningarna om en större valframgång infriades dock inte. Mandatvinsterna kom att inskränka sig till tre platser vid en jämförelse med de båda sammanslagna partiernas ställning efter valen 1959. En förklaring till att man trots de gjorda ansträngningarna ej nådde den väntade tillslutningen kan sökas i det faktum, att andelen israeler av europeisk härstamning stadigt minskar. De orientaliska israelerna har nämligen i ytterst ringa utsträckning röstat på detta »europeiska» parti. Avfallet från Mapai blev också mindre än väntat, till stor del beroende på dess effektiva partimaskineri.³⁶

Ytterst på högerkanten återfinns Herut (frihetspartiet), ett nationalistiskt parti, som strävar efter ett »Stor-Israel» omfattande det historiska Palestina ömse sidor om Jordan. Partiet är att betrakta som den politiska arvtagaren efter den terroristorganisation, Irgun Zva'i Leumi, vilken gjorde sig beryktad under striderna mot engelsmän och araber i samband med landets tillblivelse. Ideologiskt bygger det på revisionismen, en antidemokratisk och antisocialistisk rörelse grundad av Vladimir Jabotinsky under

³¹ Bernstein, a. a., s. 70.

³² Tingsten, a. a., s. 101.

³³ Økonomi og Politik nr 4 1956, s. 325.

³⁴ Times 14/8 1961; Economist 20/8 1961.

³⁵ New York Times 14/11, 20/12 1960.

³⁶ Economist 20/8 1961.

mandattiden. Partiet har haft ett stabilt väljarunderlag, som till stor del rekryterats från orientaliska immigranter.³⁷ Det har ofta anklagats för att uppvisa fascistiska tendenser. Detta måste dock betecknas som något överdrivet. Heruts krav på större befogenheter för en folkvald president indicerar emellertid en önskan om koncentration av makten.³⁸ Dess ledare alltsedan 1948 har varit Menahem Begin.

Största delen av de arabiska väljarnas röster går till med Mapai samverkande partier, »Samarbete och broderskap» samt »Framsteg och utveckling», vilka tillsammans innehar 4 mandat i Knesset. Skarp kritik har riktats mot Mapais metoder vid röstvärningen bland araberna. De vid demokratiska val oerfarna arabiska väljarna har utsatts för påtryckningar från ämbetsmän och militärer. De militära myndigheterna har vidare lagt hinder i vägen för bildandet av ett nationellt arabiskt parti.³⁹

Inrikespolitisk resumé 1948—61. Det kan synas inadekvat att påstå, att Israel, som under sin korta tid som självständig statsbildning haft tio regeringar och regelbundet återkommande regeringskriser, har en stabil regeringsmakt. Men med beaktande av att Mapai hela tiden bestått grundstommen i ministärerna och att landet endast haft två regeringschefer, får detta påstående anses ha en viss relevans. Mapai kan nära nog regera oinskränkt, då de övriga partierna aldrig kunnat uppnå den storlek, där ett reellt alternativ kunnat bjudas till Ben-Gurions parti. Regeringsskiftena har oftast endast inneburit obetydliga personförändringar, och regeringsmedlemmarna har kommit att rekryteras ur en liten grupp »ministrables».

Vid sidan av Mapai har det nu i Liberala partiet uppgångna Progressiva partiet samt Nationella religiösa partiet med dess föregångare Mizrachi och Hapoel Hamizrachi deltagit i de flesta av koalitionsbildningarna. Dessa tre partier kan med visst fog betecknas som centergrupper inom israelisk politik, och den av regeringen förda politiken i inrikesfrågor har också varit utpräglat moderat.

De partiella valreformer, som åstadkommit i avsikt att undanröja de olägenheter, som blivit en följd av det fullt genomförda proportionella valsystemet, har visserligen minskat det antal partier, som deltar i parlamentsvalen, men har inte kunnat påverka sammansättningen av Knesset i riktning mot det tvåpartisystem, som av falangen kring Ben-Gurion setts som idealet för en modern demokratisk stats politiska liv. Stridande intressen av religiös, ekonomisk och politisk natur har bidragit till att vidmakthålla splittringen inom oppositionen, och någon ytterligare partifusion, sedan de progressiva och allmänna sionisterna nu gått samman, är knappast att vänta. De försök, som gjordes av Herut efter valen 1961 att tillsammans med liberalerna bilda ett parlamentariskt block, strandade på de senares motstånd.

Ben-Gurions egen person är nu ej lika oomstridd som tidigare. Hans auktoritära krav på likriktning både inom regeringen och i sitt eget parti har väckt opposition. Under den kris, som följde på Lavon-affären, tydde

³⁷ Dagens Nyheter 30/3 1957.

³⁸ Tingsten, a. a., s. 100.

³⁹ New Outlook nr 3 1960, s. 23 ff.

vissa tecken på att premiärministern använt sin metod att återställa ordningen inom ett fronderande kabinett — nämligen hot om avgång — en gång för mycket. Hans grepp om Mapais partiapparat visade sig dock fastare än vad många väntat, och Ben-Gurion kunde, om än med minskad auktoritet, återvända i spetsen för ännu en regering.

Efter krisen i samband med Lavon-affären har israelisk politik gått in i en period av relativt lugn. Ben-Gurions och Mapais maktställning synes inte vara allvarligt hotad, och beträffande de viktigaste konflikthanledningarna råder borgfred.

Israels regering november 1961

Ben-Gurion, David (Mapai)	Premiär- och försvarsminister
Meir, Golda (Mapai)	Utrikesminister
Eshkol, Levi (Mapai)	Finansminister
Josef, Dov (Mapai)	Justitieminister
Sapir, Pinhas (Mapai)	Handels- och industriminister
Eban, Abba (Mapai)	Undervisnings- och kulturminister
Dayan, Moshe (Mapai)	Jordbruksminister
Josephthal, Giora (Mapai)	Utvecklingsminister
Shitrit, Bechor S. (Mapai)	Polisminister
Sasson, Eliahu (Mapai)	Postminister
Almagi, Josef (Mapai)	Minister utan portfölj
Shapiro, Moshe H. (NRP) ⁴⁰	Inrikes- och hälsominister
Burg, Josef (NRP)	Socialminister
Warhaftig, Zerah (NRP)	Minister för religiösa ärenden
Ben-Aharon, Yitzhak (Achdut Ha'avoda)	Transportminister
Alon, Yigal (Achdut Ha'avoda)	Arbetsminister
Assar, Ami (Mapai)	Biträdande undervisningsminister
Peres, Shimon (Mapai)	Biträdande försvarsminister
Rafael, Itzhak (NRP)	Biträdande hälsominister

⁴⁰ NRP = Nationella religiösa partiet.

Ministärer

I Ben-Gurion, David	10/3 1949—15/10 1950
II Ben-Gurion, David	30/10 1950—14/2 1951
III Ben-Gurion, David	7/10 1951—19/12 1952
IV Ben-Gurion, David	23/12 1952—7/12 1953
V Sharett, Moshe	26/1 1954—29/6 1955
VI Sharett, Moshe	30/6 1955—15/8 1955
VII Ben-Gurion, David	3/11 1955—30/12 1957
VIII Ben-Gurion, David	7/1 1958—5/7 1959
IX Ben-Gurion, David	17/12 1959—31/1 1961
X Ben-Gurion, David	2/11 1961—

Knessets utskott

1. »Allmänna» utskottet
2. Konstitutions-, lag- och justitieukskottet
3. Finansutskottet
4. Ekonomikutskottet
5. Utrikes- och försvarsutskottet
6. Inrikesutskottet
7. Socialutskottet
8. Undervisnings- och kulturutskottet
9. Arbetsmarknadsutskottet

Valresultat 1949—1961

	1949	1951	1955	1959	1961
Mandat i Knesset					
Mapai	46	45	40	47	42
Herut	14	8	15	17	17
Liberala partiet ⁴¹	—	—	—	—	17
Allmänna sionistpartiet	7	20	13	8	—
Progressiva partiet	5	4	5	6	—
Religiösa partier	16	15	17	18	18
Nationella rel. partiet ⁴²	10	10	11	12	12
Agudat Israel ⁴³	3	3	6	3	4
Poalei Agudat Israel	3	2	—	3	2
Mapam	19	15	9	9	9
Achdut Ha'avoda	—	—	10	7	8
Kommunisterna	4	5	6	3	5
Arabiska partier	2	5	5	5	4
Sefardim	4	2	—	—	—
Jemeniter	1	1	—	—	—
Övriga	2	—	—	—	—

Procentuell andel av rösterna

Mapai	35,7	37,3	32,2	38,1	34,7
Herut	11,5	6,7	12,6	13,5	13,7
Liberala partiet	—	—	—	—	13,6
Allmänna sionistpartiet	5,2	16,1	10,2	6,2	—
Progressiva partiet	4,1	3,2	4,4	4,6	—
Religiösa partier ⁴⁴	12,2	11,9	13,8	14,6	15,4
Nationella rel. partiet	—	8,3	9,1	9,9	9,8
Agudat Israel	—	2,0	4,7	4,7	3,7
Poalei Agudat Israel	—	1,6	—	—	1,9
Mapam	14,7	12,5	7,3	7,1	7,6
Achdut Ha'avoda	—	—	8,1	6,0	6,5
Kommunisterna	3,5	4,0	4,5	2,8	4,1
Arabiska partier	1,7	4,8	4,4	3,5	3,5
Sefardim	3,5	1,8	—	—	—
Jemeniter	1,0	1,2	—	—	—
Övriga	6,9	0,6	3,4	1,9	0,7

Lavon-affären. Israels hittills allvarligaste inrikespolitiska kris, den s. k. »Lavon-affären», kom under åren 1960—61 att skaka det ledande partiet, Mapai, i dess grundvalar, och krisens efterverkningar är ännu märkbara. Ben-Gurions ställning var tidvis allvarligt hotad, och dennes avgång i januari 1961 och de därefter utlysta nyvalen får ses i samband härmed.

Sommaren 1960 framkom vissa dokument, som kastade nytt ljus över Pinhas Lavons avgång som försvarsminister 1955. På grundval av vad som härvid kom i dagen önskade denne, som nu uppehöll posten som Histadruts generalsekreterare, erhålla återupprättelse. Ben-Gurion bestred emellertid,

⁴¹ Liberala partiet bildades $\frac{25}{4}$ 1961 genom en sammanslagning av Allmänna sionistpartiet och Progressiva partiet.

⁴² För valen 1949, 1951 och 1955 gäller siffrorna Mizrachis och Hapoel Hamizrachis sammanlagda mandatantal.

⁴³ Agudat Israel och Poalei Agudat Israel ingick 1955 och 1959 valkartell.

⁴⁴ 1949 ingick alla de religiösa partierna i en valkartell, Den förenade religiösa fronten. Mandaten fördelades sedan inbördes.

att något hade gjorts för att skada Lavons rykte, och kunde därför inte efterkomma en uppmaning om rehabilitering av denne. En anledning till Ben-Gurions avvisande hållning torde vara, att Lavon anklagat två av premiärministerns speciella skyddslingar, Dayan och Peres, för att ha bidragit till dennes nödtvungna avgång.⁴⁵

Denna får ses mot bakgrund av den misslyckade aktion, som den israeliska säkerhetstjänsten företog 1954 i avsikt att försämra de egyptisk-amerikanska relationerna. En israelisk sabotagegrupp förövalade ett par attentat mot byggnader i Kairo och Alexandria tillhörande den amerikanska ambassaden. Den egyptiska polisen kom strax därefter organisationen på spåren, och dess ledande medlemmar avrättades.⁴⁶

Lavon ställdes av dåvarande premiärministern Sharett till ansvar för det misslyckade företaget. Vid en undersökning framkom också ett dokument, enligt vilket Lavon personligen hade givit order om utförandet av attentaten. Genom påtryckningar från Dayan och andra högre militärer tvingades slutligen Lavon att draga sig tillbaka för att efterträdas av Ben-Gurion.

Ett ministerutskott tillsattes hösten 1960 för att utreda omständigheterna kring Lavons avgång. Detta kunde i slutet av december 1960 meddela, att Lavon inte hade gett order om sabotageaktionen. Det hade vidare kunnat fastställas, att en arméofficer hade förfalskat ett dokument för att ge Lavon skulden för det inträffade.⁴⁷

Regeringen beslöt nu, i uppenbar motsättning till Ben-Gurion, att ge Lavon återupprättelse. Då premiärministern hotade med att avgå, gick emellertid en stor del av Mapai, som tidigare stött Lavon, över på hans sida, och Mapais centralkommitté riktade en enträgen uppmaning till alla regeringsmedlemmar att inte avgå med anledning av Lavon-affären. Ben-Gurion beslöt nu att tills vidare kvarstå i ledningen för regeringen.

Ben-Gurion hade dock inte accepterat sin regerings beslut att rentvå Lavon, och när de med Mapai i regeringen samverkande partierna sökte förmå honom till detta, blev följden, att han den 31 januari 1961 inlämnade sin avskedsansökan till president Ben-Zvi. Efter fruktlösa försök att få till stånd en ny regeringskoalition utlystes slutligen nyval till den 15 augusti.

Samtidigt arbetade Ben-Gurion-falangen inom Mapai för att avlägsna Lavon från den politiska scenen. Med knapp majoritet antogs en resolution av Mapais centralkommitté, i vilken förklarades, att Lavon inte längre kunde anses representera partiet i Histadrut med anledning av vissa yttranden om armén och ledande Mapai-ledare.⁴⁸ Lavon fann sig också slutligen nödsakad att avgå.

Lavon-affären gjorde sig sedan åter påmind, då Knesset i juli 1961 gav Ben-Gurion mer eller mindre en reprimand genom att med 54 röster mot 0 godkänna regeringsbeslutet att rentvå Lavon. Mapai deltog inte i omröstningen. Koalitionspartierna var också eniga i att fördöma premiärministerns handlingsätt.

Lavon-affären får inte ses enbart som en personlig konflikt mellan två

⁴⁵ Time 6/1 1961.

⁴⁶ Die Welt 27/1 1961.

⁴⁷ New York Times 26/12 1960; Neue Zürcher Zeitung 6/1 1961.

⁴⁸ New York Times 5/2 1961.

konkurrerande Mapai-ledare med olika syn på militärens roll i staten och socialismens framtid, utan även som en återspeglning av generationsmotsättningarna inom Mapai och i viss mån som en kraftmätning mellan stat och en dominerande organisation, Histadrut. Lavon är antimilitarist och doktrinär socialist. Ben-Gurion däremot har en mer pragmatisk åskådning i fråga om socialismens förverkligande och betraktar armén som sin ögonsten. Denna har genom landets utrikespolitiska situation erhållit en exceptionell ställning och har kommit att förfoga över oerhörda ekonomiska resurser genom att den kontrollerar stora företag med ett stort antal anställda. Hotet från arabstaterna har även medfört undantagslagar med inskränkningar i individens frihet och i hans frihet att kontrollera myndigheternas åtgärder. Någon reell parlamentarisk kontroll över allt detta existerar ej. Att dra gränser mellan åtgärder för att trygga den yttre säkerheten och sådana som har sikte på de egna medborgarna har också visat sig svårt.⁴⁹

När Lavon 1954 blev försvarsminister, hoppades han kunna bryta det militära inflytandet och råkade härvid i konflikt med Dayan och Peres. Lavon undvek det direkta ansvaret för den misslyckade sabotageaktionen genom att underlåta att signera någon order härom men har säkerligen haft vetskap om denna. Att affären åter aktualiserades torde ha haft samband med Ben-Gurions försök att reducera Histadruts ekonomiska makt. I sin aktion fick Lavon stöd av den äldre generationen inom Mapai, vilken med ovilja åsett Ben-Gurions favoriserande av yngre politiker.⁵⁰

Histadrut — en stat i staten. Histadrut, den israeliska landsorganisationen, har blivit en allt mäktigare faktor inom det ekonomiska och politiska livet i Israel, även om under senare år en viss stagnation i dess ekonomiska expansion i jämförelse med den totala aktiviteten, gjort sig märkbar. Den grundades redan 1920 och har sedan dess lagt under sig allt mer av den ekonomiska verksamheten i landet, så att den nu kontrollerar ca 80 % av jordbrukssektorn och mellan 20 och 30 % av all övrig ekonomisk aktivitet.⁵¹ Histadrut är en av Israels största arbetsgivare, och genom Solel Boneh äger den en hel kedja av fabriker samt är den största företagaren inom entreprenadbranschen i Mellersta östern. 1/4 av alla löntagare arbetar för Histadrut. Nära 90 % av de judiska arbetarna är dessutom medlemmar i organisationen. De kooperativa organisationerna — ungefär hälften av alla byar är organiserade som kooperativ — är anslutna till denna gigant, vars högkvarter i Tel Aviv av organisationens belackare erhållit öknamnet »Kreml».⁵²

Den engelska mandatregeringens bristande intresse för undervisning, sjukvård och social verksamhet över huvud, gjorde, att Histadrut kom att ägna sig åt dessa uppgifter. Många av dessa har senare överlåtits på staten, såsom skolundervisning och arbetsförmedling, men sjukvård och sjuk-

⁴⁹ Jfr Talmor, Jacob: »Lavon, Ben-Gurion och demokratin», övers. i Fackföreningsrörelsen nr 50 1961, s. 490 ff.

⁵⁰ Economist 18/3 1961.

⁵¹ Financial Times 2/2 1961.

⁵² Political Quarterly nr 2 1960, s. 174 f.

försäkring ligger fortfarande i händerna på Histadrut genom dess sjukvårdsorganisation, Kupat Cholim, vilken ordnar sjukvård och sjukersättning till 90 % av befolkningen. Betecknande är, att Kupat Cholims budget är mer än dubbelt så stor som hälsovårdsministeriets.

De borgerliga partierna har hävdad det otilfredsställande i detta förhållande och har därför ordnat egna sjukförsäkringsorganisationer. Även de yngre elementen inom Mapai har opponerat sig och ivrat för en nedskärning av Histadruts verksamhet till mer normala fackföreningsproportioner. Ben-Gurion har sålunda systematiskt arbetat för en begränsning av Histadruts uppgifter och då i första hand ett nationaliserande av sjukförsäkringen. Steg i denna utveckling är införandet av ett enhetligt skolsystem — Histadrut och skilda religiösa riktningar har nämligen tidigare drivit egna skolor — och statens övertagande av arbetsförmedlingarna.⁵³

Inom Histadrut har man emellertid motsatt sig en ytterligare avveckling och då i synnerhet ett överförande av Kupat Cholims uppgifter på staten. Lavon-affären får ses i samband med denna kraftmätning mellan regering och landsorganisation. Lavons fall såsom generalsekreterare för Histadrut innebar till synes en seger för Ben-Gurions politik. Även Lavons efterträdare på denna post, Aharon Becker, förklarade sig emellertid kämpa för organisationens rättigheter gentemot staten.⁵⁴

En av anledningarna till att Histadrut bildades var för att söka skapa en judisk arbetarklass i Palestina. De tidigaste judiska invandrarna hade nämligen visat en tendens att etablera sig som köpmän eller plantageägare, varvid man anlidade sig av den billiga arabiska arbetskraften. Under mandat-tiden bekämpade Histadrut såväl judiska storföretagare som den brittiska mandatregeringen och tillkämpade sig härvid samtidigt maximiarbets-tid, minimilöner och lagfäst arbetarskydd.

Alla mer betydande partier utom Herut, som har bildat en egen landsorganisation — Histadrut Leumit —, är företrädna inom Histadrut. Vid de senaste valen till organisationens konvent 1959 erhöll Mapai 55 % av rösterna. De flesta av ministrarna är medlemmar i Histadrut, och samarbetet i Knesset har underlättats av den föreningslänk, som medlemsskapet i organisationen utgör. Histadrut tjänstgjorde också som något av en plantskola för blivande parlamentariker under mandatperioden.

Histadrut har under de senaste åren kommit att bli föremål för skarp kritik. Fördelarna med att en fackföreningsorganisation själv är företagare i stor skala har starkt betvivlats av både politiker och ekonomer. Organisationen anses också tränga ut den privata företagsamheten. Den indexbinding av lönerna, som man lyckats genomdriva, anses också bidra till inflationsspiralen.⁵⁵

Histadrut har också beskyllts för antiintellektualism. Den har satt sig emot bildandet av ett särskilt fackförbund för lärarna inom den högre undervisningen och under hänvisning till inflationsrisken sökt stå emot de från framför allt liberalt håll inspirerade krav på lönehöjningar, som framförts av manschettproletärer av olika kategorier, lärare, ingenjörer, läkare

⁵³ Economist 11/6 1960.

⁵⁴ New York Times 12/2 1961.

⁵⁵ Economist 11/6 1960.

m. fl. Härvid är att märka, att löneskillnaden mellan hög- och låglönegrupperna är lägst i världen. Relationen mellan den lägsta och den högsta lönen inom den statliga förvaltningen och Histadrut var sålunda 1957 ca 1 : 2,5 (motsvarande i Sverige 1 till 5 eller 6) efter att bara några år tidigare ha varit nere ända till 1 : 1,8.⁵⁶ För att dryga ut sina löner arbetar de högre statstjänstemännen nu på övertid. De universitetsutbildade lärarnas krav på ett eget fackförbund — för att därigenom bättre kunna hävda sina löneanspråk — ledde 1960 till en öppen schism mellan dessa och Histadrut. Undervisningsministern Zalman Aranne, som tagit parti för lärarna, fann ingen utväg att lösa krisen, varför han avgick och efterträddes av Abba Eban, vars främsta uppgift blev att få ett slut på den svårartade krisen, där lärarna till slut såg sig tvungna tillgripa strejkvapnet.

I motsats till förhållandet exempelvis i Sverige är medlemsskapet i Histadrut direkt. Detta har försvårat aktiviseringen av den enskilde medlemmen. För närvarande pågår dock en omstrukturering av Histadrut enligt skandinaviskt mönster.⁵⁷ Det är mot bakgrund av detta som anklagelserna för överdimensionerad tjänstemannastab och byråkrati får ses. Histadruts stora tjänstemannastab har medfört, att de statliga ämbetsverken haft vissa svårigheter vid sin rekrytering, då de även har att konkurrera med Jewish Agency om den intellektuella arbetskraften.

Jewish Agency, som framför allt bygger sin ställning på amerikanskt kapital, har under en längre tid varit i konflikt med Histadrut. Allvarligare sammanstötningar har dock kunnat undvikas genom att regeringen uppträtt som medlare. De motsättningar, som Ben-Gurion kommit i till såväl Världssionistorganisationen, som står bakom Jewish Agency, som Histadrut, har emellertid ansetts peka hän mot en framtida triangelkonflikt.⁵⁸

Bland de viktigaste punkterna på Histadruts program, som kunnat genomföras, är: full sysselsättning (sedan 1948 har antalet arbetslösa aldrig överskridit 5 0/0), anställning endast av organiserad arbetskraft inom de offentliga företagen, årliga avtal inom de viktigaste industrierna samt automatisk höjning av lönerna vid stegring av levnadskostnadsindex.⁵⁹

Stat och religion. De religiösa grupperna i Israel har kommit att spela en roll, som på intet sätt motsvaras av deras numerär. Israels befolkningsstatistik redovisar i mitten av 1960, att av en befolkning på drygt 2.110.000 nära 1.880.000 är av judisk trosbekännelse. Denna siffra måste dock betecknas såsom oegentlig, då sekulariseringsprocessen har framskridit mycket långt. Alla israeliska medborgare är emellertid i praktiken tvungna att tillhöra något religionssamfund, vilket får ses i samband med att familjerätten sorterar under dessas domstolar. De religiösa partierna kunde också trots ett mycket gynnsamt val inte samla mer än 15,4 0/0 av rösterna vid valen till Knesset 1961 (se ovan s. 233).

De religiösa är dock mycket aktiva, och genom sin nyckelställning i

⁵⁶ Tingsten, a. a., s. 77; Bernstein, a. a., s. 164 ff.; förhållandet torde nu, febr. 1962, ställa sig 1 : 2,8 (enl. Israels ambassad i Stockholm).

⁵⁷ Personlig upplysning från LO:s internationelle ombudsman, Birger Viklund.

⁵⁸ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 10/5 1961.

⁵⁹ Political Quarterly nr 2 1960, s. 179.

Knesset äger de stort inflytande vid utformningen av politiken. Judendomens inflytande märks även på andra områden inom lagstiftningen än familjerätten. Sabbatslagstiftningen är rigorös, och föreskrifterna om rituell slakt o. dyl. efterföljs noggsamt i armén och Histadruts företag. De ortodoxt religiösa skulle helst ha sett Israel utformad som en teokrati. De motsatte sig också till en början upprättandet av en judisk stat, då man befarade, att denna skulle bli alltför sekulariserad till sin karaktär.⁶⁰ Extremt ortodoxa kretsar såsom Neturei Karta — stadens väktare — vilka framför allt återfinns i stadsdelen Mea Shearim i Jerusalem, vägrar helt att erkänna den israeliska statsbildningen.⁶¹

När den stora invandringen tog sin början efter statens tillblivelse 1948, uppstod problemet om vilka, som skulle räknas såsom judar och därigenom omedelbart påräkna medborgarskap. Den officiella ståndpunkten var mycket liberal. Alla, vilka påstod sig vara judar, skulle räknas såsom sådana. Gentemot denna uppfattning hävdade de ortodoxa, att vissa kriterier måste uppfyllas, för att en person skulle få räkna sig för jude. När regeringen i juni 1958 slutligen fattade beslutet i en för de ortodoxa ogynnsam riktning, utträdde de nationalreligiösa ministrarna ur regeringen.⁶² Regeringsbeslutet gick ut på att personer, vilka ej tillhörde någon annan religion, liksom även barn till kristna mödrar, ifall föräldrarna så önskade, skulle betecknas såsom judar i identitetshandlingar. Den ortodoxa ståndpunkten är, att endast de är att betrakta såsom judar, vilka är födda av judiska mödrar eller i sedvanlig ordning konverterat.⁶³

Den regeringskris, som uppstod genom de nationalreligiösa ministrarnas utträde ur regeringen, bilades dock snabbt, och den 15 juli bekräftade Knesset med 60 röster mot 40 sitt förtroende för Ben-Gurions regering. Mot slutet av året kom konflikten att ånyo aktualiseras. Premiärministern anklagades för att ha beskyllt en överrabbin för att med berätt mot ha vilselett allmänheten i denna fråga. Förslag om misstroendevotum ställdes i parlamentet, men omröstningen den 1 december slutade med att Ben-Gurion segrade med 60 röster mot 38.

I samband med den tidvis rätt upphetsade diskussion, som fördes med anledning av frågan om definitionen av begreppet jude, yttrade Ben-Gurion bl. a. följande: »Jag har mer än en gång påpekat, att detta är en stat styrd av allmän lag och inte en stat styrd av religiös lag. Och alla partier, som är representerade i staten, har bundit sig själv vid denna lag genom under-tecknandet av statens proklamation den 14 maj 1948, vari stadgas samvets- och religionsfrihet.»⁶⁴

Motsatsställningen mellan de religiösa partierna och den antireligiösa vänstern har även senare lett till komplikationer. Ben-Gurions stöd åt ett återupprättande av den judiske filosofen Baruch Spinoza, vilken utstöttes ur sin församling anklagad för kätteri och ateism, var sålunda nära att förorsaka en regeringskris. Premiärministerns exegetiska teorier har också

⁶⁰ Bernstein, a. a., s. 71 f.

⁶¹ Olingdahl, G.: »Staten Israel i blickpunkten», s. 5.

⁶² Neue Zürcher Zeitung 27/6 1958.

⁶³ Times 3/12 1958.

⁶⁴ Cit. efter Israel Digest 25/7 1958.

väckt harm i ortodoxa kretsar. Dessa teorier har betecknats som »protestantiska», då de innebär en brytning med den över 2.500-åriga rabbiniska traditionen och en strävan tillbaka till den ursprungliga judendomen.⁶⁵

En av dessa teorier gick ut på att endast 600 personer deltog i uttåget ur Egypten (enligt bibeln 600.000 personer förutom kvinnor och barn samt leviter). Frågan bragtes i maj 1960 inför Knesset, som med 61 röster mot 6 avtog en motion om misstroendevotum, som lagts fram av Agudat Israel. Knesset förklarade sig samtidigt inte äga någon domsrätt över historiska teorier eller kanonisk lag. Det nationalreligiösa partiets ministrar hade önskat lägga ned sina röster men stödde slutligen Ben-Gurion, sedan denne hotat med att de i annat fall skulle vara tvungna att avgå. De ansåg sig dock inte kunna stanna kvar i regeringen, ifall Ben-Gurions åsikter om bibeln blev upphöjda till officiell politik.⁶⁶

Vid underhandlingarna om den nya regeringsbildningen efter valet till Knesset 1961 uppställde de religiösa partierna vittgående krav för ett deltagande i en regeringskoalition. Nationella religiösa partiet krävde bl. a. ministerposten för religiösa angelägenheter, en striktare tillämpning av sabbatsbuden samt förbud mot svinavel och försäljning av fläsk. Agudat Israel krävde därutöver förbud för kristna missionärer att verka bland judar. De nationalreligiösa inträdde i den nya regeringen, sedan de erhållit den önskade ministerposten och Mapai gått med på att verka för en strängare sabbatslagstiftning.

Sionismen och Israel. Efter 1948 har Jewish Agency — numera praktiskt taget identisk med Världssionistorganisationen — koncentrerat sitt arbete till organiserandet av judisk immigration till Israel och till införlivandet av invandrarna i samhällslivet. Under denna tid har genom dess försorg ca 970.000 immigranter beretts ett nytt hem i Israel. Jewish Agency's totala budget under samma tid har omfattat drygt 1.300 miljoner dollar.⁶⁷

Under de senaste åren har en spricka uppstått mellan å ena sidan Världssionistorganisationen och å andra sidan staten Israel, representerad av Ben-Gurion, sedan denne förklarat, att landet ej längre behövde organisationens stöd. Mot detta invände organisationens president, dr Nahum Goldmann, att Israel ej skulle kunna fortsätta att existera utan stöd från sionismen.⁶⁸ Trots den med snabb takt bedrivna industrialiseringen och det för varje år krympande importöverskottet måste nämligen den israeliska budgeten ännu 1961 till ca 45 % finansieras genom bidrag utifrån. Dessa bidrag utgöres, förutom av tyska skadeståndsbetalningar, leveranser av livsmedel ur amerikanska överskottslager och direkt ekonomiskt stöd av den amerikanska regeringen, till en betydande del av finansiell hjälp från olika judiska organisationer. Enbart den amerikanska judendomen har bidragit med ca 500 miljoner dollar sedan 1948.⁶⁹

Vid den 25:e Sionistkongressen, som hölls i Jerusalem i december 1960,

⁶⁵ Jerusalem Post 20/3 1959.

⁶⁶ Times 19/5 1960.

⁶⁷ Israel Today nr 16: The Jewish Agency for Israel, s. 25.

⁶⁸ New York Times 14/11 1960.

⁶⁹ Facts about Israel 1961, s. 80; Time 27/1 1961.

förräddades schismen, sedan Ben-Gurion förklarat, att de judar, som vägrade emigrera till Israel, vore att betrakta som gudlösa.⁷⁰ Ben-Gurions hållning får ses mot bakgrund av den sjunkande invandrarströmmen till Israel under senare år och speciellt den ringa andelen västerländska judar i denna. Man är i Israel rädd för att landet skall »orientaliseras».

Sioniströrelsen har emellertid i och med Israels tillkomst också mist mycket av sin betydelse. Blotta existensen av en judisk stat har befrämjat judarnas ställning i Västeuropa och Förenta staterna. Penningbidrag behöver heller inte nödvändigtvis gå genom sionistorganisationen. Organisationen anknötning till det nybildade Liberala partiet, liksom tidigare till Allmänna sionistpartiet, har bidragit till missämjan med Ben-Gurion. Att Förenta staternas 5 1/2 miljoner judar nästan inte alls bidragit med några emigranter har ytterligare förstärkt dennes besvikelse över sionistorganisationen. Sionisternas mål har dock aldrig varit att själva utvandra till Israel utan att skapa en judisk stat och göra det möjligt för dem som så önskar att bosätta sig där. Ben-Gurions inställning har bland yngre israeler uppmuntrat en »Israel åt israelerna»-mentalitet, som är ägnad att försvåra förståelsen för Israels belägenhet inom den internationella judendomen.⁷¹

Arabernas ställning. Araberna inom Israel har utgjort ett ständigt aktuellt problem för den israeliska regeringen. Ca 12 % av befolkningen utgöres av araber, däribland 160.000 muhammedaner, 50.000 kristna och 20.000 druser, en muhammedansk sekt, vilken haft en positiv inställning till den judiska staten. Genom flykt till grannländerna under kriget 1948 reducerades den arabiska befolkningen med 78 %, men genom hög nativitet har den sedan dess fördubblats.

De arabiska bosättningsområdena — utom vissa städer såsom Jaffa, Haifa och Lydda — står under militär förvaltning, och de arabiska invånarna får inte lämna dessa utan särskilda pass. Liberalerna har i sin kritik mot regeringen hävdad, att militärregimen i dessa delar av landet borde upphävas. Genom att på detta sätt visa sin goda vilja skulle utsikterna till fred med arabstaterna ökas. På israeliskt regeringshåll — biträdande försvarsministern Shimon Peres i ett uttalande 1962 — har man betecknat dessa krav som blott och bart partipolitiska manövrer utan reell verklighetsbakgrund i form av en förändrad attityd hos araberna på båda sidor om gränsen.⁷² I samband härmed bör nämnas, att med undantag av druserna araberna ej heller får tjänstgöra inom den israeliska krigsmakten.

Genom reformer har levnadsstandarden för den arabiska befolkningen ständigt förbättrats sedan 1948. De åtnjuter allmän rösträtt och kan sedan 1953 även bli medlemmar av Histadrut, där nu drygt 25.000 av araberna är organiserade.

Det har dock inte lyckats att utplåna aversionen hos de flesta av araberna mot den israeliska staten. Enstaka övergrepp från judarnas sida — såsom massakern vid Kafr Kassem under Sinaikampanjen 1956, då 49 fredliga

⁷⁰ New York Times 29/12 1960.

⁷¹ Economist 18/3 1961.

⁷² Judisk Krönika nr 3 1962.

araber sköts ned av israelisk militär — har bidragit till misstämningen, vilken underblåses av propagandan från Kairo och Amman.⁷³ Kommunisterna har utnyttjat situationen och hämtar flertalet av sina röster från den arabiska befolkningen.⁷⁴ Vid valen 1954 till stadsfullmäktige i Nasaret, den arabiska huvudorten i Galiléen, erhöll kommunisterna sålunda 38 % av rösterna. Partiet har dock sedermera förlorat något av sitt inflytande bland araberna. Den kommunistiske partisekreteraren i Nasaret-distriktet, Emil Habibi, försökte inför valen till Knesset 1959 driva igenom en arabisk röstningsbojkott. Detta misslyckades emellertid fullständigt, och 88 % av de 95.000 röstberättigade araberna deltog i valet.⁷⁵

Efter valen 1959 satt sju araber i Knesset, varav fem representerade arabiska partier med anknytning till Mapai. De arabiska kommunisterna har krävt organiserandet av ett separat arabiskt kommunistparti, något som dock ännu inte realiserats.⁷⁶

* *
*
*
*

Israels fjorton år som självständig statsbildning har gett bevis för att en stabil demokrati kan skapas i Mellersta östern, ett område, där militärdiktaturerna varit legio och där den sociala strukturen givit god grogrund för extrema politiska rörelser. Ben-Gurions metoder har ofta av hans motståndare karaktäriserats som diktatoriska, men han har hela tiden värnat om de demokratiska grundprinciperna. Inte ens nationalistpartiet Herut har önskat göra avkall på dessa, och demokratins fortbestånd i Israel kan anses vara tryggad för överskådlig framtid.

Den permanenta fara, som det arabiska krigshotet inneburit, har gett Israels armé en dominerande position, och pacifistiska strävanden har kommit att betraktas med stark misstro. Lavons försök under sin tid som försvarsminister att stärka det civila inflytandet över armén stötte också på kompakt motstånd. Arméns framgångar i Sinaikriget stärkte även dess ställning, och dess unga generaler har kommit att utöva ett inte oväsentligt inflytande inom administrationen.

Histadruts maktställning är fortfarande orubbad, och dess nye generalsekreterare, Aharon Becker, har signalerat en utvidgning av organisationens verksamhet. De unga staterna i Afrika har visat sig intresserade av denna organisationsform, något som Israel tagit vara på i sina strävanden att upprätta diplomatiska stödjepunkter för att därigenom bättre kunna hävda sina intressen i FN gentemot arabstaterna.

Någon lösning på arabproblemet synes ännu inte vara i sikte. Araberna i Israel kan i stort sett indelas i tre kategorier. De verkligt lojala — huvudsakligen bestående av välbärgade affärsmän med kunskap om förhållandena i arabvärlden — utgör minoriteten, medan den stora massan består

⁷³ New Outlook nr 3 1960, s. 23 f.

⁷⁴ Judisk Krönika nr 3 1962.

⁷⁵ New Outlook nr 3 1960, s. 23; Arbetet ¹³/₃ 1958.

⁷⁶ Arbetet ¹³/₃ 1958.

dels av den med panarabiska idéer genomsyrade ungdomen, dels de odeciderade, vilkas inställning följer de växlande politiska konjunkturerna. De från arabiskt håll riktade kraven på att de flyktingar, vilka lämnade sina hem under Palestinakriget, skall få återvända till Israel kan inte uppfyllas från israelisk sida, då landet i sådant fall skulle ställas inför en potentiell femtekolonn av alltför betydande storlek.

Thord Bylund

NILS ELVANDER: *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865—1922*. Akad. avh. Uppsala 1961. 529, (1) s., 1 pl. (Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. 42.)

Den avhandling om Harald Hjärne och konservatismen, som våren 1961 ventilerats vid Uppsala universitet, utgör med hänsyn till såväl ämne som kvalitet ett utmärkt tillskott till den svenska politiska idéhistorien. Den omspanner en lång tidsperiod från åren närmast efter representationsreformen till tiden för demokratiens genomförande efter första världskriget. Framställningen har på ett naturligt sätt kunnat koncentreras kring Harald Hjärnes politiska författarskap och verksamhet, som infallit just under detta tidsskede. Med olika kapitel om boströmianismen, om Hjärnes vän Hans Forssell och särskilt om Rudolf Kjelléns extremistiska förkunelse sätter författaren in Hjärnes tankevärld i den allmänna konservativa idédebatten, och framställningen växer ut till en bred skildring av konservativa strömningar under den behandlade perioden. Avhandlingen har rönt mindre vanlig uppmärksamhet i dagspressen och ingående diskuterats i en rad synpunktsrika artiklar.¹

Såväl vid disputationsakten som i den följande pressdebatten har ett metodiskt problem skymtat, som inledningsvis torde böra något diskuteras. Alltefter vederbörande bedömares utgångspunkt har avhandlingen rönt kritik eller erkännande för dess påtagliga återhållsamhet i fråga om biografiskt material. Divergensen i bedömning sammanhänger i första hand med uppfattningen om avhandlingsförfattarens intentioner och vetenskapliga resultat. Om man lägger tyngdpunkten på de olika idériktningarnas samhörighet och utveckling, på bredden i den historiska framställningen, ter det sig riktigt att förorda begränsning av det personliga materialet och skissering av själva tankelinjerna med klar konturskärpa. Ur denna synpunkt har det kunnat framhållas som en brist (Tingsten), att författaren ej funnit anledning behandla konservativa statsvetenskapsmän som Simon Boëthius och Pontus Fahlbeck.

Författaren har dock själv klart angivit (s. 38), att Harald Hjärne är »huvudpersonen» i hans avhandling. Framställningen åsyftar i första hand — vilket också markeras av bokens titel — att teckna utvecklingsgången

¹ Utan anspråk på fullständighet kunna nämnas (i kronologisk ordning): H. Tingsten, »Konservatism i vetenskaplig dräkt» (DN ¹⁹/₅); S. U. Palme, »Hjärne och konservatismen» (StT ²⁰/₅); S. Carlsson, »Harald Hjärnes tankevärld» (SvD ¹/₆); K. P[etersson], »Konservativa lärofäder» (GHT ³/₆); H.-G. Myrdal, »Hjärne och konservatismen» (UNT ¹⁰/₆); T. Gihl, »Harald Hjärne och ideologierna» (SvD ¹⁴/₇, samtl. tidningsart. 1961); N. Herlitz, »Harald Hjärnes politiska åskådning» (Hist. tidskr. 1962).

av Hjärnes politiska tänkande under jämförelse med andra »moderat-konservativa» riktningar kring sekelskiftet. När Hjärnes politiska författarskap och insatser på detta sätt ställas i förgrunden, bör man enligt anmeldarens uppfattning ha rätt att ställa högre krav på de avsnitt, som koncentreras kring Hjärne, än på bokens övriga partier. Andra konservativa idériktningar kunna behandlas mera skissartat med begränsning till de väsentliga huvudlinjerna. Men i fråga om Hjärne måste det anses viktigt, att allt material, som bidrar till en djupare förståelse av hans åskådning, verkligen utnyttjas. Och det är denna huvudsynpunkt man torde få lägga på det biografiska materialet. Det är ej de biografiska detaljerna i och för sig, som ha intresse. Men de få sitt värde i den mån de bidraga till ett klarläggande av Hjärnes tankevärld. Om yttre omständigheter påtagligt inverka på en författares sätt att utveckla sina åsikter, bör det anses vetenskapligt otillfredsställande att i en undersökning av hans författarskap ej taga hänsyn till dessa omständigheter. En idéhistorisk framställning, koncentrerad kring Harald Hjärnes politiska idéer, bör i fråga om huvudpersonen åsyfta ett så vitt möjligt fullvärdigt resultat.

Harald Hjärnes insatser som politisk idégivare kunna avgränsas i tre från varandra skilda perioder. I ungdomsverken på 1870-talet utformar han den grundtanke i sin politiska åskådning, som han i olika utformning sedan alltid bevarar, grundsatsen om rättigheters och pliktors korrelation. Under 1880-talet avhåller sig Hjärne i huvudsak från politisk verksamhet. Han koncentrerar sig då på historisk forskning och företar långvariga utlandsvistelser för arkivstudier. Med år 1890 börjar Hjärnes politiskt betydelsefullaste period, då han med programmet försvar och reformer gör sin stora insats i svensk politik. Under 1890-talet ger Hjärne på många områden uttryck för en stark reformvänlighet, som bringar honom i motsatsställning till ledande konservativa kretsar. Ett par år efter sekelskiftet inträder en markerad omsvängning hos Hjärne, och under de sista två årtiondena av sitt liv utvecklar han alltmera ortodoxt konservativa tänkesätt. Som Karl XII-renässansens upphovsman blir också Hjärne en idépolitisk centralgestalt i försvarsstriden före första världskriget.

Efter inledande kapitel om boströmianismen och om Hans Forssell har Elvander analyserat Hjärnes politiska ungdomsåskådning sådan den framträder i journalistiskt författarskap och i två stora uppsatser i Svensk tidskrift, »Våra ständsriksdagar», 1875, och »Skandinavisk laghistoria», 1876. Med utgångspunkt från det gamla germanska samhällsskicket har Hjärne i dessa uppsatser utvecklat en allmän statsteori. Staten är för Hjärne själva rätten, dess syfte är att hävda rättvisan i världen. Individerna ha ej några rättigheter gentemot staten, den enskildes rätt måste uppfattas som ett åliggande mot lagen eller staten. Statslivet är ett fortskridande arbete i rättens tjänst; då den positiva rätten kommer i konflikt med den moraliska, måste den vika för en bättre rätt. I hela Hjärnes framställning av det gamla germanska samhällsskicket och framför allt i grundsatsen om rättigheters och pliktors inbördes korrelation vill Elvander spåra ett utomordentligt starkt inflytande från den tyske rättshistorikern Rudolf von Gneist. Elvander betonar också Hjärnes beroende av Hans Forssell, som han tillskriver insatsen att först ha framställt självstyrelseideologien

i Sverige, delvis under inverkan av Gneist. I fråga om Hjärnes beroende av Gneist tar Elvander sin utgångspunkt i ett uttalande av honom själv i »Skandinavisk laghistoria». Han underkänner däremot Hjärnes egen uppfattning, då denne hävdar att hans syn på det gamla germanska samhällsskicket rönt stark inverkan från Geijer och från Hjärnes morfar Johan Gabriel Richert.²

Denna Elvanders framställning av Hjärnes ungdomsåskådning ter sig i vissa avseenden mindre tillfredsställande. Referatet av Hjärnes teorier berör endast i förbigående och i citatets form ett begrepp, som är grundläggande för dennes uppfattning om det gamla germanska rättssamhället, nämligen *friden*.³ Friden är »den av gudomen helgade rättvisan, vars bud av människorna skola allt klarare utrönas och med alla själens och kroppens krafter allt starkare fullgöras i världen», förklarade Hjärne i »Skandinavisk laghistoria». ⁴ Fridens uppehållande är alla fria mäns både rätt och plikt. Härmed vinnes folkfrälse, som är icke endast »trygd», icke »krämarens *free trade*», utan »först och främst åliggandet att bära vapen i hären till lagens styrkan. . . . Frälset är lagen, för så vitt som han kännes, fullgöres och styrkes av undersåten.»⁵ Vem som helst kan vinna detta frälse, men de starkaste och modigaste taga på sig större plikter än andra och förvärva därmed större rättigheter som folkets ledare. Ur det självtagna ledarskapet framväxer konungadömet: »Där vi finna en orädd bonde, som med allt sitt *rike*, med all den makt han äger i kraft av sin enskilda rätt under lagen, söker styrka lagen emot illgärningsmän, där finna vi också konungadömet frö.»⁶ Då bönderna svurit honom trohet på tinget och lyft honom på sina sköldar, har konungen därmed ett lagligt ämbete och är skyldig att nyttja sitt rike till lagens och fridens hägn. Omkring kungadömet uppväxer småningom ett kungligt ämbetsmannastånd, varigenom riksstyrelsen ordnas under rättsliga former, upphovet till rådsinstitutionen och ståndsförfattningen.

Detta är den bild Hjärne tecknar av det gamla germanska samhällsskicket. Den centrala statsuppgiften var fridens vårdande, på en gång en plikt och en rättighet. Ur denna uppgift utvecklas statslivets övriga ändamål och funktioner.

Uppfattningen var varken ny eller särskilt originell. I koncentrerad form hade Hjärne framställt den redan i sin doktorsavhandling.⁷ Av utländska lärofäder ville Hjärne själv särskilt framhäva den tyske rättshistorikern W. E. Wildas insats för kunskapen om det gamla germanska rätts- och samhällsskicket.⁸ Det hade ej heller saknats tidigare svenska framställningar. Som förut nämnts har Hjärne själv betygat sitt beroende av Geijer, vilket Elvander velat förringa. Elvander bygger sitt påstående

² Elvander, s. 88, 107 ff., 481.

³ Dens., s. 107.

⁴ »Skandinavisk laghistoria», s. 217.

⁵ Ibid., s. 219.

⁶ Ibid., s. 247.

⁷ »Om den fornsvenska nämnden» (1872), s. 3 f.

⁸ »Skandinavisk laghistoria», s. 188 f. Wildas huvudarbete var »Das Strafrecht der Germanen» (1842), där han gav en utförlig framställning av fridsbegreppet och dess centrala roll i det germanska rättslivet.

på en granskning enbart av Geijers »Svenska folkets historia» och hans recension av Schlyters utgåva av landskapslagarna.⁹ Men i avhandlingen »Feodalism och republikanism» har Geijer tecknat en bild av det forngermanska samhället, som i sina grunddrag överensstämmer med Hjärnes framställning. I det gamla germanska samhällsskicket fann Geijer den grundläggande princip klarast förverkligad, som han kallade den feodala. Även Geijer lägger stark vikt vid friden som rättssamhällets grundval, den rätt som gällde mellan fria män.¹⁰ Man kan också erinra om en central tankegång i Geijers konservativa statslära, utvecklad i skriften »Nytt Ett och annat i anledning av frågan om akademiska jurisdiktionen». Geijer ville här se statslivet som en självkontroll, varigenom staten får moralisk karaktär: »I begreppet om *självkontroll* ligger, såsom i all frihet och personlighet, varigenom varje människa är *självannan med sig själv*, en *dubbelhet under enheten*. Det är den hos varje person befintliga dubbelheten av den *enskilda* och den *allmänt förnuftiga viljan*, varigenom motsatsen emellan det i och för sig själv *publika* och *privata* är återförd till sin rot.»¹¹ Hjärnes grundtes om rättigheternas och plikternas korrelation visar en oförtydbar släktskap med denna Geijers tankegång. Hans egen uppgift om inflytandet från Geijer är otvivelaktigt riktigt.

Det torde förhålla sig på samma sätt i fråga om beroendet av morfadern, Johan Gabriel Richert. Elvander menar, att Richerts redogörelse för den germanska rätten, i skriften »Ett och annat om corporationer», »har föga gemensamt med Hjärnes uppfattning».¹² I citatet från det brev till Viktor Rydberg, där Hjärne berör sitt förhållande till Geijer och Richert, har Elvander emellertid uteslutit en ej intresselös passus. Hjärnes uttalande om Richert lyder fullständigt: »Min morfar hade, som jag vet, samma uppfattning, vilket en gång skall visa sig, när hans skrifter bliva utgivna.»¹³ Hjärne hänvisar alltså här till arbeten av Richert, som då (1876) voro opublicerade och ännu i dag ej äro utgivna. Elvanders jämförelse med Richerts »Ett och annat om corporationer» saknar följaktligen relevans. I detta sammanhang har Elvander också anfört ett citat av Lydia Wahlström av innebörd att Hjärne vid ett sammanträffande år 1905 skulle ha förefallit »nästan generad» för Richerts »upplysningsståndpunkt».¹⁴ Elvander synes betrakta detta som ett stöd för sin tes att Richerts åskådning ej kan ha utövat något mera djupgående inflytande på Hjärne. Alldeles oavsett det betänkliga i att i detta sammanhang använda en källa, som berör händelser och uttalanden trettio år efter Hjärnes ungdomstid, är det uppenbart att den ej kan åberopas i fråga om den unge Hjärnes statsåskådning. Samtalet mellan Lydia Wahlström och Hjärne rörde nämligen rösträttsfrågor, särskilt problemet om kvinnlig rösträtt, och det var i detta sammanhang Karl Warburgs då nyligen utgivna biografier över Richert berördes och dennes framställning av Richerts liberala

⁹ Elvander, s. 113 f.

¹⁰ E. G. Geijer, Samlade skrifter, ed. Landquist, 2 (1924), s. 439, 455.

¹¹ Samlade skrifter, ed. Landquist, 1 (1925), s. 295 f.

¹² Elvander, s. 114.

¹³ Jfr cit. hos Elvander, s. 113.

¹⁴ Elvander, s. 114 not 7.

åskådning. Elvanders bevisföring rörande beroendet av Richert torde få anses metodiskt oriktig. Hans tes att varken Geijer eller Richert kunnat lära Hjärne att i den nordiska fornvärlden finna en statsåskådning kan ej godtagas. Hjärnes egen, klart uttryckta uppfattning i detta avseende är utan tvivel vida riktigare.

Det förtjänar också erinras om ett svenskt vetenskapligt verk, som vid 1800-talets mitt och tiden närmast därefter var mycket uppmärksammat, nämligen J. J. Nordströms »Den svenska samhällsförfattningens historia». Nordström har här bl. a. givit en fyllig skildring av fridsgarantin och dess grundläggande betydelse för det gamla svenska rättssamfundet, i sina grunddrag överensstämmande med Hjärnes framställning.¹⁵ Att Hjärne bör ha rönt avsevärd inverkan från Nordström torde knappast kunna bestridas.

Vad ovan anförts talar sålunda för att Hjärnes uppfattning om det gamla germanska samhällsskicket och dess grundprinciper i betydande utsträckning bygger på tidigare svenska framställningar, vilket han ju också själv vitsordat. Hur förhåller det sig då med Elvanders tes om det över-skuggande inflytandet från Rudolf von Geist, »den som verkligen påverkat Hjärnes uppfattning om det forngermanska och medeltida stats-skickets principer»?¹⁶

Det torde vara oförnekligt att Gneists författarskap spelat en avsevärd roll för den unge Hjärnes statsteoretiska tänkande, vilket denne också själv betygat. Men den bild Hjärne givit av det forngermanska samhällsskicket har tillika i allt väsentligt utformats under inflytande av en rad andra författare. Gneists bidrag är främst själva formeln om pliktens och rättighetens korrelation, som han uttryckt klarare än måhända någon före honom. Hjärnes framställning bör snarast karakteriseras som en kompilation, sammansatt av material från ett flertal ledande vetenskapsmäns produktion. I form och uttryckssätt har Hjärne under 1870-talets journalistiska verksamhet kommit fram till en utpräglad personlig stil.¹⁷ I sak ger framställningen en helhetsbild, som i sina huvuddrag överensstämde med den i vetenskapliga kretsar vedertagna.

Elvander har i sin avhandling utan reservation behandlat Harald Hjärnes två stora uppsatser »Våra ständsriksdagar» och »Skandinavisk lagshistoria» som likvärdiga dokument. Redan vid en flyktig genomläsning av dessa framträder emellertid en klar skillnad. »Våra ständsriksdagar», publicerad i Svensk tidskrift 1875, är klar, samlad och väldisponerad. »Skandinavisk lagshistoria», tryckt i tidskriften 1876, ger däremot ett delvis rapsodiskt intryck med flera upprepningar. En mera uppmärksam granskning fäster sig vid formuleringar, som åtminstone ytligt te sig som motsägelser. Det är tydligt, att uppsatsen som källa för den unge Hjärnes åskådning bör begagnas med en viss försiktighet.

Förklaringen får man i Hjärnes bevarade brev till Viktor Rydberg från

¹⁵ J. J. Nordström, »Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia», 2 (1840), s. 385 ff.

¹⁶ Elvander, s. 114.

¹⁷ Jfr V. Söderberg, »Harald Hjärne som tidningsman i Göteborg». 4. Aftonbladet ²⁷/₄ 1922.

desså år.¹⁸ Ännu 1875 hade Hans Forssell kvarstått som medredaktör för Svensk tidskrift, men 1876 var Hjärne ensam redaktör. Brevet till Rydberg ge värtaliga vittnesbörd om hans svårigheter att erhålla utlovade bidrag till tidskriften och om hur han därför såg sig tvungen att i nummer efter nummer publicera avsnitt av »Skandinavisk laghistoria» så fort han kunde hinna få dem färdiga. Arbetet fortgick i ett tillstånd av nervös upphetsning och slutade med en psykisk kris. På sommaren 1876 måste Hjärne resa till västkusten och under flera veckor helt avhålla sig från intellektuella sysselsättningar.¹⁹ Han lämnade också redaktörskapet för Svensk tidskrift. Om allt detta får man ingen upplysning i Elvanders avhandling, som i fråga om Hjärnes ungdomsverk ej kan fritagas från en viss brist på källkritisk skärpa.²⁰

Samma påfallande obenägenhet att utnyttja det biografiska materialets upplysningar framträder i Elvanders knapphändiga omnämnande av Hjärnes uppsats »Statsreglering och konungamakt», vilken rätt summariskt karakteriseras som ett traditionalistiskt »uttalande . . . 1874 i en aktuell grundlagstolkningsfråga».²¹ Formuleringen gör ej rättvisa åt frågans betydelse. Det rörde sig i själva verket om ett inlägg i en akut konstitutionell konflikt mellan konungen och riksdagen, föranledd av att statsutskottet vid 1874 års riksdag förordat indragning i anslaget till kommerskollegium.²² Hjärne tog i stridsfrågan riksdagens parti. Brev till Viktor Rydberg från denna tid belysa Hjärnes reaktioner och hans aktuella politiska engagemang. Dessa upplysningar sakna uppenbarligen ej betydelse för bedömningen av uppsatsen som källa för Hjärnes åskådning. Enligt anmälarens uppfattning skulle Elvanders avhandling ha vunnit i värde om författaren gått detta problem in på livet.

Med 1890-talet inträder, som sagt, den betydelsefullaste och intressantaste perioden i Hjärnes liv. Det var nu han gjorde sin stora inrikespolitiska insats med programmet försvar och reformer. Genom hela årtiondet präglas hans åsikter och framträdanden av en påtaglig inre kris, som på flera områden förde honom i motsatsställning till hans åskådning under ungdomsåren. Han anslöt sig till kravet på en genomgripande rösträttsreform i tanke att arbetarna därigenom skulle känna större samhörighet med samhället och väckas till medvetande om plikten att försvara sitt land. Då

¹⁸ I Kungliga biblioteket.

¹⁹ Förloppet skildras särskilt i ett brev till Rydberg 19/8 1876.

²⁰ På en — i och för sig mindre viktig — punkt har Elvanders bristande källkritiska stringens föranlett en helt oriktig uppgift. I fråga om Harald Hjärnes far uppgives att han »deltagit som frivillig på Danmarks sida i kriget mot Preussen 1848», Elvander, s. 101. Till grund för detta påstående torde ligga Jacobsons formulering: »År 1848 deltog han i expeditionen till Fyen men tog kort efter återkomsten därifrån avsked från krigstjänsten», G. Jacobson, »Harald Hjärne» (1922), s. 6. Harald Hjärnes far var i själva verket officer på aktiv stat och tjänstgjorde som kompanichef i den svenska truppstyrka, som av svenska regeringen kommenderats till Fyen för att skydda de danska öarna, E. Benson, »Kungl. Skaraborgs regementes historia», 3 (1956), s. 241.

²¹ Elvander, s. 129.

²² Se härom L. Kihlberg, »Den svenska ministären under ståndsriksdag och tvåkammarssystem» (1922), s. 196; N. Herlitz, »Riksdagens finansmakt», Sveriges riksdag, 12 (1934), s. 299.

det nya Svenska Dagbladet startades 1897 kunde Hjärne tveklöst omfatta dess reformvänliga program och bli en av tidningens främsta medarbetare. I striden om arbetarnas föreningsrätt tog han klar ställning för deras intressen. Såväl 1896 som 1899 kandiderade han — förgäves — för vänstern till Andra kammaren. Efter sekelskiftet skedde så en ny omsvängning, och 1902 valdes Hjärne till riksdagsman på högerns sida. Händelsen markerar inledningen till den nya, klart konservativa period, som skulle vara obruten under de senare åren av Hjärnes liv.

Det är uppenbarligen av största intresse att söka urskilja bevekelsegrunderna till dessa Hjärnes frontförändringar. Elvander är böjd att tillmäta taktiska motiv en ej obetydlig roll och betonar — i och för sig med rätta — att Hjärnes grundsyn hela tiden var förankrad i hans tidigare åskådning och att hans reformvänliga orientering aldrig var »ideologiskt djupgående».²³

Wilken roll de taktiska motiven spelat för Hjärne kan väl aldrig ens med någorlunda visshet klarläggas. Omdömet ger emellertid enligt anmälares uppfattning ej rättvisa åt den inre problematiken i Hjärnes förmenta eller verkliga åsiktsförändringar. Parallellt med de politiska framträdandena fortgår under denna tid hos Hjärne en mycket påtaglig och intensiv teoretisk brottning med grundproblemen om det allmännas rätt och enskilda intressen, om frihetsproblemet inom olika områden av samhällslivet. Hjärne var ej endast politiker, han var även och framför allt forskare och universitetslärare, och hans samhällsuppfattning var alltid djupt grundad i teoretiska överbäganden med historiskt perspektiv. Elvander menar, att Hjärne ej gjort några klara uttalanden om sin statsuppfattning under den »liberala» perioden.²⁴ Uttalandet kan med fog bestridas. Hjärne har tvärtom framställt utvecklade statsteoretiska tankegångar, som vittna om hans arbete med frihetsproblemet och den enskildes rätt. Det visar sig, att dessa nära sammanhånga med hans inriktning på ett visst ämnesområde, nämligen den protestantiska reformationens religiösa och politiska idévärld.

År 1893 högtidlighölls 300-årsminnet av Uppsala möte och stadfästandet av reformationen i Sverige. Jubileet gav Hjärne anledning att inrikta sin uppmärksamhet på reformationstidens idébrytningar, och vid sommarkurserna i Uppsala samma år framlade han de grundlinjer till föreläsningar, som publicerades under titeln »Sveriges statsskick under reformationstiden (1520—1611)».²⁵ Efter inledande definitioner av statens och statsskickets väsen och ändamål skisserade Hjärne de historiska förutsättningarna för reformationstidens utveckling i den världsliga och den andliga statsordningen. Bilden av den världsliga stats- och rättsordningens utveckling är i sina huvuddrag densamma som Hjärne utvecklat i sina ungdomsskrifter. Sverige var från början en rättsstat, vars högsta ämbetsman var konungen. Under kristendomens inflytande upptogos småningom religiösa och sedliga syften i statslivet. Den andliga statsordningen reglerades av den kanoniska rätten, som gjorde anspråk på att gälla för hela

²³ Elvander, s. 166 f., 184.

²⁴ Elvander, s. 169.

²⁵ Arbetet har ej behandlats av Elvander.

kristenheten. Sverige var en provins i den allmänliga kyrkostaten. Kyrkoprovinserna stod under strängt hierarkisk ledning, utgående från Rom. Läkarna fingo icke på egen hand sysselsätta sig med andliga ting. Förhållandet mellan den världsliga och den andliga statsordningen, båda med anspråk på fullt självständig myndighet, bar i sig frön till starka motsättningar, som kunde slå ut i öppen konflikt.

Efter unionstidens upplösningstillstånd utbildade sig med reformationen en ny kyrklig samhällsuppfattning. Kyrkan är ej ett lagens utan ett nådens, trons och kärlekens samfund. Kyrkan har ingen egen rättsordning och ingen hierarki. »Det kyrkliga ämbetet förvärfvas ej av innehavaren genom mänsklig inrättning enligt lagstadgade yttre former, utan genom den gudomliga nådegåvans nyttjande enligt trons inre undervisning... Läroren tjänar i sitt självvalda kall församlingen, som fritt mottager hans person och prövar hans lära enligt eget samvete och egen kunskap om skriften».²⁶

Hjärne ville urskilja en tydlig inre frändskap mellan reformationens kyrkosyn och den rättsliga samhällsuppfattning, som låg till grund för Sveriges världsliga statsordning. Inom båda rådde en »inre», personligt omfattad myndighet. Ämbetet betraktades främst som »en tjänst åt samhället, ej som en härskarrätt över samhället, såsom tillgängligt för alla samhällsmedlemmar i mån av personlig förmåga, självförvärvat och ådagalagd i arbetet...»²⁷ I sitt tal »Renässans och reformation» vid Uppsala mötes minnesfest 1893 utvecklade Hjärne tanken vidare: Reformationens frihet var underkastad den kristna människans ansvar för sin tro på oförtjänt nåd. Den enda auktoriteten är för den kristne det egna samvetet. »Han står ensam inför Gud, och han är stark endast i samma mån, som han känner sig i sitt livs djup övergiven av all mänsklig hjälp». I den germanska staten mötte reformationen en samhällsbildning av samma skaplynne. Samvetet hos folk och statsmän kunde aldrig helt dövas för rättens bud om samverkan inom lagens ramar. »I sista hand stod varje fri och dugande man själv ensam inför lagen med eget ansvar för dess helgd efter sina krafters mått».²⁸

I föreläsningsgrundlinjerna om »Sveriges statskick under reformations-tiden» lämnade sålunda Hjärne — liksom i sina historiska ungdomsarbeten — ganska klart utformade upplysningar om sin syn på de grundläggande statsteoretiska problemen. Hans huvuduppfattning om Sveriges äldre världsliga statsorganisation var alltför densamma som tidigare. Men med inriktningen på reformationens grundproblem har ett nytt moment kommit in, frågan om den enskilda människans rätt och ansvar. Ännu var det i huvudsak fråga om ledaransvaret, det världsliga såväl som det andliga. Hjärnes intresse för frågeställningen var dock väckt, och han arbetade vidare med problemen. Ett par år senare återkom han till dem, nu i fördjupad form. Det skedde i hans föreläsningsserie »Statsteoriernas samband med reformationstidevarvets politik», hållen våren 1896.²⁹

²⁶ A. a., s. 24.

²⁷ A. a., s. 26 f.

²⁸ H. Hjärne, »Svenskt och främmande» (1908), s. 9 ff.

²⁹ Otryckt manuskript i Harald Hjärnes samling, Uppsala universitetsbibliotek. Materialet har ej utnyttjats av Elvänder.

Hjärne fastställde inledningsvis vad han menade med begreppet stat. Ursprungliga samhällen vila på gemensamma förpliktelser, sammanhållna genom medlemmarnas tro på dessa förpliktelser bindande kraft. Om denna förpliktande tro också innebär en sanktion genom en övermänsklig makt, är det religion. Innebär den åter en sanktion genom en mänsklig tvångsmakt är det rätt. Dessa olika »trosformer» kunna förekomma i många olika förhållanden och kombinationer. Den inomvärldsliga rättsliga tvångsmakten, som av samhällsmedlemmarna genom tron erkännes som befogad, är begränsad till ett visst antal människor, förbundna till ett särskilt samhälle. Detta samhälle kallas stat och lyder en självständig rättsmakt, som ej i sin utövning bestämmes av någon annan rättsmakt.

Medeltidens statsliv uppvisar genomgående en blandning av olika statsformer, underlättad genom den germanska uppfattningen om förhållandet mellan härskare och undersåtar som grundat på ett fördrag. Därigenom grundas nya rättsliga förhållanden, som ge undersåtarna den faktiska statsmakten och härskaren en mera formell. Nya föreställningar växa fram om naturliga rättigheter, som begränsa statsmakten. Sålunda erkännes småningom för individen ett rättsområde, oåtkomligt för statsmakten. Om statsmakten överskrider dess gränser, kränkes den rätt, som är grundad i jus divinum eller jus naturale. Medeltidens statsteorier tendera å ena sidan till obetingade rättigheter för den suveräna statsmakten, å andra sidan till obetingade rättigheter för den enskilda människan. Hos medeltidens statsåskådningar var det ett genomgående drag, att »... *alla samhällsförhållanden skulle bestämmas av vad som var rätt i och för sig*, och denna rätt uppfattades i sammanhang med *moral och religion*». Själva rättens ursprung tenderade alltmera att förläggas i en personlig vilja, Guds eller människors. Dessa tendenser förstärkas genom renässansen. Machiavelli och andra maktfilosofor förkunna en obändig individualism med stark vilja att hävda statens makt. Men även en annan betydelsefull strömning gör sig gällande, tendenser som ha en kristlig karaktär »... genom *intresset för alla, även de lägre människornas välfärd och fullkomlighet — humanitet* av helt annat slag än *den antika och egentliga renässansens*». Samhällsmedlemmarnas välfärd blir samhällets mål. Detta kan också sägas vara grundtanken i Thomas Morus' »Utopia»: »Samhället är till för *människornas välfärd, andliga och timliga = medeltidens statsuppfattning*, men befriat från den *politiska tvångsapparat*, som hade förvandlat det till någonting *aldeles motsatt dess ursprungliga syfte*».

Hjärnes föreläsningsserie våren 1896 hann aldrig fram till en skildring av den reformationsstidevarvets politik, som skulle ha satts i samband med förutsättningarna i medeltidens och renässansens statsteorier. Men studiet och analysen av dessa senare ledde fram till en detaljerad och som det förefaller engagerad framställning av den på kristen grund vilande strömning, som i den samhällseliga organisationen såg ett instrument för att befrämja de enskilda, »även de lägre» människornas timliga och andliga välfärd. På visst sätt verkar denna skildring som en i kristen statsteori grundad motivering för Hjärnes under dessa år ådagalagda intresse för det privata i samhället.³⁰ Hans intresse för och engagemang i reforma-

³⁰ Jfr Elvander, s. 149 f.

tionstidens andliga förutsättningar kan ha haft en motiverande betydelse för hans praktiskt politiska åsiktsbildning.

Även på en annan central punkt synes det möjligt att hos Hjärne spåra ett djupnande intresse för de centrala religiösa frågeställningarna.

På Gustav Adolfsdagen 1882 hade Hjärne i en tidningsuppsats behandlat det historiska minnet. Huvudsynpunkten var helt traditionalistiskt politisk utan religiös förankring.³¹ Då han tio år senare åter tog upp ämnet i sitt högtidstal vid Uppsala universitets minnesfest var perspektivet förändrat, det nationella minnet var nu sammanflätat med det religiösa. Gustav Adolfs krig var ett troskrig, oundvikligt på grund av de stridande trosformernas absolutistiska anspråk, som ej kunde biläggas i godo. »Det återstod ingen annan utväg än att dessa övertygelser, sådana de levde i folkens hjärtan och hävdades av deras ledande personligheter, fingo pröva sin halt i försöken att genomföra sina krav på den mänskliga samhällsordningens utbildning».³² Själva kriget som mänsklig företeelse framstod för Hjärne som oundvikligt och på visst sätt berättigat. Det är väl i och för sig ont och naturvidrigt. Men i folkens tävlan blir det »ett mänsklighetens samarbete, som röjer kulturens art och banar väg för dess utveckling till gott och ont».³³

Det torde ej endast ha varit den liberala kritiken av Hjärnes »förhållande av kriget», som kom honom att ett år senare uttrycka sig vida mindre kategoriskt. Det inre problemet om den kristne och kriget oroade honom. I sitt tal vid reformationsfesten 1893 betonade han Gustav Adolfs ansvar att värna Uppsala mötes beslut, »när stunden var inne under protestantismens nästan hopplösa självförsvar». Men han ställde genast frågan om det verkligen var Kristi budskap, som tagit sig uttryck i de krigiska bragderna: »Var det då en verklig Guds tjänst, som våra fäder fullgjorde, när de med skarpa vapen och djärv statskonst tryggade Sveriges självbestånd, sin egen och sina fränders frihet under oundviklig smärta, som vidlåder varje jordisk gärning?» Hjärne vågade ej besvara frågan. Det kunde ej tillkomma eftervärlden att döma om deras sak med Gud. Den måste värdesättas efter en högre måttstock, oåtkomlig för såväl samtidens som hävdernas dom. »Må vi nöja oss med den reformationens tro, att dessa våra fäder kunde vara kristna i sina skilda, tunga värv».³⁴

Den orosfyllda frågeställningen är ett påtagligt tecken på Hjärnes engagemang i de centrala religiösa frågorna. Han arbetade med dem under dessa år, och de torde ej ha saknat betydelse för hans personliga utveckling. Elvander har betonat det stundom motsägelsefulla hos Hjärne vid denna tid, hur han tyckte vilja »fånga det historiska skeendets komplexitet genom mångtydiga formuleringar och mångfaldiga, delvis oförenliga synpunkter».³⁵ Uttalandet är otvivelaktigt berättigat. Men det är just detta motsägelsefulla, som är tecken på splittringen och den inre utvecklingen hos Hjärne under dessa år. Ovan har gjorts ett försök att belysa det reli-

³¹ Jfr Elvander, s. 342.

³² I samlingen »Svenskt och främmande», s. 52.

³³ Elvander, s. 386.

³⁴ I samlingen »Svenskt och främmande», s. 2ff.

³⁵ Elvander, s. 340.

giösa problemets betydelse för Hjärnes statsteoretiska och politiska tänkande. Det borde också vara fruktbart att söka komma Hjärnes reaktioner till den radikala argumenteringen på spåren, exempelvis förhållandet till S. A. Hedin, som rimligen kan ha spelat en ej oväsentlig roll för Hjärne i radikaliserande riktning. Det torde ej vara utan intresse att på denna punkt komplettera och utvidga Elvanders framställning.

I en rad innehållsrika och väl avvägda kapitel analyserar Elvander Hjärnes åsiktsskiftningar och insatser under 1890-talet, programmet »försvaret och reformer», den konservativa unionsdebatten och Hjärnes medverkan vid unionsupplösningen, hans ställning till nationalismen och hans utrikespolitiska program. En mängd material av stort allmänt intresse framlägges med omsorgsfull dokumentation och fint nyanserat omdöme. Det är emellertid anledning att ett ögonblick dröja vid Elvanders framställning av Hjärnes omstridda inlägg i Finlandsdebatten vid sekelskiftet. Författaren analyserar riktigt Hjärnes berömda artikel »Nationalismens århundrade» med dess framhävande av den europeiska kulturgemenskapens betydelse gentemot en omogen nationalism.³⁶ Hjärnes kritiska hållning till den finska nationalismen torde väl delvis ha sin grund i denna åskådning.³⁷ Han var långtifrån någon vän av Ryssland, som han helt fränkände karaktären av rättsstat och vars russificeringspolitik i Finland han förklarade sig avsky med ett verkligt »Hannibalshat». Men han kunde ej heller erkänna den finska nationalitetsrörelsens berättigande och dess aspirationer att grunda en nation på Rysslands förespeglingar i samband med erövringen av landet 1809. Elvander vill ur Hjärnes hållning utläsa bitterhet över den finska emancipationen och underkännande av »Finlands rätt», som dock skulle kunna vara en andlig kraftkälla i kampen mot det ryska förtrycket.³⁸

Framställningen träffar dock knappast själva nerven i Hjärnes åskådning. Tydligast har Hjärne uttryckt sin uppfattning i en recension av generalstabsverket om kriget 1808—09, publicerad som ett avsnitt under rubriken »Svenska nederlagsminnen».³⁹ Den finska allmogen hade från början inga aspirationer att vilja göra Finland till en självständig stat, betonade Hjärne. Det var de oppositionella svenska herremännens förräderi, som bildade det verkliga initiativet i den ryska erövringen. Planen var från början svensk, och däri ingick också »att besegla trohetsskiftet med ett slags konstitutionellt ståndsmöte». De ryska metoderna »efter svensk fingervisning» stodo i uppenbar strid med den europeiska folk-rätten.

Hjärnes djupa förankring i det historiska skeendet var alltså den dominerande kraften i hans aktuella ställningstagande. Den ryska erövringen hade sin grund i ett svenskt förräderi. I den nya finska nationalitetsrörelsen kunde Hjärne endast se »ett slags surrogat för den undertryckta och slocknade svenska patriotismen».⁴⁰ Kärleken till fosterlandet och dess

³⁶ Elvander, s. 329 f.

³⁷ Jfr G. Hornwall, rec. av R. Anderssons gradualavhandling, Statsvet. tidskr. 1953, s. 134.

³⁸ Elvander, s. 364 f.

³⁹ I samlingen »Östanifrån», s. 91 ff.

⁴⁰ Cit. hos Elvander, s. 364.

historia, tydligt märkbar särskilt i Hjärnes programskrift om Karl XII, bestämde hans värdering av de finska nationalitetssträvandena.⁴¹

Det är naturligt att Harald Hjärnes tankevärld och insatser under 1890-talet uppta största utrymmet i Elvanders avhandling. Årtiondet omramar Hjärnes intensivaste politiska verksamhet, och det är under denna tid han genomgår sin intressantaste personliga utveckling, rik på omsvingningar och skenbara motsägelser. Från det nya seklets första år förlorar hans tänkande mycket av sin friskhet och stelnar i en sträng politisk konservatism, stundom t. o. m. utanför den yttersta högerflygelns. Elvander vill främst söka orsaken till Hjärnes alltmera markerade högerorientering efter 1902 i hans tilltagande misstro mot demokratin. I Hjärnes konstruktiva förslag i rösträttsfrågan är han benägen att i stor utsträckning inläsa taktiska motiv. Vänsterns försvarspolitik tedde sig för Hjärne alltmer oroande.⁴² Elvander pekar också på Hjärnes bristande förmåga att göra sig gällande som riksdagsman, framför allt under perioden i Andra kammaren 1903—08.⁴³ Åldern tog ut sin rätt, Hjärne fyllde år 1908 sextio år.

Det var dock under denna sista period av sitt liv, som Hjärne indirekt kom att verka som en politiskt opinionsbildande kraft av utomordentlig betydelse. Hans programskrift om Karl XII år 1897 hade givit signalen till en lysande renässans för den karolinska epoken i samtidens intresse. Elvanders framställning av Karl XII-renässansen och Hjärnes idébildande roll i förspelet till borggårdskrisen är koncentrerad och konturskarp. Författaren analyserar Sven Hedins program och visar upp de olika tanke-linjernas sammanhang dels med Rudolf Kjelléns och dels med Harald Hjärnes åskådning. Med Kjellén hade Hedin gemensamt den aktivistiska hållningen, idéerna om folkets ledare och en viss social reformvänlighet. Från Hjärne åter härstammade den romantiska traditionalismen, kulturen av Sveriges stora minnen och den karolinska ideologien.⁴⁴ Även om Hjärne synes ha varit fullt på det klara med Hedins avsikter att söka störta regeringen och hälsat dem med gillande, tog han ingen aktiv del i förspelet till krisen. När denna var akut, engagerade sig Hjärne på högerns sida och utvecklade i en rad artiklar sin starkt antiparlamentariska och av djupt försvarspatos burna konservativa syn. Nu liksom i hans ungdomsskrifter är rättstanken intensivt förbunden med värnandet av landet och folket: »Fäderneslandets försvar betyder rättsordningens hävdande utåt och tillhör således, likaväl som den inre rättskipningen, statens egentliga och ursprungliga verksamhetsområde, som aldrig ostraffat kan försummas.»⁴⁵

En recension av en vetenskaplig avhandling i en facktidskrift tar helt naturligt sikte på sådana problem, som kunna anses centrala och som anmälaren önskar diskutera, komplettera eller fördjupa. Stora partier av den mäktiga volymen ha ej. alls eller endast flyktigt kunnat beröras. Av det

⁴¹ Om Hjärne och patriotismen jfr Elvander, s. 333, 364.

⁴² Hjärne uppgav själv att han övergått till högern därför att Frisinnade landsföreningen ej infogat försvarsfrågan i sitt program, S. Carlsson, »Harald Hjärnes tankevärld», SvD ¹/₆ 1961.

⁴³ Elvander, s. 410 f.

⁴⁴ Elvander, s. 433.

⁴⁵ »Från försvarsstriden 1914», s. 102; cit. hos Elvander, s. 470.

föregående torde ha framgått, att anmälaren gärna skulle ha sett en starkare koncentration kring Hjärnes personliga utveckling. Måhända skulle kapitlen om Kjellén och om boströmianismen med större fördel ha kunnat publiceras i separata framställningar. Men sådan avhandlingen föreligger ger den en utomordentligt solid, väldokumenterad och fint nyanserad framställning av Harald Hjärnes politiska tankevärld, ställd i kontrast mot framför allt Rudolf Kjelléns. Författarens inställning till huvudpersonen präglas av berömvärd objektivitet och strävan att göra rättvisa åt Hjärnes åsiktsskiftningar och förklara deras bevekelsegrunder. För lång tid framåt kommer Nils Elvanders avhandling att utgöra inte endast standardverket om Harald Hjärne utan också en av de stora uppslagsböckerna om tidsskedets konservativa åskådningar.

Gert Hornwall

BJÖRN AHLANDER: *Maktspelet i USA. Partier och institutioner i amerikanskt statsliv*. Natur och kultur. Uddevalla 1961. 237 s. Pris kr. 14:50, inb. 19:50.

Inför presidentvalet 1960 fick den statsvetenskapliga diskussionen om den amerikanska presidentmakten ett avsevärt uppsving. Förhållandena under Eisenhowers presidenttid och den stora uppladdningen långt i förväg inför valkampanjen 1960 har verkat i hög grad stimulerande på forskarna. Diskussionen kring presidentämbetet har blivit mycket livaktig. Ett arbete speciellt inriktat på presidentskiftena är L. Henry, »Presidential transitions» (1960), som undersöker hur man i olika fall löst styrelseproblemet under det kritiska övergångsskede inför ett presidentbyte, som perioden från valet fram till inaugurationen utgör och som i värsta fall kan utveckla sig till ett faktiskt interregnum. De mest intressanta bidragen till denna litteratur i övrigt torde annars vara H. Finer, »The presidency: crisis and regeneration» (1960) och R. Neustadt, »Presidential power. The politics of leadership» (1960). Det sistnämnda arbetet har uppenbarligen varit en viktig källa för jur. dr Björn Ahlander, då han utarbetat en presentation av nutida amerikanskt statsliv för svensk publik, med huvudvikten lagd på den aspekt som anges i bokens titel: maktspelet i USA. Finers arbete är däremot inte omnämnt i Ahlanders bok. Det bästa också erkänns att det är en aning apart i jämförelse med Kennedy-rådgivaren Neustadts, inte i analysen av presidentämbetets kris under Eisenhower men i rekommendationerna för en kommande »regeneration».

Ahlander, som sedan några år är Sveriges Radios ombud i Washington efter att först ha varit press- och kulturattaché vid den svenska beskickningen där, har i sin radiopublicistiska verksamhet gjort sig känd för utomordentligt goda, mångsidiga och analyserande översikter över amerikansk politik och amerikanskt samhällsliv överhuvud taget. Hans bok om »partier och institutioner i amerikanskt statsliv» har liknande goda kvaliteter. Den innehåller en mängd aktuella observationer, men förf. försummar inte den historiska bakgrunden. Framställningen är koncentrerad till väsentliga problemställningar men inte fixerad till ensidigt drivna, personligt färgade

teser. Boken är en objektiv och i det mesta välavvägd informationsskrift, så utformad att den till sina läsare bör kunna förmedla ett engagerande intresse för ämnet, även om förf. inte alls har haft ambitionen att presentera en självständig helhetssyn.

Ahlander börjar med partiväsendet, slår fast att tvåpartisystemet blivit en självklar grundregel för det politiska maktspelet, utreder grunddragen beträffande partiernas organisation och karakteriserar de båda huvudpartierna. Schatteringarna inom dessa belyses med en rad konkreta exempel. Partiernas ställningstagande illustreras genom voteringssiffror från kongressen i en rad kontroversiella ärenden under Roosevelts, Trumans och Eisenhowers presidenturer. Beträffande partierna har förf. f. ö. redan i inledningens första rad anledning att understryka att de politiska partierna i USA inte är nationella organisationer på samma sätt som i exempelvis Sverige. Det parti, som vinner ett presidentval, får visserligen en självskrivnen nationell ledare, men det andra partiet har efter sitt nederlag endast en titulär ledare, den slagne presidentkandidaten. De nationalkommittéer, som finns inom båda partierna, är inga partistyrrelser i egentlig mening. De har inte befogenhet att utfärda direktiv till partiledare i olika delstater eller till partiets representanter i kongressen. Guvernörer, senatorer och representanthusmedlemmar följer den politiska kurs de själva anser lämplig utan att fästa större avseende vid nationalkommittéernas uttalanden. Partiväsendets tyngdpunkt ligger på det lokala och delstatliga planet. Det oberoende, som en amerikansk politiker åtnjuter gentemot sin partiledning, köps emellertid till priset av att han saknar skydd mot påtryckningar från pressure groups och deras lobbyists.

Förf. fortsätter med en redogörelse för det viktigaste momentet i kampen om den politiska makten: kampen om Vita Huset med alla dess förberedande och inledande moment. Bl. a. förekommer ett givande avsnitt om rekryteringen av presidentkandidater. Det konstateras att med undantag av Wendell Willkie (1940) ingen utsetts till president- eller vicepresidentkandidat utan att ha haft tidigare erfarenhet av allmän tjänst. Sedan 1896 har över hälften av alla presidentkandidater tidigare varit guvernörer, men underligt nog har endast två kommit direkt från senaten (Harding, Kennedy). Från unionens tillblivelse har det inträffat sammanlagt tre gånger att en senator blivit nominerad till presidentkandidat. Presidentvalet 1960 var märkligt även därigenom att Nixons nominering var den första nomineringen av en vicepresident till presidentkandidat sedan 1836 — om man bortser från det speciella förhållandet i valet 1860, då sydstatsdemokraterna nominerade John Breckinridge, som var vicepresident under James Buchanan. Ahlander tror emellertid på goda grunder att övervikten för guvernörerna kommer att minska i och med att televisionen numera slagit igenom som publicitetsmedel i valkampanjerna och i och med att internationella problem mera än tidigare står i förgrunden. Vidsträckt publicitet är ett absolut villkor för framgång i kampen om nominering. En guvernör i en någorlunda folkrik delstat har tidigare i publicitetshänseende normalt haft ett övertag över även den mest inflytelserike senator, men televisionen har förändrat detta läge. Med dess hjälp kan en senator, som tidigare varit föga känd utanför Washington, snabbt nå en mycket

omfattande publicitet. Förf. noterar även primärvalens ökade betydelse i kampen om nomineringen. För en politiker, som inte tidigare lyckats dra till sig nationell uppmärksamhet, är primärvalen en god möjlighet att skaffa sig publicitet. Det sätt varpå Kennedy utnyttjade denna möjlighet innebar att primärvalen år 1960 för första gången fick ett avgörande inflytande över en nominering till presidentkandidat.

Ett värdefullt kapitel ägnar förf. åt den politiska miljön under rubriken »Att vara politiker i USA». Han nämner de olika trappstegen i den yrkespolitiska karriären och ger exempel på olika karriärvägar. Förf. anser sig kunna konstatera att en ny typ av yrkespolitiker kommit fram under de senaste decennierna, en typ av politiker som är mera välutbildade, kunniga och effektiva än under tidigare generationer. Han erinrar om att det förr hette att de bästa hjärnorna i USA ägnade sig åt det enskilda näringslivet och att det endast var personer med lägre begåvning — folk som inte kunde göra sig gällande inom näringslivet — som blev politiker eller ämbetsmän. Den iakttagelsen stämmer inte numera. Ändrade tendenser härvidlag har länge varit märkbara, och under Kennedys presidentur anses den nya, mera moderna typen av yrkespolitiker ha fått sitt stora genombrott. Skillnaden jämfört med Eisenhoweradministrationen är påtaglig. Eisenhower sökte ofta sina närmaste medhjälpare bland industri- och bankmän, som kunde vara mycket skickliga administratörer men som trots detta ofta nog misslyckades därför att de helt saknade politisk erfarenhet och överhuvudtaget inte alls behärskade det politiska spelets regler. Men det rör sig här knappast om en skillnad mellan demokrater och republikaner utan snarare om en skillnad mellan olika generationer och mellan individuella personligheter. Republikanen Nixon hör i detta avseende till samma typ som Kennedy. Denne har ju f. ö. inte försmått att även utnyttja industriledare för framskjutna ämbeten, t. ex. McNamara från Fordbolaget på försvarsministerposten.

Förf. diskuterar på ett instruktivt sätt sammansättningsgrunderna för senaten och representanthuset. Han framhäver, hur städernas och framför allt storstädernas väljare blir mycket underrepresenterade i representanthuset på grund av den flestades föråldrade valkretsindelningen, som mycket gynnar landsbygden. Två utpräglade landsbygdsdistrikt i Maryland hade 1960 vardera en befolkning på omkring 240.000. Samtidigt hade valdistrikten i Baltimore med förstäder och i Washingtons villaförstäder en folkmängd på omkring 700.000. Det största storstadsdistriktet hade över 720.000 invånare; det krävdes här tre väljare för att uppväga en väljare i de folkfattiga landsbygdsdistrikten. Landsbygdens överrepresentation ger representanthuset en mera konservativ prägel än som svarar mot den totala väljaropinionen i landet. Vid valet av senatorer däremot, då varje delstat bildar valkrets, kan storstadsväljarna göra sig fullt gällande. De mera radikala stadsväljarnas bättre möjligheter vid senatorsval jämfört med valen av kongressmän i representanthuset kan sägas vara ägnade att ge senaten en mera radikal prägel än representanthuset. Men å andra sidan medför den federativa sammansättningsgrunden för senaten — två senatorsplatser för varje delstat — en betydande överrepresentation för de folkfattiga och mera landsbygdsbetonade staterna. Ahlander har främst tagit fasta på det

förstnämnda förhållandet. Eftersom två tredjedelar av alla amerikaner bor i storsstadsområden, tvingas både republikaner och demokrater att nominera inte bara någorlunda liberala presidentkandidater utan även någorlunda liberala senatskandidater, är hans resonemang. Möjligen är denna synpunkt något överbetonad, eftersom uppenbarligen även mycket konservativa politiker — demokrater såväl som republikaner — förmått slå sig fram till en plats i senaten, inte bara i de egentliga sydstaterna.

De bästa partierna av Ahlanders bok är de som behandlar själva kampen om makten, mindre de som avser presidenten i maktutövning, presidenten som centrum för maktspelet i Washington. Vad förf. har att säga härom är visserligen givande liksom innehållet i övrigt, men det förefaller något mera rapsodiskt och mindre genomarbetat än framställningen är i andra delar. Men även i detta parti av boken finns det höjdpunkter, t. ex. karakteristiken av Truman.

Avsnittet om domstolsväsendet är i och för sig värdefullt men är med all sin kasuistik alltifrån det klassiska fallet *Marbury v. Madison* (1803) historiskt betonat på ett sätt, som avviker från framställningens komposition i övrigt.

Som helhet förtjänar emellertid denna bok om USA att betecknas som ett värdefullt tillskott till den litteratur, som vill informera svensk publik om politiska förhållanden utomlands, och den är tilltalande genom sin intellektuella reda och klarhet.

Olle Nyman

LARS FURHOFF: *Kommunal skendemokrati?* Studentföreningen Verdandi / Bo Cavéfors bokförlag. 1961.

Lars Furhoff är en av dem som kan ta åt sig äran av att ha stimulerat den nu pågående debatten om demokratin inom kommunerna. Att »Kommunal skendemokrati?» är en stridsskrift låter redan titeln ana. När man tar del av innehållet med dess rikligt förekommande polemiska vändningar, stegras aningen till visshet.

I inledningen av sin skrift redovisar förf. vad han menar med skendemokrati. Det är en följdföreteelse till brist på information eller ensidig information. »Om väljarna endast itutas de styrandes propaganda eller om fullständig tystnad iaktas om de samhällseliga angelägenheterna — då är demokratin endast en skendemokrati.» Därutöver riktar Furhoff uppmärksamheten mot ett annat fenomen, som kan försvåra de demokratiska idéernas tillämpning — mångsyssleriet. Att hopa många uppdrag över en person är från demokratisk synpunkt felaktigt i flera avseenden. Dels blir det färre människor, som får aktivt delta i den kommunala självstyrelsens utövning. I själva verket anser författaren det främsta motivet för kommunal självstyrelse just vara, att denna kan innebära »en handfast, åskådlig och näraliggande form av demokrati». Dels kan mångsyssleriet omintetgöra en önskvärd kontroll av hur de offentliga uppgifterna fullgörs. Uppmärksamhet eller likgiltighet vid kandidatnominering och val kan medföra, att en person som insätts i ett kommunalt organ också kan komma att få

plats i ett annat organ, som har till uppgift att kontrollera det förra. Även i sådana fall, där icke elementära eller formella kontrollhänsyn på detta vis åsidosätts, kan, enligt Furhoff, kontrollen väsentligt försvagas. Med mångsyssleriet följer nämligen, att partiernas ledande män sammanträffar i det ena viktiga kommunala organet efter det andra. De antas komma att samarbeta så ofta och ingående att deras förmåga att kritiskt bedöma varandras handlande avtrubbas. Den enligt Furhoff ogynnsammaste situationen uppstår, om de ledande parti- och kommunalmännen också har anknytning till eller inflytande över lokalpressen. Då upphör icke bara debatten inom de kommunala organen. Då förstummas även den kritik, som skulle kunna utövas utifrån. Den folkliga självstyrelsen förtvinar, och en »maktelit» träder i dess ställe. I hägnat av en slappnande offentlig kontroll blir det inte »mer än mänskligt, om man utnyttjar möjligheterna till kameraderi och maktfullkomlighet».

Den kommunala debatten beskrivs av Furhoff som i stort sett obefintlig. Landsortstidningarna sviker sin uppgift att kommentera de lokala problemen. Antalet ledande artiklar med anknytning till tidningarnas utgivningsorter beräknar förf. till c:a fem procent. Artiklar med anknytning till tidningarnas utgivningslän beräknas uppgå till samma tal. Orsaken till detta förhållande är enligt Furhoff oförmåga eller o villighet att behandla kommunala frågor. »Att skriva om barnbidragen eller rasförtrycket är inte så särdeles betungande . . .» Argumentationen finns i huvudsak redan upplagd, hävdar förf. och menar därmed, att man publicerar cirkulärledare eller plagierar rikspressen.

När Furhoff anser, att pressen i för liten omfattning skriver ledare om kommunala problem, är han så övertygad om att orsaken är oföretagsamhet, okunnighet, rädsla att stöta sig med »pamparna», kameraderi o. s. v. att han aldrig finner det värt att nämna andra tänkbara orsaker. Till någon del måst dock de nuvarande förhållandena kunna förklaras av att de mest omfattande kommunala uppgifterna är av förvaltningskaraktär. Att uppbåda meningsskiljaktigheter vid handhavandet av dessa förvaltningsuppgifter är ofta inte lätt, men därmed förlorar också materialet sitt intresse för ledarspalterna. Dess publicering sker i stället genom nyhetsartiklar. Det vore märkligt, om det skulle finnas ett stort intresse för ledande artiklar i kommunala ämnen, om sedan detta material dessutom verkligen lämpade sig för behandling i ledarform, och så likväl alla redaktörer med skiftande kynne, utbildning, kunskaper, intressen och partifärg så gott som utan undantag skulle drabbas av en och samma åkomma — blindhet för de kommunala problemen existens och betydelse.

För att bevisa fullmäktiges vanmakt i förhållande till kommunens styrelse åberopar förf. »bifallsprocenten» i en större stad. För ett antal år under 1950-talet bifölls mellan 98 och 99,5 procent av drätselkammarens förslag. På ett »mera självständigt sätt» bedömde fullmäktige ärendena »för några decennier sedan». Värdet av en sådan statistik kan verkligen starkt ifrågasättas. Ett stort antal ärenden som fullmäktige skall avgöra är av sådan karaktär att politiskt betingade meningsskiljaktigheter i normalfallen svårigen kan uppstå. Till denna grupp av ärenden kan t. ex. marknadsförsäljningar räknas. Att det från demokratisk synpunkt skulle vara ange-

läget att frånta fullmäktige möjligheten att besluta på sådana områden, där åsiktsmotsättningar och debatt vanligtvis icke uppstår, är svårt att förstå. Att åstadkomma en strikt uppdelning av frågorna i en administrativ grupp, som bör avgöras på nämndplanet, och en annan grupp, som bör avgöras i fullmäktige, är i själva verket omöjligt. Markförsäljningar o. d. är i flertalet fall rent administrativa frågor, men en viss markförsäljning, ett visst låneärende kan plötsligt framkalla motsättningar mellan partierna. Som den rätta platsen för såväl det formella som det reella avgörandet framstår då fullmäktige.

Att fullmäktige bifaller drätselkammarens förslag utesluter självfallet inte, att en livlig diskussion kan ha föregått besluten på båda håll. Då fullmäktige och drätselkammare tar lika stånpunkt i politiska tvistefrågor, är detta närmast ett uttryck för något så enkelt som att samma majoritetsläge råder i de bägge organen. Efter 1930 års kommunalval fanns i Linköpings stadsfullmäktige — för att ta ett exempel just från en större stad — 20 högermän, 2 liberaler, 2 frisinna och 20 socialdemokrater. Efter 1958 års kommunalval bestod stadsfullmäktige av 14 högermän, 2 centerpartister, 8 folkpartister, 28 socialdemokrater och 2 kommunister. Ett parti besätter alltså nu mer än hälften av mandatet. Det bör i sammanhanget påpekas, att 51,4 procent av samtliga stadsfullmäktige i Sverige är socialdemokrater. Sådana politiska realiteter har mer än en minskad självständighetssträvan hos fullmäktige drivit bifallsprocenten i höjden. Vem som leder och vem som leds blir för övrigt en fråga om betraktelsesätt. Furhoff menar, att fullmäktige osjälvständigt accepterar drätselkammarens förslag. Man kan lika gärna säga, att drätselkammaren osjälvständigt endast ställer sådana förslag, som har utsikt att bli antagna av fullmäktige.

Frågan om den kommunala demokratin har aktualiserats under remiss- och riksdagsbehandlingen av förslaget till kommunindelningsreform. Inom inrikesdepartementet har därför tillsatts en arbetsgrupp för att under departementschefens ledning diskutera åtgärder, som kan vara ägnade att stärka den kommunala demokratin. Tjugó sakkunniga skall alltså nu ta ställning till samma problem, som Furhoff utan uppdrag men med hetta och inlevelse diskuterat.

Lennart Bodström.

Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning

utdelar anslag för forskning rörande

internationella betalningar och kapitalrörelser
det inhemska betalningssystemet
penning- och kapitalmarknadsproblem
ekonomisk prognosteknik
samt andra områden av intresse för den svenska affärsbanks-
verksamheten.

Beslut om utdelning fattas av en forskningsnämnd bestående av tolv ledamöter, varav rikets universitet och handelshögskolor utsett åtta och Svenska Handelsbankens styrelse fyra. Forskningsnämnden sammanträder som regel två gånger årligen, i maj och november.

Ansökan om forskningsanslag

ställs till Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning och inges *senast den 15 oktober* i 14 exemplar till forskningsnämndens verkställande ledamot, docent Bengt Metelius, Svenska Handelsbanken, Stockholm 16.

I ansökan skall ingå en redogörelse för forskningsuppgiften, en arbetsplan med tidsschema samt en ekonomisk kalkyl. Om anslag för samma ändamål erhållits, sökts eller söks från annat håll skall detta anges.

Upplysningar

om forskningsnämndens verksamhet lämnas av docent Bengt Metelius (tel. 010/22 92 20).

SVENSKA HANDELSBANKEN

Aktiebolaget
CWK GLEERUP
Bokförlag

ÖRESUNDSVÄGEN 1 - LUND

Telefon 0412/175 00

Håkan Ohlssons Boktryckeri

Jörgen Weibull

INFÖR UNIONSUPPLÖSNINGEN 1905

Konsulatfrågan

Utkommer

8 oktober

Pris 40:—

NORDSTEDTS

En på flera punkter ny syn på ställningstaganden och händelseförlopp framlägger Jörgen Weibull i detta arbete om de dramatiska förhandlingar som ledde till unionsbrott och unionsupplösning. Är beskyllningarna mot Boström för »löftesbrott» befogade? Hur ställde sig kung Oscar och kronprins Gustaf i striden mellan Boström och Lagerheim om Sveriges politik i unionsfrågan?